



مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی



عمران
علیه السلام

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

.com

.org

.net

.ir

جبهه قلم

در خفا

فروع عالی کشورین مطبوعات مرکز لایحه نویسی و چاپخانه



بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جلوه قرآن در خاک تابان

نویسنده:

احمد عقلی

ناشر چاپی:

مرغ سلیمان

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۸	جلوه قرآن در خاک تابان
۸	مشخصات کتاب
۸	اشاره
۱۲	فهرست مطالب
۱۵	اشاره
۱۵	مقدمه:
۱۹	مفسران و مولفان قرآن مدفون در تخت فولاد
۱۹	اشاره
۲۱	میر سید احمد علوی
۲۳	آقا حسین خوانساری
۲۶	سید ابوطالب فندرسکی
۲۷	آقای سید رضی الدین شیرازی
۲۹	سید محمد اسماعیل خاتون آبادی
۳۲	سید عبدالحسیب علوی عاملی
۳۳	محمد بن عبدالفتاح تنکابنی «فاضل سراب»
۳۶	سید محمد رضا امامی خاتون آبادی
۳۹	شیخ بهاء الدین محمد حسن فاضل اصفهانی
۴۲	ملاصادق اردستانی
۴۴	ملاگدا علی قاری
۴۵	ملا اسماعیل خواجویی
۴۹	آقا محمد بید آبادی
۵۳	آیت الله سید محمد حسن مجتهد اصفهانی
۵۴	حاج میرزا محمد نواب لاهیجی

- ۵۵ میرزا ابوالمعالی کلباسی
- ۵۸ شیخ عبدالحسین محلاتی
- ۵۹ میرزا عبدالرحیم کلباسی
- ۶۱ سید محمد نجم الواعظین
- ۶۱ آیت الله حاج میرزا محمد تقی موسوی (فقیه احمد آبادی)
- ۶۴ میرزا عبدالحسین حکیم الهی شهرضایی
- ۶۵ میرزا حیدرعلی، ندیم الملک اصفهانی
- ۶۶ حاج شیخ عباسعلی معین الواعظین
- ۶۷ میر سید علی نجف آبادی
- ۶۹ محمد حسین مولوی
- ۷۰ شیخ اسدالله ایزد گشسب
- ۷۳ شیخ محمد باقر فقیه ایمانی
- ۷۶ سید محمد علی عربضی
- ۷۷ حاج سید صدرالدین کویایی
- ۸۰ حاج سید محمد باقر تویسرکانی
- ۸۲ سید محمد رضوی خوانساری
- ۸۵ میرزا حسن خان جابری انصاری
- ۸۸ میرزا عبدالغفور شمس القراء
- ۸۹ آیت الله شیخ محمد باقر زند کرمانی
- ۹۳ حجه السلام علی اکبر اژه ای
- ۹۵ شهید آیت الله عطاء الله اشرفی اصفهانی
- ۹۸ سیده نصرت امین (بانو امین)
- ۱۰۵ خادمین قرآن مدفون در تخت فولاد
- ۱۰۵ اشاره
- ۱۰۷ زین العابدین اشرف الکتاب
- ۱۰۹ میرزا سلیمان خان شیرازی (رکن الملک)

۱۱۱	میرزا عبدالحسین قدسی
۱۱۴	آقا محمد شمس‌الکتاب
۱۱۷	فهرست منابع و مآخذ
۱۲۲	ب) فهرست نسخه‌های خطی:
۱۲۲	ج) فهرست مقالات:
۱۲۷	بیان سبب ابتلای یعقوب
۱۳۵	درباره مرکز

جلوه قرآن در خاک تابان

مشخصات کتاب

عنوان و نام پدیدآور: جلوه قرآن در خاک تابان / احمد عقیلی، حمید خلیلیان؛

زیر نظر [اصغر] منتظرالقائم.

مشخصات نشر: اصفهان: مرغ سلیمان، ۱۳۸۹.

مشخصات ظاهری: ۱۰۸ ص.؛ ۱۹×۵/۹ س م.

شابک: ۱۴۰۰۰۰ ریال ۹۷۸۶۰۰۵۴۲۸۵۳۷

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

موضوع: مجموعه فرهنگی مذهبی تخت فولاد (اصفهان)

موضوع: مجتهدان و علما -- ایران -- اصفهان -- سرگذشته نامه

موضوع: مفسران شیعه -- سرگذشته نامه

شناسه افزوده: خلیلیان، حمید، ۱۳۵۱ -

شناسه افزوده: منتظرالقائم، اصغر، ۱۳۳۷ -

رده بندی کنگره: ۲/۵۵/۷۶ ج ۸ ۱۳۸۹

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۹۹۶

شماره کتابشناسی ملی: ۲۰۹۸۵۲۲

ص: ۱

اشاره

جلوه قرآن در خاک تابان

سید احمد عقیلی

حمید خلیلیان

زیر نظر: دکتر اصغر منتظرالقائم

عنوان: جلوه قرآن در خاک تابان

نام پدید آور: سید احمد عقیلی، حمید خلیلیان

زیر نظر: دکتر اصغر منتظرالقائم

ویراستار: ناصر کریم پور

صفحه آرا: مهدی حاجی محمدیان

نویت چاپ: دوم / تابستان ۱۳۸۹

ناشر: مرغ سلیمان

شهرداری اصفهان

مجموعه تاریخی فرهنگی و مذهبی تخت فولاد

حق چاپ مخصوص مجموعه تخت فولاد می باشد

شمارگان: ۲۰۰۰

بهاء:

ص: ۲

الف (مفسران و مولفان قرآن مدفون در تخت فولاد ۱۱

۱- سید احمد علوی ۱۳

۲- آقا حسین خوانساری ۱۵

۳- میرزا ابوطالب فندرسکی ۱۸

۴- آقا سید رضی الدین شیرازی ۱۹

۵- میر محمد اسماعیل خاتون آبادی ۲۱

۶- سید عبدالحسب علوی عاملی ۲۴

۷- محمد بن عبدالفتاح تنکابنی (فاضل سراب) ۲۵

۸- سید محمد رضا امامی خاتون آبادی ۲۸

۹- شیخ بهاء الدین فاضل اصفهانی ۳۱

۱۰- ملا صادق اردستانی ۳۴

۱۱- ملا گدا علی قاری ۳۶

۱۲- ملا اسماعیل خواجه‌نوی ۳۷

۱۳- آقا محمد بید آبادی ۴۱

۱۴- سید محمد حسن مجتهد اصفهانی ۴۵

۱۵- میرزا محمد نواب لاهیجی ۴۶

۱۶- میرزا ابوالمعالی کلباسی ۴۷

- ۱۷- شیخ عبدالحسین محلاتی ۵۰
- ۱۸- میرزا عبدالرحیم کلباسی ۵۱
- ۱۹- سید محمد نجم الواعظین ۵۳
- ۲۰- میرزا محمد تقی موسوی فقیہ احمد آبادی ۵۳
- ۲۱- میرزا عبدالحسین حکیم الہی شہر ضایی ۵۶
- ۲۲- میرزا حیدر علی ندیم الملک ۵۷
- ۲۳- شیخ عباسعلی معین الواعظین گورتانی ۵۸
- ۲۴- میر سید علی نجف آبادی ۵۹
- ۲۵- محمد حسین مولوی ۶۱

- ۲۶- شیخ اسدالله ایزد گشسب ۶۲
- ۲۷- شیخ محمد باقر فقیه ایمانی ۶۵
- ۲۸- سید محمد علی عریضی ۶۷
- ۲۹- سید صدرالدین هاطلی کوپایی ۶۸
- ۳۰- سید محمد باقر تویسرکانی ۷۱
- ۳۱- سید محمد رضوی خوانساری ۷۳
- ۳۲- میرزا حسن خان جابری انصاری ۷۵
- ۳۳- میرزا عبدالغفور شمس القراء ۷۹
- ۳۴- شیخ محمد باقر زند کرمانی ۷۹
- ۳۵- حجت الاسلام شهید علی اکبر اژه ای ۸۳
- ۳۶- حاج آقا عطاء الله اشرفی اصفهانی ۸۵
- ۳۷- بانو حاجیه خانم نصرت السادات امین ۸۹
- ب) خادمین قرآن مدفون در تخت فولاد ۹۵
- ۱- زین العابدین اشرف الکتاب ۹۷
- ۲- میرزا سلمان خان رکن الملک شیرازی ۹۹
- ۳- میرزا عبدالحسین قدسی ۱۰۲
- ۴- آقا محمد شمس الکتاب خواجویی ۱۰۴

فهرست منابع و مآخذ ۱۰۷

تصاویر ۱۱۳

«تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُّبِينٍ» «هُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ»

این است آیات قرآن و کتاب روشن که هدایت و بشارت برای مؤمنان است (نمل، آیه ۲ و ۳)

مقدمه:

قرآن معجزه بزرگ رسول الله (ص) کتاب عظیم و عزیز و جدا کننده حق و باطل است و هیچ باطلی در آن راه ندارد و نسخ پذیر نخواهد بود و برای همیشه جاودان خواهد بود (فصلت، آیه ۴۳). قرآن نوری است که همه ابعاد زندگی انسان را روشن می کند و کتاب هدایت مردم و روشن کننده هر چیزی و رحمت و بشارت خداوند است. قرآن مردم را به سوی حق و به راه راست هدایت می کند (احقاف، آیه ۳۰) و هیچ کس نخواهد توانست سوره ای مانند آن بیاورد (بقره، آیه ۲۳) و هیچ کس نمی تواند در کلمات خداوند تغییری دهد و آنچه از سوی پروردگار نازل شده، بدون تغییر کلمه ای با همان الفاظ (کهف، آیه ۲۷) به زبان عربی فصیح و بلاغت بیان شده است؛ آن گونه که امام علی (ع) می فرماید: «قرآن نوری است که خاموشی ندارد و چراغی است که درخشندگی آن زوال نپذیرد، دریایی که ژرفای آن درک نشود و معدن ایمان و اصل آن است. چشمه های دانش و دریا های علوم و

سرچشمه عدالت و نهر جاری عدل و پایه های اسلام و ستون محکم آن است.» (نهج البلاغه، خطبه ۱۸۹، ص ۶۴۱).

مزار متبرک تخت فولاد با سابقه ای بسیار کهن، مجموعه ای معنوی و فرهنگی است که جمع بی شماری از عالمان، عارفان و اهل سلوک، دانشمندان و هنرمندان بلند مرتبه و مؤمنین در آن آرمیده اند. این بزرگان چنان ارزشی معنوی و فرهنگی به این خطه داده اند که آن را به عنوان یکی از مقدس ترین مزارات جهان تشیع قرار داده است. به همین سبب، این مزار همواره مورد تقدیس و تکریم بوده است. هم اکنون نیز، آرامگاه بیش از هفت هزار و سیصد شهید سرافراز انقلاب اسلامی در این مزار قرار دارد که بر اهمیت و قداست معنوی آن افزوده است.

آرامستان تخت فولاد علاوه بر جنبه های معنوی، روحی و زیبا شناختی، یادآور چهره های درخشان علم و ادب و تقوی و جهاد است که حفظ و نگهداری و معرفی این گنجینه ارزشمند، خدمتی به فرهنگ دیر پای اصفهان، هویت اسلامی ایرانی و تجلیل از خدمتگزاران بزرگ و مفاخر علمی و ادبی و هنری این شهر تاریخی است. در این که مزار تخت فولاد پیش از سلاطین صفویه، گورستان بوده، بحث و سخنی نیست. آنچه مسلم است این که از

دوره صفویه به عنوان بزرگ ترین قبرستان شهر اصفهان درآمده و هم اکنون به عنوان یکی از مزارات بزرگ جهان تشیع مطرح است.

مجموعه تاریخی و فرهنگی - مذهبی تخت فولاد در راستای ارج نهادن به ارزش های غنی اسلامی و گرامیداشت مشاهیر مدفون در تخت فولاد به احیاء نام و تجلیل از مقام ایشان پرداخته و از این رهگذر اقدامات فرهنگی زیادی، از جمله نشر کتابهای گوناگون را برای آشنایی با احوال بزرگان مدفون در

این سرزمین انجام داده است. در همین راستا، کتاب حاضر به معرفی بیش از چهل نفر از مفسران شیعه و خادمان قرآنی مدفون در تخت فولاد پرداخته است.

محتوی کتاب شرح حال و معرفی آثار و خدمات مفسران و هنر مندان و دانشمندانی است که درزمینه این کتاب آسمانی قدم برداشته و در این وادی مقدس مدفونند. شایان توجه است تعداد علما و بزرگانی که درباره این نور الهی خدمتی نموده اند، بیش از تعدادی است که در این کتاب آمده، لیکن به عنوان نمونه و به صورت گزیده و مختصر به شرح حال بیش از چهل نفر از ایشان پرداخته شده است و حال آن که بررسی هر کدام از علمایی که در این خاک تابان آرمیده اند، خود کتابی جداگانه را می طلبد. مباحث کتاب در دو فصل تنظیم شده است. در فصل اول به شرح حال معاریف و بزرگانی که از دوره صفویه تا عصر حاضر در زمینه علوم قرآنی صاحب اثر بوده اند پرداخته شده است از جمله میر محمد اسماعیل خاتون آبادی (متوفی ۱۱۱۶ هـ - ق) از علمای بزرگ دوره صفویه و صاحب تفسیری در قرآن، تا بانو مجتهده امین (م ۱۳۶۲ ش) که تفسیر ارزشمند مخزن العرفان را نگاشته است. شیوه تدوین مطالب؛ در فصل اول شرح حال مختصری درباره هر کدام از این بزرگان ارائه شده و سپس آثار ایشان در زمینه قرآن و در پایان به گونه ای مختصر به محتوای هر کدام از آن آثار اشاره شده است. بدیهی است که بیشتر آثار معرفی شده در این مجموعه به صورت نسخه های خطی در کتابخانه های بزرگ ایران و جهان موجود است و مجموعه فرهنگی و مذهبی تخت فولاد بخشی از این نسخه های خطی را فراهم کرده که اکنون در کتابخانه تخصصی تخت فولاد موجود است.

در فصل دوم به شرح حال علما و بزرگانی که در زمینه هنرها و نشر علوم قرآنی خدمت کرده اند، اشاره

شده است؛ از عالم بزرگی چون آیت الله سید علی نجف آبادی که به تدریس و تفسیر قرآن می پرداخته است و یا سلیمان خان رکن الملک، شخصیت سیاسی خوش نامی که در جهت چاپ و نشر قرآن اقدام نموده و یا هنرمندانی که با خوشنویسی قرآن مجید اثری بدیع و بی نظیر را فراهم نموده اند.

مجموعه فرهنگی و مذهبی تخت فولاد به پاس خدمات ارزشمند این علما و بزرگان در زمینه علوم قرآنی، با نشر این کتاب خدمتی کوچک برای معرفی این دانشمندان گرانمایه نموده است.

در پایان از مؤلفان این اثر آقایان سید احمد عقیلی و حمید خلیلیان؛ مدیر مجموعه مهندس حمیدی و رحیم قاسمی ویراستار علمی کتاب، تقدیر و تشکر به عمل می آید.

والسلام

دکتر اصغر منتظر القائم

مدیر دانشنامه تخت فولاد

اصفهان - مرداد ماه ۱۳۸۹

رمضان المبارک ۱۴۳۱

ص: ۱۰

مفسران و مولفان قرآن مدفون در تخت فولاد

اشاره

ص: ۱۱

حکیم الهی و فقیه ربانی، میر سید احمد علوی اصفهانی فرزند سید زین العابدین بن عبدا...عاملی(۱)، نواده دختری محقق کرکی، چهره درخشانی در مکتب فلسفی متألهین اصفهان(۲). به شمار می آید. نسبت وی به محمد دیباج فرزند امام صادق- علیه السلام می رسد(۳).

وی، خاله زاده و داماد و شاگرد حکیم متأله، میر محمد باقر داماد است، همچنین مدتی از حوزه درس شیخ بهایی استفاده کرده است(۴).

از سال تولد او اطلاع دقیقی در دست نیست(۵). به نوشته صاحب الذریعه ایشان بعد از سال ۱۰۵۴ ق و قبل از سال ۱۰۶۰ ق بدرود زندگی گفته است(۶). بنا به قولی، میرسید احمد در اصفهان وفات کرده در تکیه آقا سید رضی در تخت فولاد مدفون گردیده است(۷) اما امروزه صورت قبری ندارد.

ص: ۱۳

۱- افندی، ریاض العلماء و حیاض الفضلاء، ج ۱، ص ۳۹ حرالعاملی، امل الامل، ص ۳۳

۲- کتابی، رجال اصفهان. ج ۱، ص ۱۹۶

۳- علوی عاملی، لطائف غیبیه، ص چهار مقدمه.

۴- افندی، ریاض العلماء، ج ۱، ص ۳۹

۵- قزوینی، تتمیم امل الآمل، ۶۲.

۶- تهرانی، الذریعه، ج ۸، ص ۱۹۸

۷- مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ص ۲۴۴

شمار تألیفات و رساله های میر سید احمد به بیش از ۳۵ کتاب و رساله (۱) می رسد که اهم آنها عبارتند از:

۱- مصقل صفا به فارسی: این کتاب در رد شبهات نصاری و بیان تغییر اناجیل اربعه و رد بر کتابی است که در بلاد هندوستان عده ای از علماء نصاری در اثبات تثلیث تصنیف کرده بودند (۲) و به چاپ رسیده است؛

۲- کشف الحقایق به عربی، در شرح تقویم الایمان (۳) که چاپ شده است.

۳- ریاض القدس یا تعلیقه القدسیه به عربی شرح و حاشیه ای است بر شرح تجرید قوشچی و بر حاشیه محقق خفری؛ (۴)

۴- روضه المتقین به عربی، حاشیه ای است بر مقصد ۵ و ۶ کتاب تجرید العقائد خواجه در بحث امامت و معاد. (۵)

۵- المعارف الالهیه به عربی، در شرح حدیث « من عرف نفسه فقد عرف ربه » (۶)

۶- مفتاح الشفاء؛ عروه الوثقی؛ حاشیه بر الهیات شفا. (۷)

۷- مناهج الاخبار در شرح استبصار به عربی (۸) که در چهار جلد چاپ شده است.

۸- لوامع ربانی: در رد شبهات نصرانی (۹) که به چاپ رسیده است.

ص: ۱۴

۱- علوی عاملی، لطائف غیبیه، ص پانزدهم مقدمه

۲- تهرانی، الذریعه، ج ۲۱، ص ۱۳۰

۳- همان، ج ۱۸، ص ۲۹

۴- همان، ج ۱۱، ص ۳۳۴

۵- همان، ج ۲۱، ص ۳۰۲

۶- همان، ج ۲۱، ص ۱۹۰

۷- همان، ص ۳۴۲

۸- همان، ج ۲۲، ص ۳۴۲

۹- همان، ج ۱۸، ص ۳۶۶

فرزند جمال الدین، معروف به «محقق خوانساری»؛ دانشمند، فقیه، حکیم بزرگ شیعی ایران در دوره صفوی است. وی پیش از رسیدن به سن بلوغ به قصد کسب معارف و علوم اسلامی به اصفهان رفت و در مدرسه خواجه ملک که مجمع فضیلتی بزرگ آن زمان بود، به تحصیل پرداخت. در اصفهان از محضر استادان بسیاری استفاده کرد. آقا حسین علوم عقلی را نزد میر ابوالقاسم فندرسکی و علوم نقلی را در محضر ملا محمد تقی مجلسی تکمیل کرد و از وی اجازه روایت گرفت. از استادان دیگر او محقق سبزواری، مؤلف کتاب الذخیره و حیدرین محمد خوانساری نویسنده زبده التصانیف را نام برده اند. دوران تحصیل گرفتار فقر و تنگدستی بود؛ به حدی که در منابع نوشته شده، از شدت سرما در حجره خویش لحاف کهنه ای به دور خود می پیچید تا خود را گرم نماید، ولی سرانجام به جایی رسید که شاه سلیمان صفوی جبه گرانهای خود را برای او فرستاد و در یکی از سفرها نیابت سلطنت و رسیدگی به کارهای کشوری را به وی واگذار کرد. آقا حسین با وجود جاه و مقام و رفاهی که داشت، همواره پناه بینوایان و تهیدستان بود. او در دانش های معقول و منقول تبحر داشت و به گفته افندی اصفهانی «پشتوانه اهل علم» بود.^(۱) وی در آغاز به فلسفه و کلام گرایش داشت، ولی بعدها به فقه و اصول گرائید در این رشته معروف شد و ریاست علمی و مذهبی زمان بر او مسلم گردید.

برخی از شاگردان او که خود از بزرگان فقه و حکمت به شمار می رفتند عبارتند از: دو فرزندش آقا جمال الدین محمد، صاحب بیش از سی اثر در علوم مختلف اسلامی و آقا رضی الدین محمد؛ محمد صالح

ص: ۱۵

خاتون آبادی صاحب کتاب حدائق المقریین که مدت بیست سال در خدمت او تحصیل کرد؛ ملا میرزای شیروانی، شارح معالم الاصول اثر سید نعمت الله جزایری؛ محمد بن عبد الفتاح تنکابنی، مشهور به «فاضل سراب» و نیز میرزا عبدالله افندی؛ مؤلف ریاض العلماء که به گفته خود شرح اشارات را نزد او خوانده است و بسیاری از علمای دیگر. (۱)

آقا حسین خوانساری نویسنده ای پر کار بود و آثار فراوان از خود به یادگار گذاشت. نوشته های او را می توان به دو دسته تقسیم کرد: الف) آثار چاپی: شامل کتبی مانند: مشارق الشموس فی شرح الدروس که شرحی است بر کتاب الدروس نوشته شهید اول و کتابی است شامل اخبار ائمه- (علیهما السلام) - و گفتارهای فقیهان امامی در هر مبحث و به گفته صاحب روضات از لحاظ کثرت تحقیقات کم نظیر است. (۲)

۲- تعلیقه بر حاشیه محقق سبزواری . ۳- الرساله فی مقدمه الواجب و آثار چاپی دیگر.

ب) آثار خطی همچون حاشیه بر شرح تجرید و سایر آثار خطی دیگر که به طور گسترده در کتابخانه های ایران موجود است

آقا بزرگ تهرانی به نقل از سید صدر در تکمله امل الامل «تفسیر سوره فاتحه» را به آقا حسین نسبت داده است. (۳)

همین تفسیر در اعیان الشیعه جلد ششم، صفحه ۱۰۵ نیز معرفی شده است، ولی این تفسیر متعلق به آقا حسین خوانساری؛ نیست. علت آن که آقا بزرگ تهرانی و صاحب اعیان الشیعه در

ص: ۱۶

۱- جهت اطلاع از شاگردان وی رک : دانشمندان خوانسار، صص ۱۰۸-۱۸۴.

۲- خوانساری ، روضات الجنات فی الاحوال العلماء ، ج ۲ ، ص ۳۵۲ .

۳- تهرانی، الذریعه ، ج ۴ ، ص ۳۳۹ .

این خصوص دچار اشتباه شده اند؛ آن است که سید صدر در تکلمه امل الامل تمام آثار شاگرد آقا حسین خوانساری؛ یعنی سید میرزا فخر الدین مشهدی خراسانی را از آثار آقا حسین پنداشته، حال آنکه این تألیف از شاگرد خوانساری است. (۱)

آقا حسین صاحب ترجمه قرآن مجید می باشد. شیخ حرّ عاملی در امل الامل «ترجمه القرآن کریم» را از آثار آقا حسین خوانساری دانسته است. (۲) ولی صاحب ریاض بعد از آنکه کلمات شیخ حر عاملی را آورده، در اعتراض به نسبت دادن ترجمه قرآن به آقا حسین، نوشته است: «واقول: ترجمه القرآن مما اسمع به منه (قدّس سره) و لا من اولاده و لم یکتبها لی ولده فی الجمله مؤلفاته، فهی سهو من هذا الشیخ». (۳)

شیخ آقا بزرگ تهرانی درباره این ترجمه مفصلاً بحث و اثبات کرده است که حرف شیخ حر عاملی مقدم است بر حرف ریاض مقدم است: «للمحقق آقا حسین بن جمال الدین خوانساری (م ۱۰۹۹) ذکره فی «امل الامل» لکن انکر علیه صاحب «الریاض» و قال: «انی سئلت المحقق نفسه عن تصانیفه و كذلك سألت ولده آقا جمال عن تصانیف ابيه فلم یذکر واحد منها ترجمه القرآن فیما ذکر من التصانیف له» (اقول) شهاده صاحب «امل الامل» بالاثبات مقدم علی قول صاحب «الریاض» بعد ذکر هماله اذ لعلهما نسیا ذکره لکن صاحب «الآمل» رآه و فی «فهرس مدرسه سپهسالار» الجدیده ذکران هذه الترجمة الفارسیه طبعت بالهند. (۴)

ص: ۱۷

۱- مجله آئینه پژوهش، سال دهم، شماره اول و دوم، سال ۱۳۷۸، ص ۱۴۵.

۲- قزوینی، امل الامل، ج ۲، ص ۱۰۱.

۳- افندی، ریاض العلماء، ج ۳، ص ۵۸.

۴- تهرانی، الذریعه، ج ۴، ص ۱۲۶.

سید میرزا ابوطالب بن میرزا بیگ بن ابوالقاسم فندرسکی موسوی حسینی، عالم فاضل ادیب، در اواسط قرن یازدهم در اصفهان زاده شد. او با ۲۶ واسطه از فرزندان ابراهیم بن موسی بن جعفر علیه السلام است. این عالم محقق و ادیب شاعر از محضر اساتید بزرگ زمان خود، چون علامه مجلسی (م ۱۱۱۰ ق) آقا حسین خوانساری (م ۱۰۹۸ ق) محقق سبزواری (م ۱۰۹۰)، کسب علم نموده و از معاصرین علامه افندی، صاحب ریاض العلماء بوده است. علامه مجلسی در اجازه ای که برای ایشان نوشته اند با القابی چون «سید الاید الحسیب النسیب اللیب اللدیب الاریب الفاضل الباذل الکامل.... جامع فنون الفضائل و الکمالات حائز قصبات السبق فی مضامیر السعادات نقاوه الفضلاء و خلاصه الازکیاء. المولی الرضی البهیّ الالمعی الامیر ابوطالب بن جلال الدین میرزا بیگ الموسوی الحسینی الفندرسکی» (۱) از نامبرده یاد کرده اند.

شیخ آقا بزرگ تهرانی شکوفایی و مطرح شدن او در امور علمی را در سال ۱۰۶۷ ق دانسته است. (۲)

وی دارای تألیفاتی است که بیشتر آنها به مسایل ادبی اختصاص دارد. برخی از آثار ایشان عبارتند از: ۱- بیان بدیع: کتابی است فارسی در دو فن بیان و بدیع از علم بلاغت.

۲- ترجمه الروضه البهیة: ترجمه ای است فارسی از شرح شهید ثانی بر «اللمعه الدمشقیه»؛

۳- توضیح المطالب در شرح خلاصه الحساب که شرح فارسی مبسوطی بر خلاصه الحساب شیخ بهایی

ص: ۱۸

۱- حسینی اشکوری، فهرست نسخه های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی، ج ۲ ش ۷۸۹.

۲- تهرانی، طبقات اعلام الشیعه قرن الثانی عشر، ص ۳۹۱.

است.

۴- حاشیه بر اصول کافی؛

۵- حاشیه بر شرح تذکره النصیریه، تألیف شمس الدین محمد بن احمد خفری؛

۶- ساقی نامه فارسی که شیخ آقا بزرگ تهرانی می گوید: «دیوان اشعار، ساقی نامه و غزوات حیدری» یک کتاب است. (۱)

اما اثر ایشان در تفسیر قرآن عبارت است از: «حاشیه بر انوار التنزیل» که حاشیه ای است مبسوط بر «انوار التنزیل» مشهور به تفسیر بیضاوی است. (۲)

نسخه ای از این تفسیر به زبان عربی در کتابخانه آیت الله العظمی گلپایگانی در قم موجود بوده که ه اینک زیراکس آن در مجموعه فرهنگی تخت فولاد اصفهان موجود است. این کتاب در ۱۷۰ برگ و شامل تفسیر سوره حمد و دو آیه اول سوره بقره است. شایان ذکر است که صاحب اعیان الشیعه و الذریعه به اشتباه این تفسیر را به جدش میرفندرسکی نسبت داده اند، در صورتی که تفسیر از آثار میر ابو طالب نواده میر فندرسکی است. بیشتر محققین معاصر نیز بر اساس نوشته الذریعه دچار اشتباه گردیده و این خط را تکرار نموده اند.

سرانجام این عالم برجسته بعد از سال ۱۱۰۰ دعوت حق را لبیک گفته، و در جوار رحمت الهی آرمید و احتمالاً در تخت فولاد در کنار قبر جد بزرگوارش در تکیه میرفندرسکی دفن گردید. (۳)

آقای سید رضی الدین شیرازی

عالم ربانی، فقیه و مفسر، آقا سیدرضی الدین محمد حسینی موسوی نجفی شیرازی اصفهانی، فرزند

ص: ۱۹

۱- تهرانی، الذریعه، ج ۹، ص ۴۲.

۲- تهرانی، طبقات اعلام الشیعه، ص ۳۹۲.

۳- همان.

محمد تقی شیرازی، از علمای جلیل اواخر عصر صفویه است. وی از شاگردان و مجازین شیخ صالح بن عبدالکریم بحرانی و شیخ محمد بن حسن حرعاملی و شیخ قاسم بن محمد کاظم و عبدالعلی حویزی و فیض کاشانی بود. وی سالها به تدریس علوم دینی مشغول و از ائمه جماعت مسجد جامع جدید عباسی (مسجد امام فعلی) اصفهان بوده است (۱). از آثار ایشان یکی جامع الکلام فی مسائل الحلال و الحرام به عربی و کتاب تفسیر نورالانوار و مصباح الاسرار به عربی است (۲). این تفسیر پس از ایراد دوازده مقدمه، وارد تفسیر آیات می شود و در ذیل هر آیه، مباحث قرائت، ترکیب اقوال و روایات را به ترتیب می آورد. این تفسیر که از تفاسیر ماثوره شمرده می شود، به زبان عربی است و یک نوع تفسیر مزجی و تلفیقی است و در چند جلد قرار گرفته است. و درباره علوم قرآنی نیز مطالبی در آن وجود دارد. این تفسیر در چهار مجلد بزرگ تألیف شده است (۳).

صاحب تراجم الرجال گوید: در حاشیه ای که بر تفسیر او در مقام معرفی وی نوشته اند، چنین آمده است: «عالم فاضل، محقق جلیل عظیم المنزله، زاهد پرهیزگار از مدرسین و امام جماعت...» (۴).

صاحب کتاب فوق می افزاید: «او عنایت و اهتمام کاملی به احادیث اهل بیت - (علیه السلام) داشته است، از تألیفات ایشان: تفسیر قرآن کریم و جامع احکام در مسائل حلال و حرام است، که کتاب صلوه آن در سال ۱۱۰۵ ق پایان پذیرفته است (۵).

این تفسیر، تحت شماره ۲۹۹۸ در کتابخانه آیه الله

ص: ۲۰

۱- مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ص ۳۳۹

۲- تهرانی، الذریعه، جلد ۲۴ ص ۳۱۶

۳- عقیقی بخشایشی، طبقات مفسران شیعه، ص ۳۰۵

۴- حسین اشکوری، تراجم الرجال، ج ۲ ص ۴۷۲

۵- همان، ص ۴۷۲

مرعشی در قم از سوره آل عمران تا سوره کهف را شامل و تفسیر ممزوج است.

این تفسیر در چهار جلد بزرگ است که به جنبه های ادبی بیشتر می پردازد و احادیث را با تصریح به منابع آن ذکر می نماید(۱).

تفسیر یاد شده ، همچنین در مشهد ، طبق فهرست کتابخانه نواب و کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می شود و نسخه ای هم در کتابخانه آیت الله گلپایگانی موجود است.

سید محمد اسماعیل خاتون آبادی

میرسید محمد اسماعیل بن میر محمد باقر بن میر محمد اسماعیل شاه مراد، عالم پرهیزگار، فقیه و فیلسوف عالی قدر از علما و مفسران بزرگ عهد صفویه است. جد اعلای این خاندان میر عماد الدین محمد، مدتی در خاتون آباد ساکن بوده است و هم آنجا وفات یافته و در دامنه کوه گورت، نزدیک خاتون آباد مدفون گردیده است. از این رو اعقاب او به سادات خاتون آبادی مشهور گردیده ند.

میر محمد اسماعیل خاتون آبادی در روز دوشنبه ۱۶ ربیع الثانی ۱۰۳۱ ق در اصفهان متولد شد. برادر دانشمندش «میرسید عبدالحسین خاتون آبادی» متوفی به سال ۱۰۵۰ ق فقیه ، محدث و مورخ بزرگی بود که نزد محقق سبزواری، ملا محمد تقی مجلسی به آموختن علم و ادب پرداخت و آثار متعددی، از جمله کتاب «وقایع السنین و الاعوام» را از خود برجای گذاشت.

محدث قمی در شرح احوال میر محمد اسماعیل می نویسد: «وی عالم فاضل کامل زاهد تارک دنیا بوده ، و در علم فقه و حدیث و تفسیر و کلام و حکمت و

ص: ۲۱

۱- حسین اشکوری، فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیت الله مرعشی نجفی ، ج ۸، ص ۱۷۲

غیرها ماهر بوده و در جامع جدید عباسی در اصفهان مدرس بوده و قریب ۵۰ سال تدریس می کرده ، و اخذ علم از مولی محمد تقی مجلسی، میرزا رفیع الدین نائینی و سید میرزای جزایری نموده و از رساله اجازات سید نورالدین بن سید نعمه الله جزایری - علیها الرحمه- نقل شده که در حال جلیل نگاشته که در سن ۷۰ سالگی عزلت از خلق اختیار کرده، در مدرسه تخت فولاد که از بنای خود ایشان است سکنی نموده، و قبر خود را در حجره ای از حجرات کنده، و شبها بعد از فریضه مغرب و عشاء در میان آن قبر رفته و تهجد در قبر گذاشته و بعد از آن از قبر بیرون می آمده و شرح بر اصول کافی و تفسیر قرآن می نوشته و روزها جمعی از طلب مستعد که از جمله مرحوم والد سید نعمت الله بوده، در خدمت ایشان بودند. عاقبت در همان جا وفات نموده و در همان قبر مدفون شد. (۱)

به این ترتیب یکی از اقدامات مهم میر محمد اسماعیل ایجاد یک مدرسه و حوزه علوم دینی در تخت فولاد بود که در آنجا علاوه بر تألیف به تدریس و ترتیب شاگردانش پرداخت. وی با تألیف و تربیت شاگردان بزرگ، میراث غنی اسلام و تشیع را به نسل های بعد از خود منتقل نمود.

برخی از آثار و رسایل میر محمد اسماعیل خاتون آبادی عبارتند از: التحفه الرضویه، زاد المسافرین و تحفه السالکین، شرح اصول کافی، شرح عقاید صدوق، صلاه الجمعه، حاشیه بر شرح اشارات، انموذج العلوم، تنقیح العقاید، جامع الاخبار، حاشیه بر شفا، منهاج الیقین در اصول دین، نوروزیه. یکی از مهمترین اقدامات این عالم برجسته در پربار نمودن

ص: ۲۲

۱- محدث قمی: منتهی الامال، ج ۲، ص ۱۶۳؛ مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۱۸۷.

علوم و معارف دین مبین اسلام، تألیف آثاری ارزشمند در خصوص علوم و معارف اسلامی و از آن جمله «تفسیر کبیر» او بود.

مرحوم شیخ عبدالکریم گزی می نویسد: «در توی گنبد خاتون آبادی قبر میر محمد اسماعیل که کرامات و مقامات بسیار از او نقل می کند و صاحب تصنیفات است من جمله، تفسیر کبیر چهارده مجلد و آن بزرگوار جد سادات پاقلعه {است} که از اکابر اصفهان هستند و جمعی از آنها از فضلاء و اهل علم هستند و تولیت مدرسه چهارباغ در دست ایشان است».^(۱)

در مجموعه شماره ۳۴۵۳ فهرست نسخ خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، جلد دهم قسمت سوم، ص ۱۳۲۹ از این تفسیر نام برده شده که شامل تفسیر سوره جمعه، منافقین، تغابن، طلاق و قدری از تحریم است. مؤلف در شأن نزول و فضیلت و نکات ادبی این سوره ها بطور جامع سخن گفته و در آن از جامع الاخبار خود یاد کرده است.

علامه محمد اسماعیل خاتون آبادی اگرچه مقام مهمی در علوم اسلامی و فلسفه دارد، اما نام وی آن چنان که شایسته است، مطرح نشده است و علت این امر ناشی از دو امر است: اول معاصر بودن ایشان با شخصیت برجسته علامه مجلسی است. زیرا علامه مجلسی با کار عظیم گردآوری و تدوین بحار الانوار و تألیف کتاب های پر بار و سودمند به زبان فارسی برای عامه مردم شهرت علمای معاصر خود را تحت الشعاع قرار داد.

علت دیگر آن است که آثار و نوشته های این عالم فرزانه به چاپ نرسیده و مورد پژوهش قرار نگرفته است. لذا شایسته است که آثار وی مورد توجه و پژوهش محققان علوم اسلامی قرار گیرد. سرانجام این

ص: ۲۳

عالم فرزانه در سال ۱۱۱۶ ق در اصفهان درگذشت و بنا به وصیتش در تکیه خانودگی خاتون آبادی ها در مزار تخت فولاد اصفهان، در اتاقی که محل تدریس و عبادتش بود، به خاک سپرده شد.

سید عبدالحسب علوی عاملی

میر محمد عبدالحسب علوی، عامل فاضل محقق صاحب التالیف بسیار، فرزند میر سید احمد بن زین العابدین و نواده میر داماد، از اکابر علمای اواخر عهد صفویه و صاحب تفسیر ارزشمند عرش سماء التوفیق است.

وی از علما و دانشمندان عهد صفویه بوده که اقامه جماعت و نماز جمعه مسجد جامع عباسی (مسجد امام فعلی) را در اواخر عمر به عهده داشته است. علامه مجلسی در بحار از او نقل حدیث نموده است (۱).

آثار و تألیفات زیادی از او به جای مانده که اهم آنها به قرار زیر می باشد:

۱- تقدیس الانبیاء: نسخه آن موجود است؛

۲- الجواهر المنثوره نسخه خطی آن موجود است؛ (۲).

۳- سدره المنتهی (عرفانی و به زبان فارسی در معارف و اصول دین به چاپ رسیده است؛ (۳).

۴- شرح دعای سیفی (۴).

۵- شرح بر دعای صباح (۵).

۶- صراط الزاهدین، در اعمال ماهها (۶).

ص: ۲۴

۱- علوی عاملی، لطائف غیبیه، ص ۱۹ مقدمه

۲- تهرانی، الذریعه، ج ۵، ص ۲۸۲

۳- هماناالذریعه، ج ۱۲، ص ۱۵۴.

۴- همان، الذریعه، ج ۸، ص ۱۹۰

۵- همان، الذریعه، ج ۱۳، ص ۲۵۲

۶- همان، ج ۱۵، ص ۳۳

۷- الفطره الملكوتيه، در شرح اثني عشرية شيخ بهايي و نسخه موجود مي باشد.

۸- مسلک النجاه (۱)

۹- مناهج الشارعين در اصول دين. اين كتاب نيز به چاپ رسیده است؛ (۲)

۱۰- تفسير عرشي سماء التوفيق (۳)

۱۱- الكبائر (۴) و غيره

مرحوم سيد عبدالحسيب در سال ۱۱۲۱ ق درگذشت و در تخت فولاد و تكيه آقا رضى در کنار پدرش به خاک سپرده شد. اکنون اثر قبر آن عالم بزرگ معلوم نيست (۵).

از آثار ايشان تفسير عرش سماء التوفيق است كه فارسى و در چندين مجلد است.

كپي نسخه يتفسير ايشان از كتابخانه هاى آيت الله سيد جعفر ميردامادى و مركز احياء التراث الاسلامى در كتابخانه تخصصى تخت فولاد موجود مى باشد.

محمد بن عبدالفتاح تنكابنى «فاضل سراب»

عالم فاضل جليل، جامع علوم منقول و معقول، مولى محمد بن عبدالفتاح تنكابنى مازندرانى، معروف به فاضل سراب از دانشمندان و مفاخر عصر صفوى در اصفهان است. او به سال ۱۰۴۰ ق در محلى به نام سراب، از نواحى اطراف شهر تنكابن، ديده به جهان گشود و پس از فراگيرى علوم پايه نزد والد خود و در حوزه علمى تنكابنى رهسپار حوزه علميه اصفهان

ص: ۲۵

۱- همان، ج ۲۱، ص ۲۴

۲- همان، ج ۲۲، ص ۳۴۶

۳- همان، ج ۱۵، ص ۲۴۴ حسيني اشكورى، ص ۱۱۰

۴- تهرانى، همان ج ۱۷، ص ۲۵۸

۵- معلم حبيبت آبادى، مكارم الاثار، ج ۴، ص ۱۱۹۶

گردید، و دیری نگذشت که در دانش فقه، اصول، کلام و مناظره از بزرگان علمی به شمار آمد.

در اصفهان از علمای برجسته آنجا، چون محمد تقی مجلسی، محمد باقر مجلسی و آقا حسین خوانساری بهره برد. فاضل سراب در فقه شاگرد محمد باقر سبزواری (مؤلف ذخیره المعاد) و در فلسفه شاگرد ملا رجب علی تبریزی بود. (۱)

فاضل سراب از محمد باقر سبزواری، محمد باقر مجلسی، میرزا محمد علی استرآبادی، شیخ علی عاملی، نواده شهید ثانی اجازه روایت گرفت. او خود نیز از مشایخی بود که اجازه روایت می داد و علمایی چون محمد شفیع لاهیجی، میر محمد حسینی خاتون آبادی (نوه دختری محمد باقر مجلسی) از او اجازه روایت دریافت کردند. دو فرزند او، محمد صادق و محمد رضا تنکابنی از جمله محدثان و علمای زمان خود بودند که از وی اجازه روایت گرفتند. (۲)

فاضل سراب که با بهره گرفتن از بزرگان فقه و حکمت شیعه، بر دانش های مختلف عقلی و نقلی مسلط گردیده بود، در اصفهان به تدریس پرداخت و از علمای بزرگ شیعه در اواخر صفوی گردید. وی معاصر با علمای بزرگی چون ملا محمد تقی مجلسی، ملا محسن فیض کاشانی و آقا حسین خوانساری بود.

وی تاج گذاری دو شاه صفوی (شاه سلیمان و سلطان حسین) را مشاهده نمود و با آن دو نیز هم عصر بود. از رویدادهای مهم و جالب توجه در زمان حیات فاضل سراب که بیش از پیش اهمیت مقام علمی او و برخی از معاصرانش را آشکار کرد، جریان تشکیل مجمعی از علمای بزرگ شیعه جهت تعیین

ص: ۲۶

۱- افندی، ریاض العلماء، ج ۲، ص ۲۸۴.

۲- سمایی حائری: بزرگان رامسر، ص ۱۳۸۰.

حکم مربوط به نماز جمعه به دستور شاه سلیمان صفوی بود. فاضل سراب از معتقدان به وجوب نماز جمعه بود. وی چهار رساله در وجوب نماز جمعه نوشت و عقیده وی در این خصوص همانند استادش محقق سبزواری بوده است. وی بر اساس مشی استدلالی - اجتهادی، اما با دیدگاه اخباری کوشیده است تا وجوب عینی نماز جمعه را ثابت کند. (۱)

فاضل سراب آثار فراوانی که شمار آنها بالغ بر سی عنوان می شود نگاشته است. این آثار در زمینه های مختلف علمی بوده و نه تنها در علوم دینی، بلکه در الهیات، فلسفه نیز آثاری از وی بر جا مانده است. برخی از مهمترین آثار وی عبارتند از:

الف) سفینه النجاه در کلام؛

ب) ضیاء القلوب در امامت که ترجمه گونه ای از سفینه النجاه به فارسی است؛

ج) رساله فی حجیه الاجماع و الخبر الواحد. و آثار متعدد دیگر.

در زمینه تفسیر قرآن از ایشان دو اثر به یادگار مانده است.

اولی حاشیه بر زبده البیان فی تفسیر احکام القرآن مقدس اردبیلی که یاد داشت هایی است که ملامحمدصادق، پسر مؤلف از روی یادداشت های پدرش هنگام تدریس در حاشیه نسخه ای از زبده نوشته و در اواخر جمادی الاولی ۱۱۲۴ ق تمام شده است. بر اساس آن نسخه ای در ۱۰۲ برگ در سال ۱۱۲۸ ق استنساخ شده که در نسخه ش ۷۷۲ کتابخانه وزیری یزد نگهداری می شود. (۲) با مطالعه

ص: ۲۷

۱- رک: جعفریان، رسول: دوارده رساله فقهی درباره نماز جمعه ص ۲۲۳۰

۲- فهرست میکرو فیلم های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ص ۳۱۵.

حواشی فاضل سراب بر نگاشته های مرحوم مقدس اردبیلی می توان به دیدگاه ها و روش تفسیری فاضل سراب پی برد. وی فقهی اصولی و آگاه به علوم عقلی و ادبی بوده و نکته سنجی او در حواشی بر این کتاب واضح است.

آغاز نسخه: « بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين و و بعد فهذه حواشی و تعليقات قد كتبها والذی العلامة المحقق».

اثر دوم نیز «تفسیر آیه الکرسی» به زبان عربی است که «به خط سید محمد کاظم بن سید اسماعیل بن میرمحمد صادق حسینی در کتابخانه شخصی مرحوم محمد حسن بن حسن حسینی پیر سیدی در رامسر مشاهده نمودم که آغاز آن افتاده است. شروع « و اجعلنی من افضل الناس من معرفتک و اکملهم فی محبتک و من اکرمهم منک نصیبه و او فرهم من عندک رزقا کن انیسی فی وحشتی و شفائی فی علتی و مغنی فقری ... انت انت المنان و علیک التکلان ... » که در سال ۱۳۲۴ ق در قزوین استنساخ شده و در آغاز آن پاسخ می نویسد که سراب چنین نوشته است. این اثر در بیست ورق موجود بود. (۱)»

سرانجام این عالم حکیم و فقیه در هفدهم ذی الحجه ۱۱۲۴ ق بدرود حیات گفت. و در تخت فولاد به خاک سپرده شد. پس از دفن بقعه ای بر مزار او بنا نمودند. بعد از او تعدادی از فرزندان و نوادگانش او در جوارش مدفون گردید.

سید محمد رضا امامی خاتون آبادی

سید محمد رضا بن محمد مومن امامی حسینی خاتون آبادی عالم فقیه، محدث و مفسر، یکی از بزرگان علمی و تفسیری قرن دوازدهم هجری است.

او یکی از سادات بزرگوار امامی اصفهان است که

ص: ۲۸

نسبتش به علی بن جعفر عریضی می رسد. وی معاصر علامه مجلسی بوده و در زادگاهش «خاتون آباد» به تدریس علوم دینی می پرداخته است. (۱)

به نوشته محدث قمی: «وی مردی عالم و باور و زهد و صاحب مقامات علیّه و کرامات جلیّه بوده، از علامه مولی محدثی مجلسی اخذ حدیث کرده و حافظ قرآن مجید بوده و هفت مرتبه حج مشرف شده که بیشترش پیاده بوده». (۲)

وی آثار و تألیفاتی از خود به یادگار گذاشته است. صاحب ریحانه الادب در معرفی ایشان می نویسد: «او صاحب کتاب های ابواب الهدایه و جنات الخلود می باشد که اهداء به شاه سلطان حسین صفوی نموده و در ایران چاپ شده است. کتابی است بس لطیف و عجیب، جامع و محتوی شرح اسماء حسنی، و معرفت انبیاء و تواریخ حضرات معصومین - (علیهم السلام) - ملوک و سلاطین و خلفای اموی و عباسی، ملل و ادیان مختلف، معرفت سمت قبله، بعضی از احوال بلاد و امکنه و عرض و طول و مقدار مسافت آنها و فواید بسیار دیگر. که همه آنها در جداول بزرگ و کوچک متفاوت مرتب و به نام شاه مذکور مضمّن در او اواخر سال ۱۱۲۵ ق که مطابق عدد ابجدی «باغ عدن» می شود، از تألیفات آن فارغ شد. این کتاب به تنهایی، از تنوع علمی و تبحر فضلّی و کمالی و کثرت احاطه مؤلف حکایت دارد و در جدول عسکری و جدول شهر رمضان از همین کتاب به یک تفسیر قرآن خزائن الانوار به نام خودش هم حواله می دهد. سال وفات او درست به دست نیامد». (۳)

ص: ۲۹

۱- عقیقی بخشایشی: طبقات مفسران شیعه، ص ۶۶۰

۲- محدث قمی: متهی الامال، ج ۲، ص ۱۶۲ به نقل از مهدوی: دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱ ص ۱۸۸

۳- مدرس تبریزی، ریحانه الادب، ج ۵، ص ۲۶۸

در کتاب ادبیات فارسی بر مبنای استورای آمده است: «خزائن الأنوار فی تفسیر القرآن تفسیری است بر قرآن که همه یا دست کم جلد یکم آن را پیش از ۱۱۲۷ ق به پایان رسانده است، زیرا در پیش گفتار جنات الخلود، از این کتاب یاد کرده است. سرآغاز آن این گونه آغاز می شود: «سپاس بی قیاس بر متکلمی سزاست...» مؤلف آن محمد رضا بن محمد مؤمن امامی خاتون آبادی مدرس، نگارنده جنات الخلود این تفسیر را به شاه سلطان حسین پیشکش کرده است» (۱).

تهرانی در الذریعه می نویسد: «فقط جلد اول این تفسیر خارج شده است و آن را به شاه سلطان حسین اهداء نموده است، چنانکه مؤلف در کتاب جنات الخلود» که در سال ۱۱۲۸ ق از آن فارغ شده، اشاره نموده است» (۲).

این کتاب از آخرین تفسیرهای ادبی و عرفانی به زبان فارسی است که با نثری بلیغ، آیات الهی را در قالب مباحث عرفانی و معنوی توضیح داده است. کتاب در ابتدا از جایگاه قرآن سخن گفته، سپس ضمن ابیاتی به نقش پیامبر - (صلی الله علیه و آله وسلم) - و خاندان در بیداری انسان و توضیح مسائل دینی می پردازد (۳).

باطن و محتوای اصلی تفسیر خاتون آبادی جنبه های هدایتی و تربیتی آن است. به همین دلیل، از بحثهای ادبی

طولانی و خسته کننده پرهیز نموده است و سبک مطالب آن عرفانی با صبغه اخلاقی است که با نثری بلیغ و اشعاری جذاب، آیات الهی را تبیین کرده است (۴).

تفسیر خزائن النوار دارای ویژگیهایی است، از

ص: ۳۰

۱- استورای: ادبیات فارسی (بخش تفاسیر قرآن) ص ۲۰۱

۲- تهرانی، الذریعه، ج ۷، ص ۱۵۲

۳- خاتون آبادی، ص ۵۱.

۴- همان.

جمله: نثر روان و ترتیب منظم مباحث ، استفاده از دانشهای مختلفی ، چون تاریخ ، جغرافیا و نجوم در ذیل آیات و استفاده از منابع مختلف تفسیری ، حدیثی ، عرفان و ادبی که بر غنای این تفسیر تأثیر فراوان دارد . این تفسیر در کتابخانه گوهرشاد مشهد تحت شماره بیست ، دفتر پنجم ، ص ۶۱۳ و کتابخانه ملک تهران ، شماره ۶۳۲۲ جلد یکم نوشته ۱۱۲۲ ق و کتابخانه مجلس جلد دوم ، ص ۲۷ ، شماره ۵۲ معرفی شده است. (۱)

این عالم فاضل تا سال ۱۱۲۸ ق رحلت نمود و پس از وفات احتمالاً در تخت فولاد بالای سر میر معصوم در تکیه آقا محمد بید آبادی دفن گردید.

شیخ بهاء الدین محمد حسن فاضل اصفهانی

بهاء الدین محمد بن تاج الدین حسن اصفهانی، مشهور به فاضل هندی، موصوف به «تاج الفقهاء» فقیه و محدث و مفسر عالیقدر. از دانشمندان نامی دوره صفوی است که هم قله رفیع فقاہت را فتح کرده و هم در زمینه علم و کلام و فلسفه، دارای تألیفات و آثار ارزشمند است.

به سال ۱۰۶۲ ق در اصفهان تولد یافت و چون در سنین خردسالی با پدرش ملا تاج الدین حسن (از علمای بزرگ روزگار خود) به هندوستان رفت و مدتی در آنجا ماند، بعد از مراجعت به اصفهان به فاضل هندی آوازه یافت. در دوازده سالگی از فراگیری علوم عقلی فارغ گشته و در همان اوان به تألیف کتاب پرداخته و در سن بیست سالگی یکی از فقهای طراز اول جهان تشیع و از مدرسان برجسته در علوم نقلی و عقلی محسوب گردیده و در کثرت حفظ و قدرت فکری از نوابع دوران شد. وی به واسطه پدرش (ملا تاجا) از ملاحسنعلی، که از مشایخ علامه مجلسی است، روایت حدیث کرده است. . در موقعیت علمی او همین

ص: ۳۱

نکته کافی است که فقهاء نامدار نظیر سید محقق آقا سید علی طباطبائی صاحب ریاض و شیخ جعفر کاشف الغطاء و شاگرد برجسته اش محمد حسن نجفی اصفهانی، صاحب جواهر الکلام و دیگر بزرگان از او به عظمت نام برده اند و گفته اند که هر فقهی که دست به تألیف فقه می زند، از اثر بی نظیر او «کشف اللثام فی شرح قواعد الاحکام» بی نیاز نمی باشد. (۱)

وی قبل از بلوغ به افتخار تألیف و تحقیق و آوازه اجتهاد نایل گردید. مکتب اصولی او چنان مستحکم بود که در دوران سلطه علمی اخباری ها، خصوصاً در اصفهان، هیچ کتاب فقهی اصولی از سوی فقهای اصولی، جز اثر گرانقدر او (کشف اللثام) به رشته تحریر در نیامد. (۲)

ملا عبدالکریم بن ملا محمد طاهر قمی از فاضل هندی چنین یاد کرده است « امجد فضلاء العصر و اعظم علماء الدهر اروع المجتهدين و امتن اهل اليقين مولانا بهاء الشرع و الدين.....» (۳)

حیات وی معاصر با واقعه هجوم افغانه به اصفهان و انقراض سلسله صفویه بود. کتب علمی زیادی به دست مهاجمان افغان از بین رفت و بسیاری از علما بر اثر این هجوم یا کشته شده و یا گریختند. علامه فاضل اصفهانی نیز بعد از تحمل مصائب محاصره اصفهان به سال ۱۱۳۷ ق در اصفهان درگذشت. (۴)

ص: ۳۲

۱- آشتیانی، منتخباتی از آثار حکمای الهی ایران، ج ۳، ص ۶۵۳

۲- فاضل اصفهانی، حکمت خاقانیه، مقدمه کتاب، ص ۱۷.

۳- نسخه خطی موجود در کتابخانه آیت الله گلپایگانی، نسخه شماره ۱۸ / ۱۵۰.

۴- تاریخ فوت بر روی سنگ قبر ۷۳۱۱ ق می باشد. حزین لاهیجی فوت وی را چندی پیش از سقوط اصفهان (۱۱۳۵ ق) به دست افغانه نوشته است (سفرنامه، ص ۹۰۲) زنوزی در ریاض الجنه تاریخ فوت او را شب شنبه اول مغرب ۵۲ ماه مبارک رمضان سال ۱۳۱۱ ق نوشته است. (ریاض، الجنه، ج ۱، ص ۲۰۲)

آرامگاهش در تخت فولاد در تکیه ای به همین نام واقع است.

فاضل اصفهانی آثار متنوع و گوناگونی رشته های مختلف علوم زمان خود به رشته تحریر در آورده است.

مهمترین آثار وی عبارت است از :

الف) المنهاج السویه (شرحی مبسوط بر شرح لمعه شهید ثانی)؛

ب) عون اخوان الصفا (تلخیص محققانه از کتاب شفای ابن سینا)؛

ج) حکمت خاقانیه؛

د) اللآلی العبقریه در شرح قصیده سید حمیری و آثار دیگر.

اثر ارزشمند ایشان در تفسیر قرآن «الکوکب الدرّی» نام دارد. از این اثر در الذریعه یاد نشده است. موضوع آن درباره تفسیر آیاتی است که از غررالفراید (امالی) سید مرتضی انتخاب و توضیحاتی بر آن افزوده شده است. بعد از آن، آیاتی را که در تنزیه الانبیاء تفسیر شده، بر آن افزوده و در شب سه شنبه اول محرم سال ۱۰۹۷، آن را به پایان داده است. این اثر در مجموعه ۸۱۷ کتابخانه آیت الله مرعشی آمده است. (۱)

فاضل در مقدمه این اثر تفسیری، درباره غرر و ضرورت اقدام خود برای نگاشتن این کتاب نوشته است: «فما اعجب ما ابداع فیه من بدائع المعانی و ما أحسن ما أودع فیه من کواکب الغوانی و لکن لغایه بسطه متشتتاً الاذهان النظار و لغایه ضوئه مخفیا عند

ص: ۳۳

۱- چهار رساله فاضل هندی موجود در نسخه ۸۱۷، براساس همان نسخه و همان خط به عنوان ضمیمه کشف اللثام و با مقدمه آیت الله مرعشی به چاپ رسیده است.

ضعفا الانصار، فاردت ان اصطفی من مسائله مایعلق باباً التفسیرها ایجازاً فواجزها متنكباً عن الإخلال و او ضحها ایضاحاً.... و الحقت بها ما فی کتابه تنزیه الانبیاء و الائمه من تفسیر الای ثم جعلت له ذیلاً اذکر فیه تفسیر بعض الاخبار و مسائل اخر سمیته بالکوکب الدری و الله المستعان»(۱)

شایان ذکر است در برخی از کتب به اشتباه کتاب البحر الموج که تفسیری در قرآن است به فاضل هندی مورد بحث نسبت داده شده است، اما این نسبت نادرست بوده و البحر الموج از آن یک نویسنده سنی هندی از قرن نهم هجری است.(۲)

ملاصدق اردستانی

ملا- محمد صادق اردستانی از اجله و حکما و عرفای قرن یازدهم و دوازدهم هجری به شمار می رود. نسب وی به عارف مشهور پیرجمال الدین محمد اردستانی می رسد.

وی به تدریس حکمت می پرداخت و شاگردان بسیاری تربیت کرد که از مهمترین آنها ملا- حمزه گیلانی، محمد صالح خلخانی و آقا محمد صادق تفرشی و شیخ محمد علی حزین لاهیجی هستند. این عالم بزرگوار در عصر سلطان حسین صفوی و در دوره تصوف و عرفان می زیسته و اخبار و حکایات مختلفی درباره او نقل گردیده است.

نقل است به لحاظ اینکه مردی عارف مسلک بود، مورد بی مهری علامه مجلسی قرار گرفت و دستور داده تا او را از اصفهان خارج کنند، اما علامه مجلسی در اثر خوابی که می بیند نسبت به او تغیر عقیده داده، او را به شهر باز می گرداند. در تحلیل این قول گفته شده که ملا محمد صادق اردستانی مقام علمی و معنوی

ص: ۳۴

۱- الکوکب الدری: نسخه مرعشی، ش ۸۱۷، برگ ۲۵۴.

۲- جعفریان، احوال و آثار بهاء الدین محمد اصفهانی (فاضل هندی)، ص ۵۴.

بالا-تر از این بوده که علامه مجلسی با او چنین برخورد کند. به خصوص که علامه مجلسی در سال ۱۱۱۰ ق وفات یافته و ملاصادق تا سال ۱۱۳۴ ق زنده بوده و در موقع فوت و حیات مجلسی هنوز شهرتی نداشته و شهرت وی بعد از وفات علامه مجلسی بوده است. گذشته از این، شیخ محمد علی حزین که خود شاهد و ناظر اوضاع زمانه بوده، به این واقعه اشاره ای نموده و اگر برای استادش این گونه پیش آمدها شده بود، ذکری می کرد. آنچه مسلم است این که وی از حکماء و فلاسفه عصر خود به شمار می رفته است و عده زیادی از مکتب او استفاده کرده اند. (۱)

شیخ محمد علی حزین لاهیجی که از شاگردان حکیم اردستانی بوده، در مورد وی چنین می گوید: «پس به خدمت سلطان المحققین افضل الحکماء الراسخین، المولی الاعظم و الحبر الاعلم، مظهر المعارف و الحقایق مکمل علوم السوالف و اللواحق، محیی الحکمه ابوالفضایل مولانا محمدصادق اردستانی علیه الرحمه که از متوطنین اصفهان و به تدریس زمره ای از کیای فاضل می پرداخت، رسیده به استفاده مشغول شدم. وی از اساطین حکماء بوده و قرن ها باید که مثل او کسی از میان دانشمندان برخیزد. به من عاطفتی بی پایان داشت و در خدمتش کتب مشهوره و غیر مشهوره حکمیه و نظریه علمیه بسیار خوانده ام و حق آن فیلسوف کامل بر من زیاده از استادان دیگر است و تا هنگام رحلت استفاده من از خدمت ایشان منقطع نشد. در سال اربع و ثلثین و مائه بعد الف هنگام محاصره اصفهان به رحمت ایزدی پیوست» (۲)

این حکیم و عارف عالیقدر صاحب آثار و کتابهایی است از جمله :

شیخ محمد علی حزین لاهیجی که از شاگردان حکیم اردستانی بوده ، در مورد وی چنین می گوید:

«پس به خدمت سلطان المحققین افضل الحکماء الراسخین ، المولی الاعظم و الحبر الاعلم ، مظهر المعارف و الحقایق ، مکمل علوم السوالف و اللواحق ، محیی الحکمه ابو الفضایل مولانا محمد صادق اردستانی علیه الرحمه که از متوطنین اصفهان و به تدریس زمره ای از کیای فاضل می پرداخت ، رسیده به استفاده مشغول شدم.وی از سلاطین حکماء بوده و قرن ها باید که مثل او کسی از میان دانشمندان برخیزد.به من عاطفتی بی پایان داشت ودر خدمتش کتب مشهوره و غیر مشهوره حکمیه و نظریه علمیه بسیار خوانده ام و حق آن فیلسوف کامل بر من زیاده از استادان دیگر است و تا هنگام رحلت استفاده من از خدمت ایشان منقطع نشد. در سال اربع ثلثین و مائه بعد الف هنگام محاصره اصفهان به رحمت ایزدی پیوست» (۳)

این حکیم و عارف عالیقدر صاحب آثار و کتابهایی

ص: ۳۵

۱- رفیعی مهر آبادی ، آتشکده اردستان ، ج ۲ ، ص ۳۱۴.

۲- حزین ، تاریخ حزین ، صص ۴۷ و ۴۸.

۳- حزین ، تاریخ حزین ، صص ۴۷ و ۴۸.

است ، از جمله:

الف) رساله جعلیه صادقیه؛

ب) افادات ملا محمد صادق؛

د) رساله در تفسیر آیه نور؛

هـ) رساله معروف به «تباشیر» در عرفان؛

و) حاشیه بر شفا(۱)

ملا صادق بر مبنای اشراق و ذوق عرفانی به تفسیر آیه نور مبادرت نموده(۲) این عالم عارف در سال ۱۱۳۴ ق در گذشت و پیکرش در قبرستانی واقع در جنوب شرقی پل خواجه به خاک سپرده شد و تا مدت ها مردم اصفهان آنجا را «قبر آخوندپلی» و «قبر آخوندپلویی» می گفتند. پس از تخریب قبرستان و احداث خیابان در کنار پل خواجه بقایای جسد او را به تخت فولاد برده و در کنار قبر درویش ناصر علی، مقابل تکیه فیض به خاک سپردند.

ملاکداعلی قاری

مرحوم ملاکداعلی قادر فرزند ابوالفتوح اصفهانی از دانشمندان اصفهان در روزگار اواخر صفویان بوده است.

از قاریان قرآن و معلمان قرائت و تجوید بوده که از آثار به جای مانده از او کتاب «لؤلؤ القرآن» است که در کتابخانه سید آقا تستری در نجف موجود است.(۳)

ملاکداعلی قاری در غره ماه ربیع الاول ۱۱۳۴ ق به سرای باقی شناخت و پیکرش را در تحت فولاد در ضلع شمال شرقی مصلی به خاک سپردند.(۴)

بر لوح مزار ایشان چنین آمده است:

ص: ۳۶

۱- مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان ، ص ۳۸۲.

۲- تهرانی، الکواکب المنشیره، ص ۳۶۰.

۳- تهرانی ، الذریعه ، ص ۳۸۲.

۴- مهدوی ، دانشمندان و بزرگان اصفهان ، ص ۴۶۷.

وفات مرحوم مغفور علامی فهامی قاری کلام ا... ملا گدا علی ابن مرحوم ابوالفتوح اصفهانی تاریخ غره شهر ربیع الاول سنه

۱۱۳۴

وفدت علی الکریم بغیر زاد

من الحسنات و القلب السلیم

و حمل الزاد اقبیح کل شیء

اذکان الوفود علی الکریم

ملا اسماعیل خواجویی

ملا محمد اسماعیل خواجویی، فرزند محمد حسین بن محمدرضا بن علاءالدین محمد مازندرانی، عالم فقیه، محدث و حکیم متکلم محقق از بزرگترین و فقها و متکلمین عهد افشاریه است.

آن مرحوم معاصر افغانه و نادرشاه بوده و صاحب سیصد رساله و تصنیف و در نزد علما معروف و مشهور به صاحب کشف و کرامات بوده است. (۱)

وی از آن رو به «خواجویی» معروف است که محل سکونت و اقامت وی در اصفهان در محله خواجه بوده است. نامبرده در اصفهان از اساتید بزرگی، هم چون مولامحمد جعفر کرباسی یزدی (م ۱۱۵۱ ق) از علمای طراز اول و جامع معقول و منقول و از شاگردان و مجازین از سوی علامه مجلسی، کسب فیض نمود. و از محضر وی شاگردان بسیاری به مراتب بالای علم و عمل دست یافتند جامعیت کم نظیر علامه خواجویی در علوم عقلی و نقلی و تسلط بر معارف اصیل شیعی، چهره ای ممتاز از او

فراهم ساخته بود که هر طالب علمی را به سمت خود جلب می کرد. از برجسته ترین شاگردانش می توان به آقا محمد بید آبادی (م ۱۱۹۸ ق) میرزا محمدعلی بن میرزا مظفر اصفهانی (م ۱۱۹۸ ق) میرزا ابوالقاسم مدرس خاتون آبادی اصفهانی (م ۱۲۰۳ ق) آقا محمد باقر

ص: ۳۷

هزار جریبی (م ۱۲۰۵ ق)، ملامحمد مهدی نراقی (۱۲۰۹ ق)، ملامحراب گیلانی (م ۱۲۱۷) اشاره نمود.

دیدگاه بزرگان راجع به احوال شخصی و فضایل معنوی حکیم خواجهی در خور توجه است. وی را انسانی که تسلیم محض در برابر سخن حق، دارای قلب پاک، روح مزکی، نفس سلیم، فطرت شریف زاهد ترسیم نموده اند.

وی با وجود اشتغالات مختلف علمی و اجتماعی و اهتمام حیرت آوری که در امرتألیف و تصنیف داشته، با این حال عمری را به زهد و گوشه نشینی و عزلت گذرانده است. او از مردمانی که برای دنیا تحصیل علم می نمودند نفرت داشت. (۱)

اصولاً چشم طمع به مال و جاه مردم نداشت و به اندکی از خوراک و پوشاک اکتفا کرده و از غیر خدا چشم پوشیده بود و در آنچه نیت می کرد قصد قربت می نمود و با نیت خالص امورات خود را انجام می داد. (۲)

در میان اهالی اصفهان، از عوام و خواص، مطاعیت و مقبولیت داشت و در نظر سلاطین و اکابر وقت بسیار محترم بود. چنانکه نادرشاه به جز علامه خواجهی به سخن کس دیگری توجه نمی کرد. در اثر زهد وقناعت وانقطاع کامل از ماسوی و رهایی از هر گونه رنگ تعلق، تیر دعایش به هدف اجابت می رسید (۳). در عمل به سنت های پیامبر اکرم - (صلی الله علیه و آله و سلم) دقیقه ای فروگذار نمی کرد و اخلاص بسیار به ساحت حضرات ائمه اطهار «علیهم السلام» داشت. (۴)

یکی از رویدادهای مهم روزگار علامه خواجهی حادثه هجوم افغانه به اصفهان است. وی در زمان

ص: ۳۸

۱- قزوینی، تتمیم امل الآمل، ص ۶۸.

۲- روضاتی، شرح روضات الجنات، ص ۲۹۷

۳- همان، صص ۲۹۷ و ۲۹۸

۴- قزوینی، تتمیم امل الآمل، ص ۶۸

هجوم افغانه در سال ۱۱۳۴ ق حدود چهل سال یا بیشتر داشته و خود یکی از فضلا و مدرسین حوزه علمیه اصفهان بوده است. او اوضاع مصیبت بار این دوره را که خود شاهد عینی آن بوده، در کتاب اربعین اش به خوبی بیان می کند:

« کتاب حاضر را در موقعی گرد آوردم و در مکانی تألیف کردم که چشم ضمیر و بصیرت مردمان در آن تیره شده بود. خون مؤمنان که قرآن و سنت ریختن آن را حرام کرده است، به هدر رفته و پرده عصمت زنان به دست گروهی از کافران بدکار دریده شده و مردم به دست کفار و بدکاران اسیر شده بودند...»^(۱)

باوجود این مصیبت بزرگ در جامعه اسلامی، علامه خواجهی توانست در برابر این ناملایمات مقاومت کند و به عنوان یکی از برجسته ترین علمای این دوران همچنان مطرح باشد.

در منزلت و جایگاه علامه خواجهی، همین نکته کافی است که در تاریخ علوم اسلامی و معارف شیعی در برخی منابع از او به «معلم ثالث» یاد کرده اند.^(۲) همچنین وی حلقه اتصال علمای عهد صفوی به دوره قاجاریه است که پشتکار بی نظیر او و شاگرد برجسته اش، آقا محمد بید آبادی باعث شد چراغ علم و حکمت را در این دوران فترت (از سقوط صفویه تا ابتدای قاجار) روشن نگه داشته شود.

وی به افضلیت و برتری قرآن نسبت به ائمه اطهار قائل و در بین علمای معاصر خودش معروف بود؛ چنانکه یکی از علمای وقت رساله ای درباره حدیث ثقلین و این که کدام یک نسبت به دیگری برتر است، نوشته و برتری عترت را بر می گزیند. حکیم خواجهی در رد بر آن، رساله ای نگاشته و رأی به برتری قرآن

ص: ۳۹

۱- همان، ص ۲۹۹.

۲- ریاض الجنه، ج ۲، ص ۷۳.

علامه خواجویی یکی از مفسرین بزرگ قرن دوازدهم هجری است. اثر ارزشمند وی در این زمینه «حاشیه بر تفسیر صافی» ملامحسن فیض کاشانی است. این حواشی با عناوین «قوله - قوله» برگزار شده و مؤلف بعد از هر حاشیه، وجه ارتباط آیه مورد بحث را به آیات سابق با عنوان «وجه الاتصال» بیان می کند.

نسخه حاضر از آغاز حاشیه تا آیه « لیجمعنکم الی یوم القیمه... لاریب فیه و من اصدق من الله حدیثاً» را شامل است.

حاشیه چنین آغاز می شود: «نحمدک یا من أوجدنا بمحض إرادته و قدرته الکامله لعرفانه... و بعد هذه تعلیقه افاضیه وردت علی قلب أحقر السلاک... قوله نور مرقدہ: نحمدک یا من تجلی لعباده فی کتابه بل فی کل شیء بلفظ المتکلم مع الغیر لأن النفس مادام فی هذا الکون فی الترقی و التدرج و الاستکمال و افاضات الرب المحمود غیر متناهیة».

انجام نسخه « و قیل نزلت فی الذین تخلفوا فی غزوه احد. اعلمو یا اخوانی ان فی هذه الکریمه و ما بعدها غایه المذمه للمنافقین... فالمومن حقاً من لم تکن فیه شائبه النفاق لسانه و قلبه متفقان بل متحدان» این نسخه به خط نستعلیق مؤلف در ۳۲۰ برگ به شماره ۱۴۴۶۶ فهرست نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی ثبت شده است. یک نسخه زیراکس از این مجموعه در مجموعه تاریخی فرهنگی - مذهبی تخت فولاد موجود است.

اثر ارزشمند دیگر علامه خواجویی، «الدرر الملتقطه فی تفسیر الایات القرآنیة» تحقیق سید

ص: ۴۰

مهدی رجایی از انتشارات دار القرآن الکریم قم می باشد که در سال ۱۳۷۰ ش در ۲۷۸ صفحه به چاپ رسیده است.

این کتاب برگزیده هایی از مجموعه آثار علامه خواجهایی در تفسیر آیات الهی است.

این حکیم الهی در روز یازدهم شعبان سال ۱۱۷۳ ق در گذشت و در تخت فولاد اصفهان به خاک سپرده شد. سالیان متمادی، مزارش هیچ بقعه و بارگاهی نداشت، اما به لحاظ عظمت شأن و جلالت قدر، عموم اهالی اصفهان به زیارتش در انجام حوایج توسل می جستند و بسیاری از اهل ایمان را به او اعتمادی عجیب بوده و هست. (۱)

ماده تاریخ فوت ایشان که دبیر آن را سروده و به روی سنگ قبر نوشته شده، چنین است :

«نور الله الجلیل مقبرته - رفع الله فی الجنان منزلته».

۱۱۷۳ ق.

و به فارسی چنین سروده :

سال تاریخ او دبیر نوشت - خانه علم منهدم گردید. (۲)

۱۱۷۳ ق

آقا محمد بید آبادی

آقا محمد فرزند ملا- محمد رفیع گیلانی، عارف حکیم، فیلسوف، ادیب و عالم بزرگ شیعه امامی و یکی از بزرگترین شخصیت های علمی و عرفانی شیعی در روزگار خود بود. در اصفهان از محضر علمای بزرگواری چون میرزا محمد تقی الماسی و علامه ملا اسماعیل خواجهایی کسب علم نمود و از ارادتمندان سید قطب الدین نیریزی گردید و تحت ارشاد وی به سیر و سلوک پرداخت و به پایگاهی

ص: ۴۱

۱- گزی، تذکره القبور، ص ۳۷.

۲- همان، ص ۳۹.

رفیع نایل شد. بیشتر عمر خود را وقف عبادت و

خدمت به خلق و تدریس کرد. مدتی نیز در مدرسه حکیم به درس تفسیر قرآن گذراند. وزیران و امیران به خدمتش می رسیدند و از او کسب فیض می کردند و آرزو داشتند که آقا محمد از ایشان انجام کاری را درخواست کند تا ارادت خود را به وی نشان دهند، ولی او بدان ها توجه نمی کرد و از ایشان چیزی نمی خواست. زندگی اش در نهایت قناعت و ساده زیستی بود. هرگز دیده نشد که از وضع زندگی خود یا سختی روزگار شکایت کند. او نماز جمعه را واجب عینی می دانست. از شاگردان برجسته ایشان می توان به: آقا میرزا ابوالقاسم خاتون آبادی، آخوند ملا علی نوری، آخوند ملامحراب گیلانی و حاج محمد ابراهیم کرباسی اشاره نمود. حاج محمد ابراهیم کرباسی که پس از درگذشت پدرش یتیم و بی سرپرست شده بود، تحت ارشاد و سرپرستی آقا محمد بیدآبادی قرار گرفت و از بزرگان روزگار خود گردید.

وی آثار ارزنده ای از خود به جای گذاشت و حواشی و تعلیقات فراوانی بر آثار بزرگان نوشت. اما چون فردی عارف مسلک بود و به گردآوری چیزی اهتمام نمی ورزید، آثار زیادی از وی بر جای نمانده است.

از آقا محمد بیدآبادی کتابی در تفسیر به زبان عربی به نام « خلاصه تفسیر غرایب القرآن و رغائب الفرقان » موجود است که تفسیر غرائب القرآن اثر نظام الدین حسن حسین قمی نیشابوری (۷۲۸ ق) است.

مرحوم آقا محمد بیدآبادی در مدرسه حکیم اصفهان آن را متن درسی خود قرار داده و ضمن تدریس منتخباتی از آن را یادداشت نمود.

علامه خوانساری در روضات الجنات تفسیر نیشابوری را از بهترین تفاسیر قرآن مجید و

جامع ترین تفسیر از لحاظ فوائد لفظی و معنوی و حاوی فوائد قشری و لبی معرفی کرده است و آن را از لحاظ سبک و ترتیب و کمیت و کیفیت نزدیک به تفسیر مجمع البیان معرفی می نماید. (۱)

حکیم بید آبادی در ضمن تدریس این تفسیر به تلخیص آن نیز پرداخته است. نسخه دست نویس او به کتابخانه فخرالدین نصیری راه یافته و در مجله معهد المخطوطات، شماره سوم صفحه چهل و چهار معرفی شده است. پس از آن، این نسخه به کتابخانه و دانشگاه تهران منتقل شده و هم اکنون در همان جا محفوظ است.

مرحوم دانش پژوه در فهرست نسخه های خطی دانشگاه تهران، این نسخه را به شماره ۱۸۵۴ معرفی کرده و آن را نسخه اصل دانسته است که تاریخ کتابت در پایان آن، روز سه شنبه ۱۴ رجب ۱۱۷۳ درج شده است. نسخه مذکور در ۱۹۸ برگ به خط شکسته نستعلیق ناخوانا و به صورت چلیپایی تحریر شده و از آغاز قرآن تا پایان سوره بنی اسرائیل را در بردارد. و گویا مؤلف بناداشته منتخباتی از تفسیر صافی فیض را در ادامه نسخه تحریر کند. (۲)

علاوه بر این نسخه، نسخه ای خوش خط و خوانا از مرحوم آقا محمد بیدآبادی موجود است که این نسخه از اوایل تفسیر تا آیه ۲۵ از سوره مبارکه اعراف را در بردارد و در اطرافش حواشی به فارسی و عربی درج شده است. اصل نسخه در کتابخانه آیت الله روضاتی در اصفهان محفوظ است. نمونه ای از این نسخه های عکسی کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی به شماره

ص: ۴۳

۱- خوانساری، روضات الجنات، ج ۳، ص ۱۰۲

۲- فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ۸، ص ۴۴۸ و ۴۴۹

حکیم بیدآبادی این تفسیر را در تاریخ سه شنبه ۱۴ رجب المرجب سال ۱۱۷۳ ق به پایان رسانده است. او این تفسیر را برای شاگردانش در مسجد حکیم اصفهان تدریس می کرده است. احاطه حکیم به مباحث و تسلط او در تحریر مباحث علمی، در این تفسیر اعجاب آوراست. تفسیر با این عبارات آغاز می شود.

« بسم الله الى الله ارغب في ابداع غرايب القرآن و ابداع رغايب الفرقان، الحمد لله الذي جعلني ممن شرح صدره للاسلام» ابتدای این تفسیر چنین است، « من قرأ بنی اسرائیل فی کل لیلہ جمعه لم یمت حتی یدرک القائم یكون مع اصحابه. خلاصه صافی که در حین مباحثه التقاط شده که انشاء الله من بعد نوشته شده به تاریخ یوم الثالث ۱۴ شهر رجب المرجب سنه ۱۱۷۳ به کشف رسید. رب صل علی محمد و آل محمد و وفقی لاتمامه کما یحسن و یرضی العمل بمافیہ». از عبارات حکیم بیدآبادی معلوم می شود که ایشان قصد داشته است تا منتخباتی از تفسیر صافی فیض کاشانی را در ادامه نسخه تحریر نماید و این تخلص را هنگام تدریس و مباحثه این تفسیر انتخاب و اقتباس کرده است. (۲)

این حکیم فرزانه در سال ۱۱۹۸ ق در اصفهان در گذشت و در تخت فولاد کنار قبر پدر بزرگوارش دفن گردید. وی وصیت نمود که بر آرامگاهش بنایی نسازند و به همین جهت مزار وی تا ۱۲۰ سال به همان صورت باقی ماند تا اینکه به دستور رکن الملک در ۱۲۵۴ ق عمارت چهار طاقی مختصری بر

ص: ۴۴

۱- معرفی نسخه در فصلنامه میراث شهاب، سال دهم، ش ۴، زمستان ۱۳۸۳، ص ۴۳ .

۲- کرباسی زاده، علی: حکیم متأله بیدآبادی، ص ۱۷۳ و ۱۷۴

آیت الله سید محمد حسن مجتهد اصفهانی

عالم فاضل و فقیه کامل، مرحوم آیت الله سید محمد حسن مجتهد اصفهانی، فرزند سید محمد تقی مستجاب الدعوه، در حدود سال ۱۲۰۷ ق چشم به جهان گشود. در اصفهان نزد عده ای از علما، از جمله پدر خود، حاج محمد ابراهیم کرباسی، حاج سید محمد باقر حجه الاسلام شفتی، آخوند ملاعلی نوری و میرزا ابوطالب، صاحب حاشیه بر سیوطی تحصیل نمود. و از جمعی از علما به اخذ اجازه روایت و اجتهاد مفتخر شد که از آن جمله اند :

آقاسید رضا بحر العلوم؛

۱- ملا محمد مهدی قمبوانی؛

۲- میرزا محمد مهدی نائب الصدر

۳- سید صدر الدین عاملی؛

۴- آقا محمد رضی اصفهانی (۱).

وی با رسیدن به مقامات عالیه علم و اجتهاد به تدریس اشتغال ورزید و در اصفهان و دو سال نیز در تهران مشغول تدریس بود. سپس به سمت عتبات عالیات رهسپار شد و در کرمانشاه چندی از فرزندان آقا محمد علی بهبهانی درس فرا گرفت و بعد از آن به نجف رفت و مدت دو سال نزد علمای آن جا به تحصیل پرداخت (۲). پس از بازگشت از عتبات عالیات در اصفهان ساکن و به تالیف، تدریس، و ارشاد و نشر احکام و آداب اسلامی پرداخت. تالیفات به جای مانده از ایشان بالغ بر بیست کتاب و رساله می شود که اهم آنها عبارتند از: ۱- رساله الجامع الفقهی در شش مجلد؛ ۲- شرح مبحث شکوک کتاب منهاج استادش

ص: ۴۵

۱- مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ص ۲۵۶

۲- معلم حبیب، مکارم الآثار، ج ۵، ص ۱۷۲۷

۴- نصایح العلماء در نصیحت خطاب به فرزندش حاج سید مهدی نحوی ۵- شرح ارشاد علامه (مهجه الفؤاد) در دوازده مجلد؛
۶- رساله در اعجاز قرآن، که به چاپ رسیده است و... (۱).

از جمله آثار مهم مرحوم مجتهد اصفهانی، رساله مختصر در اعجاز قرآن مجید است که با مقدمه مرحوم معلم حبیب آبادی به چاپ رسیده است. این رساله به بررسی اعجاز قرآن بر اساس آیه «یا ارض ابلعی مائک» (هود آیه ۴۶) پرداخته است. این عالم فقیه عالیقدر در جمادی الاول سال ۱۲۶۳ ق فوت و در تکیه سادات مهدوی کنار پدرش دفن گردید.

حاج میرزا محمد نواب لاهیجی

از علماء بزرگوار اصفهان که تاکنون مقام علمی و دینی او کمتر بررسی شده، عالم فاضل، مرحوم حاج میرزا محمد نواب لاهیجی، فرزند حکیم و فقیه و مفسر بزرگوار، آقا میرزا محمد باقر نواب لاهیجی اصفهانی است. پدرش میرزا محمد باقر نواب، مؤلف تفسیر قرآن در چهار جلد و شرح نهج البلاغه و حاشیه شوارق الالهام است که در حکمت ید طولایی داشت و در تفسیر یگانه زمان بود او در سال ۱۲۴۸ ق در تهران درگذشت. (۲)

فرزند فاضل او میرزا محمد نواب نزد پدر و علمای اصفهان تحصیل نمود وی احتمالاً به درس مرحوم سید محمد باقر حجه الاسلام شفتی حاضر می شده است. در مسجد ذوالفقار امامت می نمود و مورد احترام و وثوق عموم طبقات، بالخصوص مقدسین و علما بوده است. وی مردی عالم و بزرگوار و زاهد بوده و خط بسیار زیبایی داشته از از خواص اصحاب مرحوم

ص: ۴۶

۱- مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ص ۲۵۷

۲- مهدوی، بیان المفاخر، ج ۲، ص ۳۱۷

حاج سید اسدالله بیدآبادی بوده است (۱).

او نیز مانند پدر بزرگوارش در امر تالیف و تصنیف سعی وافری داشته است. از آثار او :

شرح الفصل فی حقیقه عالم الوصل، در توحید، تالیف ۱۲۵۸ ق (۲).

۱- حکمه الیمانی فی شرح فصل الثانی، در توحید ذات و صفات احدیت، تالیف ۱۲۶۲ ق (۳).

۲- اسرار القلوب فی اوصاف المحبوب. در این رساله مؤلف آیه «و بشر الذین آمنوا و عملوا الصالحات» را با کلامی

دلکش و مطابق مشرب عرفا تفسیر کرده است. تالیف ۱۳۶۲ ق است. همچنین تفسیر دیگری از این آیه از ایشان موجود است؛ (۴).

۳- المنازلات، در فقه (۵).

سرانجام این عالم بزرگوار که به دست اشرار زمان مورد اذیت و آزار قرار گرفته بود، به سبب آن صدمات به تاریخ ۱۳۲۶ ق وفات نمود و پیکرش را در تخت فولاد، تکیه لسان الارض به خاک سپردند (۶).

میرزا ابوالمعالی کلباسی

علامه فقیه و اصولی نامدار قرن سیزدهم هجری، میرزا ابوالمعالی محمد کلباسی اصفهانی، فرزند عالم عارف زاهد، شیخ محمد ابراهیم کلباسی اصفهانی در شعبان سال ۱۲۴۷ ق در اصفهان به دنیا آمد و در اصفهان به تحصیل پرداخت. وی عمر خود را مصروف مطالعه و مباحثه و تدریس می نمود و دائم مشغول

ص: ۴۷

۱- مهدوی، سیری در تاریخ تخت فولاد اصفهان، ص ۱۸۹

۲- انوار، فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ایران، ج ۲، ص ۱۸۲

۳- انوار، همان.

۴- همان، ص ۱۸۳.

۵- تهرانی، الذریعه، ج ۲۲، ص ۲۵۲.

۶- معلم حبیب آبادی، مکارم الآثار، ج ۴، ص ۱۲۳۳

مهمترین اساتید ایشان علامه سید محمد شهشهانی و علامه میر حسن مدرس بودند. بیشتر تحصیلات عالی و دروس اجتهادی را نزد علامه شهشهانی فرا گرفت. و پس از نیل به درجه اجتهاد به تدریس مشغول شد. علمای بسیاری از محضرش کسب علم نموده که از همه مشهورتر آیت الله العظمی بروجردی است.

علامه امین عاملی او را با عبارت «لم یکن فی عصره اشد انکباباً منه علی الاشتغال» ستوده است (۱).

ابوالعمالی نه تنها در دانش های رسمی، بلکه در بسیاری از علوم آن روزگار نیز به مرتبه استادی رسیده بود. وی در صداقت، زهد و عبادت نیز الگویی کم نظیر در روزگار خود به شمار می رفت؛ چنانچه منتهی درجه احتیاط را در اعمال خویش مراعات می نمود. در مطالب علمی، بسیار تدقیق و تفکر می نمود. از آن مرحوم حکایت شده که می گفت: «گاه می شد در نوشتن دو ورق از کتاب بشارات، دو ماه فکر و تأمل می کردم» و فرزند فرزانه اش، ابوالهدی کلباسی در بدر التمام می نویسد: «از این جهت بوده که تصانیف ایشان فائق بر تصانیف دیگران بوده و به واسطه تحقیقات ایشان مجلس درسشان مشحون از فضلا و علما بوده و از اطراف شد رحال نموده و از بیانات و افکار ایشان استفاده می نمودند» (۲).

از ویژگی های مهم میرزا ابوالمعالی که باعث برجستگی او در بین علمای قرن سیزدهم گردیده است، تألیفات و آثار بسیار او در حوزه های مختلف علوم قرآنی، فقهی، اصولی، رجالی، حکمی، کلامی،

ص: ۴۸

۱- امین، اعیان الشیعه، ج ۲، ص ۴۳۳

۲- بدر التمام، ص ۲۲ و ۲۳ به نقل از کتاب خاندان کلباسی، ص ۲۳۸.

ریاضی و علوم دیگر است. مطالعه این آثار نشان دهنده قدرت فکری و روحی والای او در امر تألیف و تحقیق است (۱). مرحوم ابوالمعالی در پایان رساله شرح زیارت عاشورا، فهرستی از آثار خود را نوشته است. فرزندش میرزا ابوالهدی نیز در البدر التمام نام برخی دیگر از آثار او را ذکر کرده است.

تعداد این آثار بیش از شصت رساله و کتاب است که نیمی از آن ها تاکنون چاپ و منتشر گشته است. برخی از مهمترین آثار چاپ شده ایشان، عبارت است از :

الف) رساله در بیان کیفیت زیارت عاشورا؛

ب) رساله در بیان استشفاء به تربت سید الشهداء؛

ج) مجموعه الرسائل، شامل شانزده رساله در موضوعات فقهی، اصولی، رجالی؛

و) بشارات در علم اصول درسه جلد و رساله های متعدد دیگر.

از مرحوم ابوالمعالی در زمینه علوم قرآنی در منابع به چند اثر اشاره شده است که عبارتند از :

تفسیر قرآن کریم به صورت حواشی (از سوره نساء تا سوره ی معارج)؛

۱- رساله در خطبه های تألیف یافته از آیات قرآن؛

۲- رساله فی استخراج من القرآن المجید و الفرقان الحمید (۲).

۳- بررسی جنبه های ادبی و نکات مربوط به اعراب و قرائت آیات قرآن از ویژگی های ممتاز این تفسیر به شمار می رود.

این عالم بزرگوار در ۲۷ صفر سال ۱۳۱۵ ق

ص: ۴۹

۱- مجموعه میراث حوزه اصفهان، دفتر اول، ص ۲۰۵.

۲- کلباسی، خاندان کلباسی، ص ۹۳۲-۴۴۲

در گذشت و در تخت فولاد دفن گردید. و در همان سال، بقعه ای شایسته بر مزار آن مرحوم توسط حاج میرزا احمد ملا باشی داماد و شاگرد ابوالمعالی، ساخته شد.

آخوند ملا عبدالکریم در مورد ایشان می نویسد: «مرحوم آمیرزا ابوالعمالی که اصغر اولاد مرحوم حاجی کلباسی «اعلی الله مقامهما» بود و مراتب زهد و تقوی و اخلاق کامله و گوشه نشینی و کثرت اشتغال به فکر در علوم و نوشتن کتب علمیه بیش از آنست که در این مختصر بگنجد». مجلس آن مرحوم، مصداق حدیث حواریین و عیسی - (علیه السلام) - بود که عرض کردند: با که مجالست کنیم؟ پیامبر فرمودند: با کسی که دیدار او، شما را به یاد خدا اندازد، گفتار او در علم شما افزایش دهد و کردار او شما را مایل به آخرت نماید. (۱)»

شیخ عبدالحسین محلاتی

عالم فاضل محقق ادیب و شاعر جامع از فقهای عالیقدر دوره قاجاریه است.

نسب وی به آخوند شفیع موحد طالقانی (آخوندشفیعا) می رسد. در قم، اصفهان و نجف به تحصیل می پرداخت و مدت ها به درس حاج میرزا حبیب الله رشتی حاضر شده، پس از نیل به مقام اجتهاد به اصفهان مهاجرت کرد و با خواهر علامه فقیه، حاج آقا منیرالدین بروجردی ازدواج نمود و در مدرسه صدر به تدریس پرداخت و جمعی از افاضل طلاب به درسش حاضر می شدند. (۲)

وی عمری را با فقر و قناعت سپری نمود؛ به طوری که بسیاری از کتاب های مورد نیازش را چون توان مالی نداشت، خودش استنساخ می کرد. (۳)

وی دارای تالیفاتی در موضوعات مختلف فقهی،

ص: ۵۰

۱- گزی، تذکره القبور، ص ۳۳

۲- مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ص ۴۰۹

۳- حسینی، تراجم الرجال، ج ۲، ص ۲۶.

اصولی، ادبی، دینی و اعتقادی می باشد که بیش از ۲۶ کتاب و رساله را شامل می شود که برخی از آثار برجسته اش عبارت است از:

۱- تسلیت نامه؛ ۲- حواشی بر رسائل؛ ۳- حواشی بر فرائد؛ ۴- دیوان اشعار عربی و فارسی؛ ۵- رساله در عدالت؛ ۶- رساله در نماز جماعت؛ ۷- رساله در زیارت عاشورا؛ ۸- رساله در تیمم و آثار ارزشمند دیگر.

یکی از مهمترین آثار این عالم، کتاب «مغتنم الدرر» که در سه جزء تألیف یافته است:

۱- در تفسیر ۲- در روایات ۳- متفرقات .

این عالم بزرگوار در سال ۱۳۲۲ق وفات یافته و در تخت فولاد حوالی قبر فاضل هندی مدفون گردید. (۱)

میرزا عبدالرحیم کلباسی

عالم فقیه نامدار، میرزا عبدالرحیم، فرزند حاج شیخ محمد رضا، معروف به شیخ الاسلام، علاوه بر مقام علمی از علمای منتقد شهر و دارای مناصب اجتماعی و فعالیت های سیاسی نیز بوده است. حاج شیخ محمد رضا فرزند

چهارم حاجی کلباسی و شاگرد پدر خود و سید حجه الاسلام بوده است. (۲)

میرزا عبدالرحیم در اصفهان و نجف اشرف نزد علمای بزرگ شاگردی نمود. از اساتید و مشایخ او در اصفهان می توان به آیات عظام: میرزا محمد هاشم چهارسوقی و صاحب روضات و از اساتید نجف وی می توان به شیخ زین العابدین مازندرانی و حاج میرزا حبیب الله رشتی، اشاره نمود. میرزا عبدالرحیم از بسیاری از بزرگان فوق دارای اجازه اجتهاد بوده است. از فعالیت های مهم وی می توان به اقامه جماعت، سخنرانی و بیان مواعظ و احکام و دینی در مساجد،

ص: ۵۱

۱- مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ص ۹۰۴.

۲- معلم حبیب آبادی، مکارم الآثار، ج ۵، ص ۱۴۵۴.

مانند مسجد تخت فولاد و مسجد تکیه اشاره کرد. او در خانه اش به تدریس فقه و اصول و ریاضیات می پرداخت و تا زمان رحلتش غالباً شب و روز به مطالعه و تحقیق و تألیف نیز اشتغال داشت.

از اوصاف پسندیده وی، سعی بسیار در صله ارحام بود. به نزدیکان و خویشان خود تفقد بسیاری می نمود و دائماً به آن ها سرکشی می نمود و از اوضاع و احوال آن ها جويا می شد. همچنین نقل است که ایشان ده سال پیش از فوت، تمام دارایی اش را بین فرزندان و اولاد خود تقسیم نمود و در واقع دنیا را ترک کرد؛ به گونه ای که از جامه به یک لباس و از خوراک به شام و نهار مختصری اکتفا می نمود. (۱)

آقا میرزا عبدالرحیم در علوم و دانش های گوناگون، مانند فقه، اصول، تفسیر، حدیث و ریاضیات آثار ارزشمندی به جای گذاشت که اهم آن ها عبارتند از:

۱- تعلیقات و حواشی بر رسائل شیخ انصاری؛

۲- رساله ای در تیمم، که شرح بر مقصد تیمم کتاب منهاج الهدایه جد بزرگوارش حاجی کلباسی است؛

۳- کشف الحجاب در علم حساب در شرح خلاصه الحساب مرحوم شیخ بهایی؛

۴- تفسیر و معانی لغات در حواشی قرآنی؛

۵- رساله ای در جمع اجازات خود از علمای اعلام؛

۶- مجموعه ای در مطالب متفرقه که از آن به «جنگک» نیز تعبیر شده است؛

۷- کتابی در مواعظ و اخبار آل اطهار (علیهم السلام). (۲)

ص: ۵۲

۱- کلباسی، خاندان کلباسی، ص ۶۱۲.

۲- کلباسی زاده، حکیم متأله بید آبادی، ص ۱۸۸.

این عالم بزرگوار در شب جمعه ۹ شعبان سال ۱۳۳۵ ق. در گذشت و در تخت فولاد در تکیه عمویش میرزا ابوالمعالی بیرون از بقعه دفن گردید.

سید محمد نجم الواعظین

سید محمد نجم الواعظین موسوی خواجهی فاضل ادیب و واعظ شاعر. امام جماعت مسجد تلوا سکان و از مؤلفین و مصنفان بوده از جمله از آثارش اوست؛ ۱- مرآت الاسرار در مصائب به نظم به چاپ رسیده است؛ ۲- مثنوی در تفسیر قرآن در سی مجلد. (۱).

در فهرست نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی جلد سی و پنجم به شماره ۱۲۲۶۳، تفسیر نجم اصفهانی، از نجم الحکماء محمد موسوی واعظ، ملقب به نجم اصفهانی معرفی شده است که تفسیری منظوم به فارسی است.

نسخه حاضر جلد پانزدهم تفسیر و از نیمه سوره یوسف تا آخر سوره کهف را شامل است و نظم آن در ۲۰ جمادی الاخر ۱۳۳۵ ق به پایان رسیده است.

از همین عالم در شماره ۱۲۲۶۴ همین فهرست تفسیر منظوم به فارسی دیگر موجود است که جلد دوم تفسیر منظوم از اواسط سوره بقره تا آخر این سوره موجود است و نظم آن در ۲۱ ذی قعدة ۱۳۳۱ ق به پایان رسیده است.

این عالم فاضل در سال ۱۳۴۷ ق وفات یافته جنب تکیه خواجهی مدفون گردیده است. (۲).

آیت الله حاج میرزا محمد تقی موسوی (فقیه احمد آبادی)

عالم مجتهد، زاهد ادیب و فقیه، از خدمتگزاران مخلص و عاشقان واقعی آستان ولی عصر و امام زمان- (عج الله تعالی فرجه شریف)- فرزند سید میرزا عبدالرزاق

ص: ۵۳

۱- مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ص ۴۵۷

۲- مهدوی، همان

اساتید برجسته ایشان عبارتند از: ۱- پدرش سید عبدالرزاق موسوی؛ ۲- سید محمود حسینی کلشادی که مغنی را نزد او خوانده بود؛ ۳- سید ابوالقاسم دهکردی که از او اجازه اجتهاد و روایت گرفت؛ ۴- شیخ عبدالکریم جزی که از ایشان نیز اجازه روایت گرفت؛ ۵- حاج آقا منیرالدین بروجردی؛ ۶- آقا محمد کاشانی (آخوند کاشی) و علمای بزرگوار دیگر. (۲)

ایشان در سال ۱۳۰۱ ق در اصفهان متولد شد و در سال ۱۳۴۸ ق در همانجا درگذشت. بدین ترتیب ایشان چهل و هفت سال زندگی کرد و در سنین جوانی در گذشت. با این وصف، آثار ارزنده علمی او در حد کمال و پختگی است و این به خاطر خلوص نیت و پاکی قصد و نظر ایشان در تحصیل علم بوده است. علاوه بر این، ارادت شدیدی نسبت به خاندان رسالت و ائمه اطهار - (علیهم السلام)

-داشت. به خصوص به امام منتظر حجه بن الحسن عجل الله تعالی فرجه الشریف توجه ویژه ای داشت و در معرفت به آن حضرت به مراحل والایی نایل آمده بود، به طوری که چند کتاب و رساله مهم و سودمند در این باره تألیف کرده است که مهمترین آنها کتاب میکال المکارم است.

خصوصیت قابل تقدیر ایشان را می توان در بی اعتنایی به زرق و برق دنیا و به اندکی از امور معیشت قناعت نمودن یاد نمود.

ایشان صاحب بیش از بیست اثر در علوم مختلف

ص: ۵۴

۱- بیشتر مطالب درباره این عالم بر گرفته از مقدمه علامه روضاتی بر کتاب میکال المکارم آیت الله فقیه احمد آبادی است.

۲- مهدوی، سیری در تاریخ تخت فولاد، ص ۱۳۴.

اسلامی می باشد که برخی از آثار ایشان عبارتند از: ۱- مکیال المکارم فی الفوائد الدعا للقائم علیه السلام ۲- ابواب الجنات فی آداب الجمععات به فارسی که در ۲۵ سالگی تمام کرده است؛ ۳- آداب صلاه الیل ۴- وظیفه الانام فی زمن غیبه الامام (به فارسی). ۵- نور الابصار فی فضیله الانتظار به فارسی؛ ۶- کنز الغنائم فی فواید الدعاء للقائم؛ ۷- سراج القبور، در آداب نماز شب؛ ۸- دیوان شعر که تخلص «تقی» می نمود.

اثر ایشان در تفسیر عبارت از «تفسیرقرآن کریم به زبان عربی» است که در جزو آثار ایشان نوشته شده است. (۱)

معلم حبیب آبادی در کتاب مکارم الآثار خویش در خصوص ایشان گوید: «سیدی نجیب و فقیهی ادیب بود و از علمای برجسته اصفهان بود. خط ملیح و شعر خوبی داشت... مردم در نوشتن عریضه امام زمان- علیه السلام- و زیارت عاشورا به او معتقد بودند». (۲)

در کتاب مکیال المکارم، مؤلف بسیاری از مطالب مربوط به عقیده مهدویت و موضوع حضرت امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف)- را آورده است.

در علت نگارش کتاب ایشان علامه روضاتی می نویسد: «مؤلف در سال ۱۳۳۰ به حج بیت الله الحرام سفر کرد. در مکه مکرمه وبای شدیدی پیش آمد و بسیاری از حجاج و زائرین را از پای درآورد. پس با خدا پیمان بست که اگر سالم به وطن بازگردد به تألیف این کتاب پردازد. و چون به وطن مراجعت کرد عهد خود را وفا نمود و این صفحه های پر از تحقیقات و پر محتوی را تنظیم کرد». (۳)

ص: ۵۵

۱- روضاتی ، آثار التقوی ، مقدمه کتاب مکیال المکارم، ج ۱ ص ۱۹.

۲- همان ، ص ۲۱.

۳- همان ، ص ۲۲.

مؤلف در مقدمه کتاب اشاره می کند که شدت شوق او به دیدار امام زمانش - عجل الله تعالی فرجه - او را به آن جا رساند که در خواب به زیارت و دیدن آن حضرت شرفیاب شد و به امر و دستور آن جناب اقدام به تألیف این کتاب کرد و حتی اسم کتاب را هم خود حضرت نهاد.

سرانجام این عالم بزرگوار در ۲۵ ماه مبارک رمضان سال ۱۳۴۸ ق در گذشت و در قبرستان تخت فولاد قسمت لسان الارض به خاک سپرده شد. برای تجلیل از مقام وی بقعه ای بر مزارش توسط دوستداران و ارادتمندانش بنا گردید.

میرزا عبدالحسین حکیم الهی شهرضایی

فاضل ارجمند، عبدالحسین، فرزند غلامرضا حکیم الهی شهرضایی، در شهرضا متولد شد. از ادیبان و فضیلا شهر اصفهان که تحصیلات خود را در اصفهان گذرانید. سپس به عنوان معلم به تدریس در مدارس اصفهان، از جمله مدرسه گلپهار پرداخت.

از فعالیتهای وی و کالت در دادگستری بوده که تا آخر عمر در این مقام ایفای نقش کرده است. مرحوم حکیم الهی در دوران تدریس، کتابی در تاریخ اسلام مختصر و جامع تألیف نموده که به سال ۱۳۵۵ ق به طبع رسیده است (۱).

مرحوم میرزا عبدالحسین، مردی الهی و عارف بود و در ادبیات فارسی و عربی دستی قوی داشت و شعر نیز نیکو می سرود (۲).

از جمله دیگر آثار ایشان حواشی مفیدی است که بر قرآن کریم نگاشته است (۳).

ص: ۵۶

۱- مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ص ۳۶۳

۲- مجله وحید، سال دوم، ش ۵، ص ۷۴

۳- مهدوی، همان

مرحوم حکیم قمشه ای در تاریخ ۲۳ شوال ۱۳۵۲ ق(۱) دارفانی را وداع گفت و پیکرش را در تخت فولاد تکیه فولاد علامه میرزا ابوالمعالی کلباسی دفن گردید.

میرزا حیدرعلی، ندیم الملک اصفهانی

حیدرعلی فرزند میرزا محمد مهدی فرزند ملاهاشم مبارکه ای لنجانی، در هیجدهم رمضان المبارک ۱۲۸۴ ق متولد شد. جدش ملاهاشم در اواخر سلطنت محمد شاه قاجار، مصدر حل و عقد امور دولتی اصفهان بوده است. فرزندش میرزا محمد مهدی در سال ۱۳۲۲ ق وفات نمود و فرزند ایشان، میرزا حیدرعلی از اهل علم و ادب اصفهان بوده است. او مردی بسیار فاضل، ادیب، سخن دان، بلند طبع و کریم النفس بوده و خط تحریری را خوب می نوشته است. وی همچنین زبان فرانسه را هم خوب می دانسته است.

«برای عزلت نفس و بی اعتنائی او به مال دنیا، همین بس که چند سال بانهایت تقرب و منزلتی که در دستگاه قاجاریه داشت، هیچ منصب و مالی را توقع نکرد، سهل است که همه اموال و املاک موروثی خود را که در اصفهان داشت، به ثمن بخش فروخت و خرج آبرومندی خود کرد که مبادا رایحه فقر و احتیاج از وی شنیده شود. بعد از آنکه دیگر چیزی در بساط وی نماند، به اصفهان برگشت...»(۲)

از اساتید ایشان مرحوم میرزا محمد حسین همدانی (م ۱۳۲۴ ق، مدفون در قم) است که سالها در خدمت ایشان کسب علم نموده و به زیور کمالات آراسته گردید(۳).

ص: ۵۷

۱- تاریخ فوت از روی سنگ مزار ایشان برداشت شده است و مرحوم مهدوی فوت ایشان را حدود سال ۱۳۵۵ قمری دانسته، مینویسد: مدفون در تکیه سید العراقین است.

۲- همایی، مقدمه در دیوان طرب، ص ۱۳۸

۳- معلم حبیب آبادی، مکارم الآثار، ج ۷، ص ۲۵۷۹.

وی سفرهایی به تهران نمود و در دستگاه حکومت قاجاری محترم بود؛ به طوری که از طرف احمد شاه قاجار لقب ندیم الملک گرفته است.

از آثار و تالیفات ایشان می توان کتب و رسائل زیر را بیان نمود:

۱- ترجمه مروج الذهب مسعودی؛ ۲- کتاب مختصری در تاریخ اصفهان؛ ۳- جنگی در مطالب متفرقه؛ ۴- شرحی فارسی بر حاشیه معروف ملاعبدا... بر تهذیب منطق؛ ۵- شرح لامیه العجم للطغرائی؛ ۶- ترجمه مقامه نخستین مقامات حریری؛ ۷- ترجمه و تفسیر لغات مشکل قرآن کریم به عربی و اندکی به فارسی در ۵۸ صفحه، به تاریخ ۱۳۴۳ق (۱).

سرانجام وی در شب پنجشنبه، ۲۸ جمادی الثانی ۱۳۵۷ق فوت و در تخت فولاد دفن گردید.

حاج شیخ عباسعلی معین الواعظین

عالم فاضل و ادیب، شاعر، متخلص به «ذاکر» حاج شیخ عباسعلی معین الواعظین فرزند ملاعلی محمد گورتانی اصفهانی است. وی در اصفهان تحصیل نمود و برای تکمیل آن به نجف اشرف عزیمت کرد. پس از مراجعت در اصفهان جهت وعظ و خطابه مردم بر منبر رفته، با نقل احادیث صحیح، مردم را ارشاد و هدایت نمود. وی مورد اعتماد عموم طبقات مردم بود. کتب چندی تألیف نموده است که عبارتند از: ۱- تسلیه الفقراء؛ ۲- دیوان اشعار؛ ۳- علائم الظهور در دو جلد چاپ شده است؛ ۴- هدایه الوالدین و آثار دیگر (۲).

در زمینه علوم قرآنی با استناد به متن سنگ قبر ایشان که بعضی از آثارش بر روی سنگ قبر حک

ص: ۵۸

۱- حسینی اشکوری، فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیت ا... العظمی نجفی مرعشی، ج ۷، ص ۷۸

۲- مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ص ۴۰۳؛ تذکره شعرای معاصر اصفهان، ص ۲۰۰

شده است کتابی به نام «مصائب المعصومین در شرح سوره یس» ذکر شده است.

این عالم واعظ در سال ۱۳۶۰ ق در گذشت و در تکیه سید العراقین به خاک سپرده شد(۱).

میر سید علی نجف آبادی

علامه محقق و فقیه متکلم زاهد، آیت الله میر سید علی نجف آبادی، معروف به مجتهد نجف آبادی، فرزند سید حسن بن سید محمد حسین بن عزیز بن عظیم بن نصیر بن حکیم میرزا محمد مؤمن بن محمد زمانی حسینی تنکابنی، به سال ۱۲۸۷ ق در نجف آباد دیده به جهان گشود(۲).

از همان کودکی آثار نبوغ در چهره اش ظاهر بود. در بیست سالگی در نجف آباد نزد پدرش، سید حسن به تحصیل علوم دینی پرداخت. سپس به حوزه اصفهان که در آن عصر پر رونق بود، وارد شد و سطوح عالی را نزد اساتید فرا گرفت. پس از چندی به جهت تکمیل معلومات و تهذیب نفس و استفاده از بزرگان علما و مدرسان نجف و کربلا به عتبات عالیات هجرت نمود و از محضر اساتید زیر کسب

فیض نمود: حاج شیخ زین العابدین مازندرانی، صاحب «ذخیره العباد» علامه ملا علی نهاوندی، صاحب «تشریح الاصول»، آقا سید محمد فشارکی، میرزا محمد تقی حائری شیرازی، آخوند ملا محمد کاظم هروی خراسانی، آقا سید محمد کاظمی یزدی، شیخ هادی تهرانی(۳).

ایشان پس از درگذشت، استادش آخوند خراسانی در سال ۱۳۲۹ ق به اصفهان برگشت و در مدرسه جده بزرگ و صدر اصفهان حوزه تدریس تشکیل داد و علوم مختلفی، چون فقه، اصول، کلام، حکمت و تفسیر را تدریس نمود.

ص: ۵۹

۱- نصر الهی، تخت فولاد سرزمین جاویدان.

۲- مهدوی، رجال اصفهان، ص ۳۸ - ۳۹

۳- مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ص ۴۳۳

همچنین از دیگر اساتید مرحوم مجتهد نجف آبادی، حکیم مشائی معروف، میرزا ابوالحسن جلوه است که در تهران نزد ایشان حکمت را فرا گرفت (۱).

مرحوم میر سید علی چندی در دوره جنگ بین الملل اول در حوالی چهار محال متواری بود و مدتی نیز در دوره تسلط روسها بر اصفهان محبوس گردید، در سال ۱۳۴۶ ق به همراه حاج آقا نورا.. نجفی و سایر علمای اصفهان، به عنوان مخالفت با نظام حاکم رضا خانی به قم مهاجرت نمود (۲).

از آثار ایشان حاشیه ای بر حاشیه آقا ضیاء الدین عراقی بر «کفایه الاصول» خراسانی است (۳).

آیت الله میر سید علی نجف آبادی از اجله علماء و مدرسین بزرگ اصفهان بود. وی یادگاری از آن همه علماء و فقهای بزرگی بود که روزگاری مجمع علمی اصفهان را اداره می کردند. و کمتر فقیه و دانشمندی به جامعیت او در این اواخر بود. پیوسته مطالعه می کرد و تحصیل علم و معرفت را بر هر چیز و حتی عبادت ترجیح می داد. در ایام مبارک رمضان در مدرسه صدر اقامه جماعت می نمود و در بین الصلاتین به جای تعقیب و دعا هم به مطالعه مشغول می شد و حتی این فرصت مختصر را نیز از مطالعه کتب علمی غافل نبود. بیان و تقریرش عالی و مسائل فقهی و اصولی را به خوبی تجزیه و تحلیل می نمود. در نهایت استغناء و بزرگ طبعی زندگی می نمود.

سالها برای هدایت و ارشاد مردم اصفهان به منبر می رفت و بیشتر منبر را به ولایت ائمه اطهار علیهم صلوات الله بر گزار می نمود. با اینکه مجتهدی بزرگ و فقیهی عالیقدر بود از منبر

ص: ۶۰

۱- معلم حبیب آبادی، رساله خطی خاندان کلباسی، ص ۸۲

۲- یزدانی نجف آبادی، دیباچه دیار نون، ص ۱۳۳

۳- معلم حبیب آبادی، رساله خطی خاندان کلباسی، ص ۸۲

رفتن و نشست و برخاست با توده مردم ابا نداشت (۱). شاگردان بسیاری در حوزه علمی مرحوم مجتهد نجف آبادی شرکت می نمودند. علامه فانی از تلامذه وی می گوید: « من آنچه که علم آموخته ام، از برکات انفاس مرحوم نجف آبادی می باشد». که نشان دهنده حد شاگرد پروری وی است. در ذیل به نام برخی از شاگردان ایشان اشاره می شود: ۱- حاج سید علی فانی؛ ۲- شیخ حیدرعلی صلواتی؛ ۳- سید مرتضی موحد ابطحی؛ ۴- محمد حسین فاضل کوهانی؛ ۵- شیخ علی مشکوه؛ ۶- شیخ حیدرعلی صلواتی؛ ۷- شیخ محمدجواد اصولی؛ ۸- سید ابوالحسن شمس آبادی؛ ۹- حاج آقا حسین خادمی؛ ۱۰- سید محمد حسین اردکانی؛ (۲)

از ویژگی های معظم له درس تفسیر ایشان در ماه های مبارک رمضان در مدرسه صدر بوده که شاگردان ایشان از جمله آیت الله سید مرتضی ابطحی به آن اشاره کرده است. (۳) همچنین مرحوم علامه سید علی فانی می نویسد که مدت سیزده سال فقه، اصول، فلسفه، کلام و تفسیر را از محضر معظم له استفاده نمودم (۴).

سرانجام وی در صبح روز جمعه ۱۳ ماه صفر سال ۱۳۶۲ ق / ۳۰ بهمن سال ۱۳۲۱ ش در همان مدرسه صدر وفات نمود و پیکرش را در تخت فولاد و داخل بقعه تویسرکانی دفن نمودند.

محمد حسین مولوی

حاج شیخ محمد حسین مولوی، عالم وارسته و از مشتاقان و خادمان کتاب و دانش فرزند ملا محمد بن ملا علی خوانساری است. وی در اصفهان به تحصیل

ص: ۶۱

۱- کتابی، رجال اصفهان، ج ۱، ص ۲۱۶

۲- خزائلی، سیمای دانشوران، صص ۳۰-۳۱

۳- مهدوی، تاریخ علمی و اجتماعی اصفهان، ج ۲، ص ۳۳۱

۴- همان، ص ۳۲

پرداخت و نزد حاج میرزا یحیی مستوفی بیدآبادی درس خوانده و داماد او گردید.

همچنین شاگرد مرحوم آخوند گزی و مرحوم شیخ مرتضی ریزی و جمعی دیگر از بزرگان علماء و مجتهدین بوده و از راه کتاب فروشی و چاپ و نشر کتب دینی مانند پدر خود خدمتی به شرع و دین نموده است .

آثار او که در زمینه علوم قرآنی است عبارتند از:

الف) تفسیر مولوی در حاشیه قرآن که به چاپ رسیده و خلاصه چندین تفسیر است؛

ب) کشف الآیات که در آخر جنات الخلود به چاپ رسیده است.

حاج شیخ محمد حسین در شعبان ۱۳۶۶ق در گذشت و در جنب پدر نزدیک مقبره علامه خواجهی مدفون گردید(۱).

شیخ اسدالله ایزد گشسب

شیخ اسدالله ایزد گشسب، فرزند محمود بن عبدالله، از محققان دوره معاصر است. در سال ۱۳۰۳ ق در گلپایگان دیده به جهان گشود. مقدمات علوم دینی را در زادگاه خود آموخت. در سال ۱۳۲۰ق راهی اصفهان شد و در محضر جهانگیر خان قشقایی، آخوند کاشی، شیخ محمد تقی آقا نجفی و دیگران کسب فیض نمود. سپس به نجف اشرف رفته، در درس بزرگان آن دیار به خصوص شیخ محمد باقر اصطهباناتی، آخوند خراسانی، سید محمد کاظم یزدی و دیگران حاضر شد تا به مدارج عالی علمی دست یافت. آنگاه به ایران باز گشت، به خراسان سفر کرد و به وادی تصرف قدم نهاد و به لقب (درویش ناصر علی) ملقب گردید. وی شعر را نیکو می سرود و «شمس» تخلص می کردند. وی از بزرگان اهل ذوق و

ص: ۶۲

ادبای عصر خود محسوب می شد بسیاری از بزرگان کسب علم از او را غنیمت می شمردند و به مریدی او افتخار می کردند. وی در سال ۱۳۰۵ ق. مجله ای به نام (عنقا) را تأسیس کرد. او شغل دبیری را برگزیده بود و در دبیرستان ها و مدارس تدریس می کرد. مدتی هم رئیس دبیرستان حکمت بود. برخی از آثار و تألیفات او عبارتند از:

اسرار العشق (تفسیر منظوم سوره یوسف)؛

۱- بدایع الآثار؛

۲- بساط العشق و المحبه؛

۳- تعلیقات بر کتاب کفایه الاصول به عربی؛

۴- شمس التواریخ؛

۵- نامه سخنوران؛

۶- نور الابصار؛

۷- لوامع الانوار و سایر کتب دیگر.

اسرار العشق تفسیر سوره یوسف (ع) به نظم، با مقدمه ای به نثر و تفسیر آیات مصاحبه حضرت خضر و موسی - (علیهما السلام) - به نظم در سال ۱۳۴۳ ق. برای نخستین بار در اصفهان چاپ گردید. سپس مؤلف در سال ۱۳۶۵ ق برخی مثنویات و منتخبی از غزلیات خود و رساله ای به نام روح العرفان به آن اضافه نموده که در سال های ۱۳۳۸ و ۱۳۴۹ و ۱۳۶۰ ش به وسیله عبد الباقی ایزد گشسب تجدید چاپ گردید (۱).

سبک نگارش تفسیر نیز به این صورت است که ابتدا آیه را آورده سپس کوشیده است تا به نظم به توضیح و تفسیر آن آیه پردازد. پس از آن برداشت عرفانی مفسر از آیات آمده است. برای نمونه، یکی از مطالب کتاب ذکر می گردد:

«قالوا یا أبانا مالک لا قامنا... الی قوله أنا له لحافظون».

ص: ۶۳

۱- ایزد گشسب، اسدالله: مقدمه شمس التواریخ. ص ۷ و ۸.

ما مر او را ناصحیم و خیر خواه
کن ز گاهش رو بصحرا گاه گاه
کن ز خانه سوی صحرائش روان
تا کند بازی و تفریح روان
ما نگهبانیم او را ای پدر

از چه از خانه نمی آید به در(۱)

در مقدمه کتاب شمس التواریخ نوشته شده: «مزایای این کتاب نسبت به سایر کتبی که تا کنون در مورد حضرت یوسف (علیه السلام) نوشته شده، چند چیز است: اول آنکه اشعاری که به بحر مثنوی از طبع آتشین او سر زده، به قدری از روی حال درونی و کیفیت باطنی است که نظیر آن در هیچ کتابی یافت نمی شود؛ به طوری که شیخ در این کتاب اشاره فرموده، تنظیم کتاب در حالی بوده که جهت تکمیل نفس به ریاضت اشتغال داشته و مخصوصاً خبر «من اخلص لله اربعین صباحاً جرت ینابیع الحکمه من قلبه علی لسانه» را ذکر و اشاره به ریاضت خود فرموده و این اشعار را در خاتمه آن اشعار داشته:

در حدیث آمد که چل روز تمام

گر کسی بهر خدا باشد مدام

چشمه های حکمت از دل بر زبان

می شود جاری مر او را بیگمان

شکر الله در میان اربعین

می رسد بر دل از آن ماء معین

دومین مزیت این کتاب، آن است که موضوع عشق را در ضمن قصه یوسف و زلیخا به قدری روشن و در عین حال گرم و عاشقانه تشریح فرموده که روح خواننده را تکان می دهد و فعل و انفعالی در حال او پدید می آورد. به علاوه در ابتدای هر قسمت آیات مربوطه از سوره یوسف ذکر و تفسیر شده است.

ص: ۶۴

مزیت دیگر این کتاب آن است که در خلال توضیح وقایع، اشارات و استعارات و کنایات زیادی را از آیات قرآنی استخراج و با بیان معانی عرفانی مقامات ایمانی و منازل سیر و سلوک طریق رحمانی را طوری مختصر و مفید در آن تشریح نموده که می توان گفت کمتر کسی به این خوبی آن را بیان کرده است. مخصوصاً در قسمت های اول این کتاب، رمزی از عشق بیان کرده که در کمتر کتابی سابقه دارد.

در قسمت ملاقات حضرت خضر و موسی (صلی الله علیهما) مختصری در موضوع یافتن موسی - (علیه السلام) - حضرت خضر را و عملیات خضر و مسافرت هر دو را تشریح می فرماید. در این قسمت چیزی که نظر ارباب ذوق و عرفان را جلب می کند، یک قسمت دیباچه نثری است که در آن تمام نکات و دقایق عرفانی این ملاقات را بیان می نماید و دیگر آنکه تمام مطالب و مقاصد در این قسمت منطبق بر حالات درونی انسانی قرار دارد. (۱)

سرانجام این حکیم ربانی در ۵ جمادی الاول ۱۳۶۶ ق. وفات یافت و در تخت فولاد به خاک سپرده شد.

شیخ محمد باقر فقیه ایمانی

عالم فاضل و فقیه محقق، آیت الله میرزا محمد باقر فقیه ایمانی، فرزند مرحوم حاج شیخ حسینعلی طهرانی در خانواده ای مذهبی از پدری روحانی و مادری علویه چشم به جهان گشود. وی در رشته مختلف مانند فقه، اصول، تفسیر، حدیث شناسی و غیره به مدارج عالیّه نائل گشت و در ضمن تحصیلات خود به تزکیه نفس و کسب کمالات معنوی پرداخت.

ص: ۶۵

وی در خدمت مرحوم حاج آقا منیرالدین بروجردی (پدرزن خویش) و جمعی دیگر از علماء تحصیل نموده است. و همچنین از علمای بزرگ اصفهان، چون سید محمود کلشادی، آخوند کاشی، آخوند گزی، شیخ عبدالحسین محلاتی، آیت الله بروجردی (در ایام اقامت وی در اصفهان) استفاده نمود.

آنچه بیش از هر چیز قابل ذکر است، توجه و علاقه خاصی بود که به اهل بیت عصمت (علیهم السلام) در رفتار و گفتار ایشان آشکار بود و در تمام عمرش در انتظار فراق حضرت ولی عصر (عج) دلی سوخته و اشکی ریزان داشت و منابر مجالس و هر فرصتی در طول سال مردم را به ساحت قدس آن حضرت توجه و تئبه می داد و با آن حال معنوی خاصی که در ایشان بود، تأثیر خاصی در حال اشخاص می گذاشت. مثلاً در روزهای جمعه با حال گریه و شور و اشتیاق چند مرتبه دعای ندبه را در طول روز قرائت می کرد.

عنایت و اهتمام زاید الوصفی به ذکر فضائل و مناقب حضرت بقیه الله الاعظم امام زمان - «عجل الله تعالی فرجه شریف» داشت آن چنان که تمام منبرهای او در ایام مختلف سال در مسجد محل اقامه نماز جماعتش یا مکان های دیگر و نیز مجلسی که در تمام روزهای سال قبل از ظهر در منزل شخصی خود منعقد می نمود و به وعظ و ارشاد می پرداخت، منحصر به ذکر امام زمان - عجل الله تعالی فرجه الشریف - بود و آغاز و انجامش در شرح زندگی و دیگر شئون حیاتی و امامتی آن حضرت بزرگوار بر گزار می گردید. (۱)

از آثار به یادگار مانده ایشان حدود هفتاد اثر تألیفی است که در رشته های مختلف به رشته تحریر در آورده است و حدود ۳۰ جلد آن به احوال و شئون حضرت

ص: ۶۶

ولی عصر «عجل الله تعالی فرجه الشریف» اختصاص دارد.

اهم کتاب های ایشان عبارت است از :

(۱) فوز اکبر در توسلات به امام قائم منتظر (عج)؛

(۲) لواء الانتصار؛

(۳) تحفه القائمیه؛

(۴) تحفه السیّیه فی نصره القائم فی البلیه؛

(۵) خصایص المهدیه و آثار ارزشمند دیگر. (۱)

وی از جمله کسانی است که در زمان غیبت آن امام بزرگوار، به حضور پرفیض ولی الله اعظم - (علیه السلام) رسیده و بدین افتخار نایل گردیده است. (۲)

از ایشان سه اثر در زمینه علوم قرآنی به یادگار مانده است :

الف) رساله در تجوید قرآن؛

ب) رساله در تفسیر آیه تطهیر؛

ج) رساله در تفسیر آیه ان الله یحب التّوّابین؛

فوت این عالم جلیل در شب جمعه ۲۰ ذی قعدة سال ۱۳۷۱ ق در سن هشتاد سال اتفاق افتاد.

قبر شریفش در اطاق شرقی تکیه کازرونی است.

در تاریخ فوتش مرحوم نیر سرود:

لهفی لفقدان ذی علم و ناشره

فقیه مذهب اسلام و ناصره

محمد باقر راوی الاحادیث

تألیف سبعین جلداً من مفاخره

زد واحداً ايها التير تؤزحه

توقف العالم من فقد لباقره. (٣)

سيد محمد علي عريضي

عالم فاضل، اديب زاهد، مدرس و مؤلف در علوم

ص: ٦٧

١- برای اطلاع از ساير آثار ايشان ر ك : مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ص ٣٣٦ و ٣٣٧.

٢- فقيه ايماني، سوزهجران، ص ٦.

٣- مهدوی : دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ١، ص ٣٣٧.

قرآنی سید محمد علی عریضی، فرزند حاج سید محمد باقر بن محمد بن رحیم حسینی است. فقه و اصول و ادبیات عرب را فرا گرفته و نزد حاج سید علی زنجیره فروش تحصیل نموده بود و از اساتید فن تجوید و قرائت در اصفهان به شمار می رفت. پس از فوت استادش در مسجد تل عاشقان به آموزش قرائت و تجوید می پرداخت. از جمله اشخاصی که از محضر وی مستفید شدند، مرحوم سید مصلح الدین مهدوی بود. وی صاحب تألیفاتی در علوم قرآنی می باشد که عبارتند است از:

۱- حواشی بر قرآن مجید در تفسیر و لغت و تجوید؛

۲- حواشی شاطیبه در تجوید؛

۳- کتابی در تجوید و غیره

این عالم فاضل در ۲۶ ربیع الثانی ۱۳۷۳ ق وفات یافت و در تکیه ملک تخت فولاد دفن گردید. ماده تاریخ وفاتش را مرحوم سید علی بدیع زاده گوید:

دو مصرع هلالی و شمسی رقم زد

پی رحلتش کلک هورسرخندان

ز سید محمد علی عریضی

نبی مانده تنها علی جسته مهمان. (۱)

۱۳۷۳ - ۱۳۳۲

حاج سید صدرالدین کوپایی

عالم ربانی و حکیم ربانی، حاج آقا سید صدرالدین کوپایی، فرزند سید حسن فرزند سید جعفر حسینی در شب اربعین سال ۱۳۱۰ ق در اصفهان متولد شد. پدرش از فضلا و اطرافیان مرحوم آقا نجفی بود و آقا نجفی نظر خاص به وی داشت و اصلاح بعضی از امور را به وی واگذار کرده بود. (۲)

ص: ۶۸

۱- مهدوی: دانشمندان و بزرگان اصفهان، ص ۴۴۶.

۲- جواهری، علوم و عقاید، ص ۲۶

حاج قاصدر کوپایی در سن هفده سالگی برای تحصیل علوم دینی به نجف اشرف عزیمت نمود و مدت سیزده سال در آنجا به تحصیل علوم پرداخت. اساتید ایشان عبارتند از: شیخ عبدالصمد سبزواری، شیخ احمد شانه ساز شیرازی، شیخ ابراهیم اردبیلی، سید محمد فیروز آبادی، سید محمد کاظم یزدی، آخوند خراسانی و شیخ الشریعه اصفهانی. (۱)

مرحوم حاج آقا صدر در حدود سن سی سالگی به اصفهان بازگشت و از ابتدای ورود به این شهر حوزه درس تشکیل داد و شروع به تدریس کفایه، و فرائد، اسفار، منظومه، منطق و حکمت نمود و چون خوش بیان بود و مطالب علمی را خوب به شاگردان می فهماند طلاب زیادی شاگرد او می شدند؛ به طوری که در مدت چهار سال تدریس متجاوز از پانصد نفر طلبه در محضر آن استاد بزرگ حضور یافته و از علوم و کمالات و فضائل اخلاقی وی استفاده برده اند. از جمله شاگردان ایشان، میرزا عبدالحسین صدرالمحدثین اصفهانی، ابوالقاسم پاینده، شیخ حیدر علی محقق، شیخ احمد فیاض، سید عطاءالله درب امامی، شیخ اسماعیل کلباسی، شیخ مصطفی ارسطوئی نجف آبادی، ابراهیم جواهری، آقا سید مصطفی بهشتی، آیت الله امینی سید محمد فانی، شیخ حیدر علی صلواتی، شیخ احمد روحانی (شیخ الاسلام) شیخ محمد باقر صدیقین می باشند.

از جمله دروس ایشان درس تفسیر بود که شبهای پنجشنبه و جمعه در حجره خود در مدرسه صدر به افاده آن می پرداخت. تفسیر سوره نور: بقره و واقعه ملاصدرا را فقط او در اصفهان درس می گفت. مرحوم حاج آقا صدر در زمانی که در نجف اشرف اسفار را نزد مرحوم شیخ عبدالصمد سبزواری می خواند. کتابی به اسم شروق الحکمه فی شرح الاسفار ورا به عربی نوشته

ص: ۶۹

که در آن مباحث امور عامه و جواهر و اعراض و الهیات به معنی الاخص را مفصلاً شرح داده و عبارات مشکل منظومه و اسفار را توضیح داده است که شامل چهل و پنج جزو است. همچنین از دیگر آثار ایشان شرح کفایه می باشد. (۱)

وی مردی وارسته و جامع جمیع ملکات و فضائل انسانی بود و الحق ملکی بود به صورت بشر. در عین فقر و تهیدستی نسبت به متمولین و اغنیای بی اعتنا و فقط متوجه حضرت باری تعالی بود. (۲)

انسانی راستگو، درستکار، رقیق القلب، دلسوز، غیور در امور مذهبی و شیرین بیان بود و بسیار مزاح می کرد و می خندید و با اینکه عمری رابه سختی گذرانید، هرگز قدمی برخلاف حق و دیانت برنداشت و از جاده راستی و درستی و دینداری منحرف نشد. (۳)

از حوزه های تفسیر وی، علاوه بر مدرسه صدر که ویژه طلاب بود، همچنین در منزل حاج محمد فیض و منزل آقا محمد محزون فرزند شاعر ادیب، میرزا عبدالحمود محزون، تفسیر سوره و النازعات می گفته است. وی به قرآن و تفسیر علاقه بسیار داشت و شبانه روز کتب تفاسیر شیعه و سنی را مطالعه می کرد. دوره تفسیر شیخ طنطاوی و تفسیر شیخ محمد عبده و تفسیر روح البیان شیخ اسماعیل حقی را در حجره مدرسه موجود داشت و در آنها سیر می کرد. و در ماه های مبارک رمضان صبح و عصر قرائت قرآن می کرد و عصرها درس تفسیری برای طلاب می گفت. (۴)

حاج آقا صدر در شب شنبه پنجم جمادی الاول

ص: ۷۰

۱- نصر الهی، تخت فولاد سرزمین جاویدان.

۲- مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ص ۳۸۹

۳- جواهری، علوم و عقاید، ص ۳۳

۴- همان، ص ۳۳ و ۳۴

سال ۱۳۷۲ ق وفات یافت و در تخت فولاد بقعه تکیه در کوشکی (بروجردی) مدفون گردید، قابل توجه آنکه روز قبل از فوت در مجلس ختم علامه فقیه، مرحوم آقا سید محمد کوه کمری در مدرسه صدر در حضور جمعی فرمود: فردا نوبت من است و به همان کیفیت فردا وفات یافت در همان محل مجلس ختم جهت او گرفتند. (۱)

حاج سید محمد باقر تویسرکانی

عالم فاضل بارع، حاج سید محمد باقر تویسرکانی، فرزند عالم ربانی آقا میرزا عبدالغفار حسینی، از علمای معروف و امام جماعت مسجد واقع در محله نیم آورد اصفهان، معروف به مسجد حاج محمد جعفر آباده ای در غره جمادی الاولی سال ۱۲۹۳ ق در اصفهان متولد گردید. (۲)

وی تحصیلات خود را در حوزه علمیه اصفهان، از محضر اساتیدی بزرگ در رشته های مختلف فراگرفت. ایشان در علوم ادبی در خدمت آقا سید محمد شوشتری و مولی عبدالرزاق دشتی و آقا میرزا محمد حسین همدانی بود و فقه و اصول را از اساتید فرزانه حاج میرزا بدیع درب امامی، آقا میرزا محمد حسن نجفی، آقا میرزا محمد هاشم چهارسوقی، آقا میرزا محمد حسین همدانی و همچنین مرحوم پدرش فراگرفت، از محضر حکیم جهانگیرخان قشقایی و آخوند ملامحمد کاشی نیز فلسفه و عرفان را آموخت.

بعد از آن مدت دو سال در نجف اشرف اقامت گزید و از جلسه درس دو مرجع عالیقدر: آقا سید محمد کاظم یزدی و آقا آخوند ملامحمد کاظم خراسانی فیض برد و به علت کسالت مجبور به بازگشت به اصفهان گردید. در اصفهان از محضر عالم برجسته،

ص: ۷۱

۱- مهدوی: دانشمندان و بزرگان اصفهان، ص ۳۸۹

۲- همان، ص ۱۸۱

آقا سید محمد باقر درجه ای و فقیه بزرگوار، آخوند ملامحمد حسین فشارکی بهره مند گردید و به سال ۱۳۴۶ ق به دریافت اجازه اجتهاد و روایت از ایشان نائل شد. (۱)

مرحوم مهدوی در مورد ایشان می نویسد: «حاج میرزا محمد باقر تویسرکانی، عالم فاضل و مجتهد زاهد، از علماء اخیار و فضلاء ابرار و فقیه جامع و منزوی بود. (۲)

آن مرحوم عالمی متواضع و پارسا و متخلق به اخلاق اسلامی و انسانی بود و دارای سیرتی همانند سیرت اجداد بزرگوارش بود از صحبت و معاشرت با عوام حتی المقدور کناره می گرفت؛ گرچه در مواقع نیاز آنان به امور شرعی و مسائل مذهبی و حل مشکلات به آنها نزدیک بود. اهل علم و فضل بسیار مورد احترام او بودند و هرگاه طلبه ای وارد مجلسی می شد، در احترام به او به پا می ایستاد و هرگاه چند نفر با هم بودند در سلام به آنها سبقت می گرفت در تجلیل از آنها می فرمود: «سلام علیکم یا هیا کل التوحید». (۳)

سرانجام ایشان در شب دوم ربیع الاول ۱۳۷۴ ق به لقاء حق پیوست و در تخت فولاد جنب مرحوم پدرش در تکیه تویسرکانی مدفون گردید.

از آثار و تألیفات ایشان :

حواشی تعلیقات و تبلیغات بر تفسیر روح البیان، تفسیر عرفانی از شیخ اسماعیل حقی که به سال ۱۳۰۶ ق چاپ شده در چهار مجلد که این چهار مجلد مشحون از حواشی مرحوم تویسرکانی است.

تعلیقات و حواشی بر شرایع الاسلام؛

تعلیقات و حواشی بر شرح لمعه؛

ص: ۷۲

۱- تویسرکانی، دست نوشته ها

۲- مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۱۸۱.

۳- تویسرکانی، دست نوشته ها

تحفه الاخوان فی اعجاز القرآن؛

مشکوه الضیاء فی احوال فاطمه الزهراء

رساله در احوال صاحب الزمان (عج)؛

مأثر الباقریه (شامل مطالب مختلف از فوائد رجالیه و تاریخ و فقه الحدیث و بعض آراء الاصولیه). (۱)

سید محمد رضوی خوانساری

سید محمد رضوی، عالم، فاضل و فقیه و ادیب، فرزند علامه فقیه، آقا سید زین العابدین رضوی خوانساری است. پدرش آقا سید زین العابدین، از علماء از کیا و از جمله کسانی که علی المشهور به فیض زیارت حضرت بقیه الله الاعظم امام زمان (عج) نائل گردیده است. (۲) وی از شاگردان آقا میرزا محمد باقر مسجد شاهی بوده است: از تألیفات ایشان ترجمه الانوار النعمانیه تألیف سید نعمت ا... جزائری و حسام الشیعه می باشد. (۳)

فرزند وی، سید محمد رضوی به سال ۱۲۹۲ ق در خوانسار به دنیا آمد و در همان دوران کودکی به سال ۱۳۰۷ ق پدرش از دنیا رفت. وی در ده سالگی برای تحصیل به اصفهان عزیمت کرد و چند سال بعد برای ادامه تحصیل راهی نجف اشرف گردید و از علمای آن دیار، از جمله: آخوند سید محمد کاظم یزدی، سید محسن تبریزی، میرزا محمد علی چهاردهی، میرزا حسین خلیلی، سید محمد آل بحر العلوم، سید ابی تراب خوانساری، مولی شیخ الشریعه اصفهانی و شیخ ابراهیم اردبیلی کسب فیض نموده. (۴)

وی پس از خاتمه تحصیلات و رسیدن به درجه اجتهاد به قصد ایران حرکت کرده و به اصفهان می نماید

ص: ۷۳

۱- همان

۲- مهدوی سیری در تاریخ تخت فولاد. ص ۱۳۹

۳- ابن الرضا، سید مهدی: ضیاء الابصار، جلد دوم، نشر مؤسسه انصاریان قم، ۱۳۸۲ش، ۲۱۹ و ۲۲۰

۴- بخشی، شعرای خوانسار، ص ۱۵۶

و در اصفهان امامت جماعت مسجد علی اکبر در محله سینه پایینی، از توابع محله مسجد حکیم را به عهده می گیرد. همچنین ایشان مورد وثوق و احترام عموم طبقات بالاخص علماء و اهل علم و مقدسین بوده است. (۱)

از مرحوم رضوی خوانساری آثار و تألیفات زیادی بر جای مانده که در زیر به تعدادی از آنها اشاره می شود:

۱- در اللثالی فی زاد الایام و اللیالی ، (مطبوع)؛

۲- سدره المنتهی، مطبوع؛

۳- مبشرات الفؤاده فی علائم الظهور ، (مطبوع)؛

۴- برهان المتقین، مطبوع؛

۵- سبیل اعظم ، در صلوات و فضائل آن، (مطبوع)؛

۶- رساله عملیه، (مطبوع)؛

۷- گوهر اعظم، شرح بر اسم اعظم؛

۸- رساله در عرفان و سیر الی ا...،

۹- منظومه در علائم ظهور؛

۱۰- ضیاء الانوار فی علائم الظهور؛

۱۱- اللؤلؤ المنثور فی شریح زیارت عاشورا؛

۱۲- رساله در توحید ؛

۱۳- همچنین رساله علم الرحمن فی اسرار القرآن. (۲)

وی در نظم و نثر و ادبیات هم دستی قوی داشته، « فنائی» تخلص می کرد و دیوان و مثنوی و منظومات در علوم نوشته است. (۳)

سرانجام آن عالم فرزانه در ۸ ذی حجه ۱۳۷۴ ق

ص: ۷۴

۲- رضوی خوانساری ، سدره المنتهی ، ج ۲ ، چاپ سنگی ، مقدمه

۳- بخشی ، شعرای خوانسار ، ص ۱۵۷

فوت(۱) و پیکرش را در تخت فولاد، تکیه سادات رضوی و جنب پدربزرگوارش دفن نمودند. امروز اثر قبراز مزار موجود نیست.

میرزا حسن خان جابری انصاری

عالم فاضل و محقق ادیب، مرحوم حاج میرزا حسن خان جابری، انصاری ملقب به صدر الادباء، از معاریف

رجال اصفهان، فرزند عالم فاضل، مرحوم حاج میرزا علی انصاری، به سال ۱۲۸۷ ق به دنیا آمد. پدرش با خانواده خویش، مقارن عزل مسعود میرزای ظل السلطان از حکومت فارس و نصب وی به ولایت اصفهان به سال ۱۲۹۱ ق به این دیار آمد. دوران تحصیل مرحوم جابری انصاری ابتدا نزد پدرش شروع شد و سیزده سال طول کشید. در این مدت کتب متداول صرف و نحو و منطق و غیره را آموخت و به آن حد رسید که در شانزده سالگی شرح ملا علی قاری را برفقه ابوحنیفه را، از عربی به فارسی برگرداند. با درگذشت پدرش به سال ۱۳۰۵ ق ظل السلطان به پاس خدمات وی، دستور داد تا میرزا حسن به خدمت در دیوان و به انشاء و حساب پردازد. دوران خدمت ملائت بار میرزا حسن خان در دستگاه ظل السلطان به تقریب بیست سال بود.

در این عهد اشتغال، میرزا حسن خان البته از درس و بحث و تحقیق و تالیف نیز غافل نبود. از یک سو، تکمیل و توسعه معرفت و دانش خویش را به مدرس عالمانی بزرگ، چون آخوند ملا محمد کاشانی و جانگیر خان قشقایی و شیخ محمد حسن نجفی و سید محمد باقر درچه ای به درس نشست و از سویی به تالیف، ترجمه و جمع آثاری چون تاریخ اصفهان و وفیات الاعیان و جوهر الجواهر همت نمود(۲).

ص: ۷۵

۱- مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۳۵۰

۲- جابر انصاری، تاریخ اصفهان، ص دو مقدمه. معلم حبیب آبادی مکارم الاثار، ج ۸، ص ۲۸۱۰

در انقلاب مشروطیت، حاج میرزا حسن خان که بیش از هر کس شرننگ استبداد، کام جان وی را تلخ داشته بود، به صف آزادی خواهان پیوست و تمام هنر انشا و تجربه خویش را در خدمت مشروطیت نهاد و پس از استقرار مشروطیت به روزنامه نگاری روی آورد و مجله گنجینه انصار را به چاپ رسانید(۱). با به توپ بستن مجلس و اختناق ایجاد شده جابری انصاری به عبات رفت و یک سالی در خدمت حاج سیداسماعیل صدر بود و بعد از آن به ایران بازگشت و تا کودتای ۱۲۹۹ ش انصاری بیش و کم در عرصه سیاسی و اجتماعی حضور داشت و آخرین نشانه حیات او در این پهنه، مجله اسرار الانصار است(۲) و بعد از این تاریخ، مجال عمل نیافت و ناگزیر همه وقت خویش را به مطالعه و تحقیق گذرانید. مرحوم جابری انصاری همچنین ادیب سخن شناس و شاعر فرزانه ای بود و تخلص جابری می نمود و اشعار زیادی از خود به یادگار گذاشته است(۳).

سرانجام میرزا حسن خان در شب پنج شنبه ۱۵ جمادی الاخر ۱۳۷۶ ۲۷ دی ماه ۱۳۳۵ در اصفهان در گذشت(۴) و بنا بر وصیتش، او را در ایوان داخلی مزار بابا رکن الدین شیرازی در تخت فولاد به خاک سپردند.

تالیفات و آثار این دانشمند عالی قدر به بیش از ۳۰ کتاب و رساله (۵) می رسد از جمله :

۱- آفتاب درخشنده، در این کتاب بعضی اکتشافات

ص: ۷۶

۱- صدر هاشمی، تاریخ جراید و مجلات ایران، ج ۱ ص ۱۶۵ تا ۱۶۹

۲- همان، صص ۱۶۵-۱۶۷.

۳- مهدوی، تذکر: شعرای معاصر اصفهان، ص ۱۳۵

۴- سنگ مزار مرحوم جابر انصاری در تکیه بابا رکن الدین.

۵- مظاهری، جمشید، حاج میرزا حسن خان جابری انصاری مؤلف تاریخ اصفهان، مجله میراث جاویدان، سال پنجم، شماره

۳ و ۴، سال ۱۳۸۶ ش، ص ۱۸۴ تا ۱۸۶

جدید با آیات قرآنی تطبیق گردیده است و به سال ۱۳۴۱ ق در اصفهان به چاپ رسیده (۱) است

۲- آگهی شهان از کار جهان: این کتاب شرحی است که انصاری بر قصیده اخلاقی و تاریخی ششصدبیتی خویش مطلع «کردند خاص و عام تن خود فدای جهل/ یارب مباد هیچ تنی مبتلای جهل» نگاشته و در آن یک دوره تاریخ اسلام و ایران را تا سال خلع احمد شاه قاجار (۱۳۴۴ ق) بیان نموده است که به سال ۱۳۴۹ ق به چاپ رسیده است (۲).

۳- بدایع و نوادر: در ذکر ۵۳۴ تن از شاعران عرب و پارسی، که همراه کتاب گوهر شب چراغ به چاپ رسیده است (۳).

۴- تاریخ اصفهان وری و همه جهان، مشهورترین تألیف مرحوم جابری انصاری است که به شرح سرگذشت بناها و جغرافیای اصفهان و اطراف آن پرداخته است. قسمت پایین کتاب، تاریخ مختصر شهر ری و سپس گزارش اهم وقایع عالم و ترتیب سال از هجرت پیامبر (ص) تا ۱۳۶۲ ق است که به سال ۱۳۲۲ ش به چاپ رسیده است.

۱- تاریخ نصف جهان و همه جهان (چاپ شده).

۲- جوهر الجواهر، درنصایح و محاسن اخلاق و معارف و بدایع امثال و نوادر گفتار، چاپ شده (۴).

۳- گوهر شب چراغ، (چاپ شده) (۵).

۴- معجزات کلام الله، (چاپ شده).

۵- نورالثقلین، (چاپ شده).

ص: ۷۷

۱- موجود در کتابخانه تخصصی تخت فولاد.

۲- موجود در کتابخانه تخصصی تخت فولاد.

۳- موجود در کتابخانه تخصصی تخت فولاد.

۴- موجود در کتابخانه تخصصی تخت فولاد.

۵- همان.

۶- تفسیر حسن، (چاپ شده) (۱). و آثار بی شمار دیگر.

از جمله آثار ایشان، تفسیر حسن شامل تفسیر سوره حمد و آیه نخست سوره بقره است که به سال ۱۳۶۴ ق در ۵۰۰ صفحه به قطع خستی و حروف سربی در اصفهان به چاپ رسیده است. مرحوم جابری انصاری در سبب تالیف این تفسیر در مقدمه آن آورده که «...جهد جامعه متوجه ماده و طبیعت بی علم و ادراک و از آفریننده پاک

روگردانده، به اثرش چنان آتش خشم ایزدی سوزان و فروزان آمده که طبقات دوزخ از آن گریزان شده، همه گفتار و رفتار محیط یا الحاد به تلمیح یا عناد صریح گشته و به پند و اندرز هیچ نصیح از قول و عمل فضیح خود برنگشته ... چو به همه وسایلی به وسوس خیالی خود برای ویرانی اساطین دینو بستاتین شرح مبین چنگ زده چنانچه این ایام تجری جوانانی به مقام مقدس قرآنی شده تا به زبانهای جز عربی خوانده شود و برای هر آیه به هوا و هوس خود پیرایه از معنی بسته و حال آنکه همه می دانند قرآن را به هر زبانی نقل کنند نه قرآن است نه معنی قرآن... لذا برای انصراف ذهن جوانان، پیر پرتقصیر این تفسیر را که اندک گلچینی از فرموده های بزرگان است ترتیب دادم تا [هم] طبعشان بدان اقبال کند و هم از متخیلات نادانان اعراض...» (۲)

میرزا عبدالغفور شمس القراء

مرحوم میرزا عبدالغفور شمس القراء فرزند مرحوم آقا علی محمد، از قاریان قرآن مجید و از اساتید علم قرائت و تجوید در قرن چهاردهم هجری است. وی حدود ۱۳۹۳ ق متولد شد و در این شهر تحصیل کرد و علم قرائت را از شیخ محمد عاصم کاشانی آموخت.

ص: ۷۸

۱- همان.

۲- جابری انصاری، تفسیر حسن، مقدمه کتاب.

وی سال‌ها در مسجد آقا نور جلسه قرائت قرآن برپا داشت و شاگردان بسیاری تربیت نمود.

مرحوم میرزا عبدالغفور کتاب «وجیزه التجوید» استادش شیخ محمد عاصم را استنساخ و تصحیح نموده و پس از قریب چهل سال از فوت او به طبع رسانیده است (۱).

نسخه‌ای از این اثر در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله گلپایگانی قم معرفی شده که به خط میرزا عبدالغفور نگاشته شده است (۲).

این عالم فرزانه در سال ۱۳۸۳ ق درگذشت و در تکیه سید العراقرین به خاک سپرده شد (۳).

آیت الله شیخ محمد باقر زند کرمانی

آقا شیخ محمد باقر زند کرمانی، عالم فاضل جلیل، فقیه واعظ، فرزند مرحوم حاج آقا رضا، به سال ۱۳۱۳ ق در کرمان به دنیا آمد. نسب او به خاندان زندیه (صادق خان برادر کریم خان زند) می‌رسد.

وی اولین گامهای تحصیلی را در مکتب خانه‌های قدیمی کرمان برداشت و پس از چندی به محضر درس استاد بهمنیار روی آورد، تحصیل در نزد استاد بهمنیار موقعیت بسیار مساعدی جهت شکوفایی استعدادهايش را به همراه داشت. آیت الله شیخ محمد باقر زند کرمانی شش کلاس ابتدایی را در مدرسه سعادت گذراند و سپس به مدرسه شهاب وارد شد. وی از مرحوم آقا جواد کرمانی برادر استاد بهمنیار نیز به عنوان استادی مبرز یاد می‌کند و تبصره و شرایع و درس فقه را نزد ایشان فرا گرفت. همچنین استحضار و تکمیل ادبیات عربی و مقامات حریری را هم نزد مرحوم حاج سید محمد باقر زنوزی فرا گرفت.

وی پس از گذراندن این دروس، در مدرسه

ص: ۷۹

۱- مهدوی، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ص ۴۰۱

۲- فهرست کتابخانه آیت الله گلپایگانی، ج ۲، ص ۱۹۲

۳- نصر اللهی، جزوه تخت فولاد، سرزمین جاویدان.

انگلیسیها ثبت نام نمود تا از این طریق علاوه بر فراگیری زبان انگلیسی، علوم و فنون جدیدی که در آنجا تدریس می شد را نیز فرا گیرد. در آنجا به علوم شیمی، فیزیک، طب، جغرافیا نیز تا حدی آشنا شد و در این دوران با مسیحیان و پیروان ادیان دیگر در این مدرسه مباحثات مذهبی برپا می کرد(۱).

آیت الله زند کرمانی پس از آن جهت تکمیل علوم حوزه ای به اصفهان مهاجرت نمود و در آن شهر محضر بزرگانی، چون آیت الله العظمی آخوند فشارکی، آیت الله سید علی نجف آبادی و آیت الله حاج میر محمد صادق مدرس خاتون آبادی استفاده نمود. ارادت وی به مرحوم آیت الله فشارکی به حدی بود که جزء خواص ایشان قرار گرفت.

وی در سفری نیز به عتبات عالیات داشت، اما ضعف بنیه و گرمای آن منطقه باعث شد تا به دستور آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی به قم مهاجرت نماید. با عزیمت به شهر مقدس قم، به محضر درس شیخ آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری شتافت و حدود هفت سال از محضر درس ایشان استفاده نمود. همچنین، در این مدت مرحوم زند کرمانی هم درس مرحوم حضرت امام خمینی(ره) بوده است.(۲)

آیت الله زند کرمانی در سفر دیگری که به عتبات عالیات داشت، مدتی از محضر پر فیض عالم فرزانه آیت الله شیخ حسین آل کاشف الغطا به بهره گیری علمی و اخلاقی پرداخت و از جانب ایشان تائیدی مبنی بر حصول به مراتب والای اجتهاد دریافت نمود.

مراتب علمی و ایمانی آیت الله زند، همچنین از

ص: ۸۰

۱- نیک پور، نام آوران علم و اجتهاد کرمان از قاجاریه تا پهلوی، ص ۳۹۱-۳۹۴.

۲- زاهد نجفی، فطرت بیدار زمان، ص ۴۴ تا ۴۵

جانب علمای بزرگ دیگری، چون: آیت سیدجمال الدین گلپایگانی، آیت الله قاضی، آیت الله شیخ آغا بزرگ تهرانی، آقا سید ابوالحسن شیرازی، تایید گردید و آن بزرگان اجتهاد وی را تأیید نمودند. (۱)

ایشان همچنین سفرهایی به تهران و مشهد مقدس نمود و سرانجام مجالست با عالم ربانی آیت الله آخوند شیخ محمد حسین فشارکی را ترجیح داده، در اصفهان رحل اقامت همیشگی افکند و به وعظ و ارشاد در مجالس خصوصی و اقامه جماعت در مسجد جامع و تدریس در مدرسه ذوالفقار مشغول شد. پس از چند سال در یکی از اتاق های شمالی مدرسه صدر بازار، «شرايع» یا «شرح لمعه» را تدریس می نمود.

وی نسبت به علمای؛ از جمله مرحوم حاج آقا صدر کوپایی، از حکمای درجه اول اصفهان فوق العاده ارادت داشتند و با اینکه آن جناب هیچ اسم عنوانی نداشت، نسبت به ایشان بسیار ارادت می ورزید.

وی در طب هم متبحر بود. او حداکثر احترام و بزرگداشت را برای مرحوم حاج میرسید علی نجف آبادی قائل بود. درس را بسیار دقیق و تحقیقی می گفت. ابتدا متن درس رامی خواند و بعداً آن را معنی می نمود اگر این متن شرح و یا شارحی داشت، قول آن را نقل می نمود. وی در دانش فیزیک و شیمی در سطح بالایی بود، لذا در کنگره اتم شناسی از طرف مرحوم دکتر محمود حسابی دعوت شد و سخنرانی نمود؛ حتی در ایام ملی شدن نفت ایران جلسه ای در دانشگاه تهران با شرکت شخصیت های

سیاسی متخصص در رشته نفت که از کشورهای مختلف به ایران آمدند، تشکیل شد و از ایشان دعوت کردند و آیت الله زند در آن جلسه به زبان انگلیسی صحبت کرد و همه مبهور و حیران شدند. شاید از جمله عواملی

ص: ۸۱

۱- نیک پور، نام آوران علم و اجتهاد کرمان از قاجاریه تا پهلوی ص ۳۹۵.

که باعث برخوردها و احیاناً وارد کردن تهمت به این مرد بزرگ بود، حسادت به ایشان یا غبطه برخی از افراد بود که می دیدند آقای زند کرمانی جامعه را به خوبی می شناسد و حال مردم را بسیار خوب درک می کند.

از جمله کسانی که در حوزه علمیه اصفهان قبل از نهضت پانزده خرداد و پس از آن به حضرت امام (ره) بسیار علاقه مند بود، مرحوم آیت الله زند کرمانی بود و نظرشان در مورد حضرت امام (ره) این بود که آیت الله خمینی مردی مستعد و انسانی وارسته به تمام معناست، وی « شما می دانید من چندان به دیدن اشخاص نمی روم اما زیارت ایشان را با تمام وجود لازم می دانم». وی از اولین افرادی بود که در مسائلی که برای حضرت امام پیش آمد، اعلامیه داد و در سال ۱۳۴۲ ش که امام خمینی را دستگیر کرده بودند بیانیه ای داده و از امام دفاع کرده است. (۱)

یکی از خدمات ایشان سعی و کوشش در بازگشایی درب مسجد جامع بود که در دوره پهلوی به روی نمازگزاران بسته شده بود. همچنین تاسیس مرکز خیریه و بیمارستان امام حسن عسکری در اصفهان یکی دیگر از خدمات آن عالم فرزانه است.

برخی از آثار و تالیفات ایشان عبارت اند از: الفیوضات الامعه فی حال الکتب الاربعه؛ نبده فی کتاب قرب الاسناد، رفع النزاع عن البین فی الصلح المقصود منه الفرار عن الدین، رساله اماره الولایه، که به نام نشانه های ولایت چاپ شده است، (۲) رساله در فقه احکام البهار، رساله در رجال، رساله در موضوع نفت که توسط آقای موسی نجفی به ضمیمه کتاب تعامل دین و سیاست تجدید چاپ شده است. (۳)

ص: ۸۲

۱- زاهد نجفی، فطرت بیدار زمان، ج ۱، ص ۸۴-۱۲۹

۲- نصرالهی، مشاهیر تکیه زند کرمانی، ص ۳

۳- مهدوی، سیری در تاریخ تخت فولاد، ص ۱۷۷

از جمله ویژگیهای مهم مرحوم زند کرمانی در امر تدریس تفسیر قرآن بوده که اشخاص زیادی، از جمله مرحوم آیت الله سید اسماعیل هاشمی و برادر ایشان، شیخ احمد ربانی، سید ابوالفضل صفوی ریزی، شیخ نعمت الله، شیخ نصر الله صالحی و ابراهیم جواهری و افراد دیگر از تفسیر قرآن ایشان استفاده می کردند، ایشان در میان تفاسیر شیعه «مجمع البیان» را تدریس می کردند و تسلط کاملی بر آن داشتند و متن عربی آن را مثل یک کتاب فارسی راحت و سلیس می خواندند و معنی می کردند. وی می گفت: «در میان تفاسیر شیعه «مجمع البیان» مورد قبول شیعه و سنی است و در عین حال جامع است»^(۱)

سرانجام این عالم غیور در جمادی الثانی ۱۳۸۹ ق مطابق ۱۹ شهریور سال ۱۳۴۸ ش در اثر بیماری در خارج از کشور فوت نمود و پیکر پاکش را با تشییع کم سابقه ای به تخت فولاد حمل گردید و نزدیک تکیه زرگرها در تکیه مخصوص به خاک سپردند.

حجه السلام علی اکبر اژه ای

شهید، حجت الاسلام علی اکبر اژه ای، سومین فرزند آیت الله حاج میرزا علی محمد اژه ای در سال ۱۳۳۱ ش در خانواده ای روحانی در اصفهان به دنیا آمد. پدرش از مجتهدان برجسته اصفهان بود و در تربیت فرزندش نقشی مؤثر داشت.

شهید اژه ای در درس فلسفه شهید دکتر بهشتی به طور خصوصی شرکت می کرد. پس از گرفتن لیسانس در دبیرستانهای احمدیه، فارابی و حکیم سنایی اصفهان به تدریس مشغول شد. وی فعالیتهای اجتماعی - سیاسی خود را از سال ۱۳۴۴ ش در کانون علمی و تربیتی جهان اسلام شروع و پس از بسته شدن آن به دست ساواک در سال ۱۳۵۲، فعالیتهای

ص: ۸۳

خود را در مسجد امام علی - علیه السلام - اصفهان متمرکز نمود. در آن زمان، در اصفهان جزوه‌هایی با عنوان «فرصت در غروب» مخفیانه پخش می‌گردید که با دخالت ساواک نشر آن متوقف گشت و شهید اژه‌ای مسئولیت انتشار مجدد آن را به عهده گرفت. (۱)

وی در همان دوره، نوشته‌هایی در نقد کتاب شناخت مجاهدین خلق نوشت و انتشار داد و در سخنرانی‌های خود نیز انحرافات این کتاب را در زمینه معتقدات دینی افشا کرد.

او اعتقادی راسخ داشت که مسلمان مجاهد پیش از آنکه برای مبارزه در راه عقیده سلاح برگیرد، باید به اصول عقاید و مکاتب خود کاملاً باشد و به سلاح ایمان و عقیده مجهز شده باشد. (۲)

وی در این دوره با سازمان مهدویون و گروه توحیدی صف همکاری داشت و در سال ۱۳۵۳ش توسط ساواک دستگیر و سپس آزاد گردید. همزمان با شروع انقلاب اسلامی، از مدیران و مدرسان جلسات مذهبی جوانان در اصفهان بود و از این طریق به تربیت جوانان در اصفهان بود و از این طریق به تربیت جوانان در اصفهان می‌پرداخت. شهید اژه‌ای پس از پیروزی انقلاب اسلامی به روشنگری و افشای ماهیت و لیبرالها پرداخت.

وی با اغلب گروه‌ها و سازمان‌های اسلامی ارتباط داشت. منزلش پایگاهی برای فعالیت و برگزاری جلسات خصوصی بود، که چندین بار مورد هجوم و تفتیش ساواک قرار گرفت. پس از تأسیس حزب جمهوری اسلامی، به عضویت شورای مرکزی حزب (شاخه اصفهان) انتخاب شد. چندی بعد، به تهران رفت و با معمر قذافی و دیگر چهره‌های انقلاب لیبی

ص: ۸۴

۱- اشرفی اصفهانی، تبارنامه خونین، ص ۲۰.

۲- فرهنگ ناموران معاصر ایران، ج ۲، ص ۴۴۴.

از جمله تألیفات اوست: ۱- انسان از دیدگاه قرآن؛ ۲- تقوا از نظر انسان؛ ۳- صبر از دیدگاه مکاتب؛ ۴- نقش شخصیتها در تاریخ؛ ۵- دومین رمضان (در مورد جنگ دوم اعراب و اسراییل)؛ ۶- شب قدر؛ ۷- فقر از دیدگاه اسلام؛ ۸- نقد و بررسی جنبش مسلمانان؛ ۱۰- آرامش در بیکرانگی (در توحید).

وی در هفتم تیر ۱۳۶۰ش در حالی که به عنوان عضو شورای مرکزی حزب جمهوری اسلامی اصفهان در جلسه ای برای بررسی اوضاع کشور شرکت داشت، در کنار استادش، شهید مظلوم دکتر بهشتی به دست منافقان کور دل به شهادت رسید و در گلستان شهدای اصفهان به خاک سپرده شد.

شهید آیت الله عطاء الله اشرفی اصفهانی

فرزند شیخ اسد الله اشرفی، عالم فاضل متقی عابد مجاهد. در سال ۱۳۲۲ ق / ۱۲۸۱ ش در سده ماربین (خمینی شهر کنونی) متولد شد. وی پس از تحصیلات مقدماتی به اصفهان آمد و از محضر آیت الله سید محمد نجف آبادی، آیت الله سید مهدی درچه ای و آیت الله فشارکی سود برد. پس از مسافرت به قم ۲۳ سال در آن شهر از محضر استادان بزرگی، همچون آیت الله حائری (مؤسس حوزه علمیه قم)، آیت الله محمد تقی خوانساری، آیت الله صدر، آیت الله بروجردی، آیت الله سید عبدالهادی شیرازی و آیت الله محمد رضا گلپایگانی سود برد و از سوی آیت الله سید محمد تقی خوانساری اجازه اجتهاد گرفت. در سال ۱۳۳۵ ش از سوی آیت الله بروجردی برای اداره حوزه علمیه کرمانشاه رهسپار آن شهر شد. ایشان نزد امام خمینی (قدس سره) نیز از موقعیت

ص: ۸۵

برجسته ای برخوردار بودند. (۱) منظومه، حکمت و اسفار را نزد ایشان آموختند و پس از ایام تبعید در نجف، در پاسخ کسانی که می پرسیدند در مسایل و موضوع های اجتماعی و پرداختن وجوهات شرعی به کدام یک از علما مراجعه کنیم، جواب می دادند: « به آقای اشرفی اصفهانی مراجعه کنید. ایشان نماینده من در استان کرمانشاه هستند». (۲)

در مبارزات انقلاب اسلامی علیه رژیم پهلوی فعالیت بسیار نمود و بارها دستگیر و بازداشت شد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی نماینده امام خمینی؛ در استان کرمانشاه و امام جمعه شهر کرمانشاه گردید. پس از جنگ تحمیلی همواره یاور رزمندگان اسلام بود و در ماه دو نوبت برای تقویت روحیه رزمندگان اسلام در جمع آنان حضور پیدا می کرد. وی پس از انقلاب اسلامی سه بار مورد سوء قصد قرار گرفت. سرانجام این عالم فقیه ربانی در روز جمعه بیست و سوم مهر ماه ۱۳۶۱ شمسی در مسجد جامع کرمانشاه در نماز جمعه مورد سوء قصد مجدد منافقین قرار گرفت و به آرزوی خود که چهارمین شهید محراب باشد، نایل شد.

جنازه ایشان پس از تشییع با شکوه در کرمانشاه، به زادگاه او یعنی خمینی شهر و از آنجا به اصفهان انتقال داده شد. و در تخت فولاد در مزار گلستان شهداء اصفهان دفن گردید.

هجرت آن شهید به کرمانشاه و اقامت ۲۷ ساله ایشان در استان کرمانشاه- که بزرگترین بخش زندگی ایشان را تشکیل می دهد - به دو بخش تقسیم می شود. دوره رژیم ستم شاهی که مدت ۲۳ سال طول کشید که در این دوره مهمترین خدمات آن شهید بزرگوار پرداختن به تدریس علوم و معارف اسلامی حوزوی

ص: ۸۶

۱- اشرفی اصفهانی، برهان قرآن، ص ۵.

۲- اشرفی اصفهانی، غروب خونین در محراب جمعه، ص ۱۹.

در حوزه علمیه آیت الله بروجردی، جلسه های تفسیر قرآن در شب های شنبه هر هفته و جلسه های درس اخلاق و پرداختن به مسائل اجتماعی و دینی مردم و حل مشکلات اجتماعی منطقه، همچنین مهمترین مسائل آن شهید تألیف و تنظیم آثار علمی ارزنده در اصول دین و مسائل کلامی و علوم قرآنی بود.

و دوره دوم زندگی ایشان مدت ۴ سال حیات پر افتخار ایشان پس از پیروزی انقلاب اسلامی تا روز شهادت است که به مسئولیت هایی که از سوی حضرت امام به ایشان محول شده بود، پرداختند و از این رهگذر خدمات علمی و مذهبی و آثاری از آن شهید محراب باقی ماند. مانند تأسیس حوزه علمیه امام خمینی کرمانشاه، توسعه مسجد مرحوم آیت الله بروجردی کرمانشاه و آثار خیریه دیگر.

همچنین مجتمع بزرگ فرهنگی و دانشکده علوم قرآنی شهید محراب اشرفی اصفهانی در کرمانشاه که بعد از شهادت ایشان ساخته شد، هم اکنون از بزرگترین دانشکده های علوم قرآنی است و تعداد زیادی دانشجوی علوم قرآنی از این دانشکده فارغ التحصیل شده اند.

در زمینه آثار علمی از این شهید بزرگوار در علوم و معارف اسلامی، اعتقادی، کلامی، علوم قرآنی، فقهی و اخلاقی آثاری به زبان عربی و فارسی به یادگار مانده است. از مهمترین آثار ایشان کتاب نفیس و گرانقدر «برهان قرآن» در علوم قرآنی است که تنها اثر ارزشمند آن شهید بزرگوار است که به فارسی نوشته شد و محصول بیش از ۵ سال عمر شریف آن شهید بزرگوار است. (۱)

مباحثی همچون کیفیت نزول قرآن، نام های قرآن، جمع آوری و اعراب گذاری قرآن، قرآن و پیامبر اسلام

ص: ۸۷

(صلی الله علیه و اله و سلم) بررسی آیات قرآن در زمینه جهان آفرینش، مبحث محکم و متشابه و تأویل قرآن، بررسی و تفسیر برخی از آیات قرآن، عصمت انبیاء از نظر قرآن و عقل، قرآن و علم غیب، اساس مطالب این کتاب را تشکیل می دهد که به قلمی روان و ساده پیرامون هر کدام از موارد فوق با استناد به آیات قرآنی مطالب جامع و مفیدی را ارائه شده است.

سیده نصرت امین (بانو امین)

حاجیه خانم سیده نصرت امین (معروف به بانوی ایرانی) در سال ۱۲۶۵ش در اصفهان متولد شد. پدر ایشان سید محمد علی امین التجار اصفهانی است. که خداوند پس از سه فرزند پسر، این دختر را به ایشان عطا می کند. مادر با روشن بینی در چهار سالگی فرزند را برای آموزش قرآن و فراگیری خواندن و نوشتن به مکتب می فرستد. در حالی که فضای حاکم بر آن ایام به گونه ای بود که کمتر خانواده ای به خود اجازه می داد دختری را برای کسب دانش به مکتب یا مدرسه بفرستد.

به این ترتیب، بانو امین تحصیل را آغاز می کند و تا حدود یازده سالگی به تحصیل زبان عربی می پردازد. ایشان از خاطرات زمان کودکی اش چنین می گوید: «درست به یاد دارم در اوقاتی که با بچه های هم سن خود بودم، مثل آنان تفریح و گردش نمی کردم، بلکه بیشتر مشتاق بودم تنها باشم تا بتوانم فکر کنم، زیرا گمشده ای در وجود خود احساس می کردم. حتی اگر در مجالس عمومی می رفتم باز در حال تفکر بودم و در مقام این که پا از جاده شریعت

بیرون نگذارم». هنگامی که بیست ساله می شود، به سبب شوقی که به کسب دانش داشته است، به تحصیل فقه، و اصول، تفسیر و علم حدیث می پردازد. ایشان در این باره می گوید: «همواره لطف پروردگار

بدرقه راهم بود و حین تحصیل گاهی حالات خوش و نورانی نصیبم می شد».

در مورد آموختن علوم و کسب معارف، این بانوی فاضله چنین اظهار می دارد: «در نوشته هایم کمتر از امور خارجی کمک گرفته ام. نمی گویم که از غیب خبر دارم، اما اغلب معنویات و معارف را از استاد فرا نگرفته ام و غالب نوشته هایم با ارشاد و کمک «او» بوده است».

جدّیت این عالمه فرزانه در امر تحصیل به حدی بود که می گفت: «هیچ چیز نمی تواند کلاس درس را تعطیل کند؛ حتی مرگ فرزند». یکی از اساتید بانو امین - مرحوم آیت الله حاج میر سید علی نجف آبادی نقل کرده است: «روزی شنیدم فرزند ایشان فوت شده است. فکر کردم خانم دیگر درس را تعطیل خواهد کرد، ولی برعکس، دو روز بعد کسی را به سراغم فرستاد که برای تدریس به منزل ایشان بروم و من از این علاقه ایشان به درس و تحصیل سخت تعجب کردم».

به این ترتیب، بانو امین بیشتر علوم را در خانه و نزد علامه میر سید علی نجف آبادی و شیخ مرتضی مظاهری فرا گرفت. همچنین از علمای بزرگی همچون شیخ محمد رضا نجفی، آیت الله زفره ای، میرزا علی اصغر شریف کسب علم نمود. تحصیل و تحقیق ایشان در سن چهل سالگی به حدی رسید که بعضی از علماء و مراجع تقلید از جمله مرحوم آیت الله العظمی محمد کاظم شیرازی، آیت الله عبدالکریم حائری و آیت الله ابراهیم حسینی شیرازی اصطهباناتی پس از امتحان و طرح پرسش های بسیار و دریافت جواب های کافی و مطمئن، به ایشان اجازه اجتهاد و استنباط احکام شرع می دهند. بانو امین هم چنین از آیت الله محمد رضا نجفی اصفهانی، حجت الاسلام و المسلمین مظاهری نجفی اصفهانی اجازه روایت دریافت می کند

و به آیت الله العظمی مرعشی نجفی و حجه الاسلام و المسلمین زهیر الحسون نیز اجازه روایت می دهد.

زمانی که بانو امین کتاب خود را به نام «اربعین هاشمیه» نوشت و این کتاب به حوزه علمیه نجف رسید، علما از آن استقبال کردند. آیت الله آقا سید محمدعلی نجف آبادی در تکمیل تشویق های علما گفتند: «بانو امین هر چه در این کتاب نوشته اند، از تراوشات فکری خودشان بوده است و ربطی به تعلیمات من ندارد». بعد از نگارش همین کتاب بود که علما در صدد برآمدند تا از ایشان اجتهاد بگیرند و برای اولین بار این خانم در مقام تنها بانوی مجتهد عصر خود قرار گرفت و علما و افراد زیادی امتحان از کشورهای اسلامی برای ملاقات و گفتگو با ایشان به نزدشان آمدند.^(۱)

ایشان آثار ماندگاری در زمینه فرهنگی و تألیف کتب از خود به یادگار نهادند. در سال ۱۳۴۴ حوزه ای به نام مکتب فاطمه (س) برای خانم ها تأسیس کرد با ۶۰۰ تا ۱۰۰۰ شاگرد شروع به کار کرد. همچنین، از اقدامات دیگر او تأسیس دبیرستان دخترانه بود.

کتاب هایی که ایشان مکتوب داشته و به چاپ رسانده عبارتند از:

- ۱- اربعین هاشمیه: (به زبان عربی) اولین تألیف گرانمایه ایشان و مشتمل بر چهل حدیث در توحید و صفات حق تعالی؛
 - ۲- جامع الشتات (به زبان عربی)؛ مشتمل بر پرسش های متعددی که علما اساتید بزرگ از ایشان پرسیده اند و پاسخ های این عالمه بر آنان؛
 - ۳- معاد یا آخرین سیر بشر؛
 - ۴- النفحات الرحمانیه فی الواردات القلییه (به زبان عربی)؛ این کتاب در واقع واردات قلبی و خاطراتی است که مؤلف در سلوک الی الله به واسطه
- ص: ۹۰

۱- ریاحی، مشاهیر زنان اصفهان، صص ۷۵-۱۰۷

۵- «روش خوشبختی و توصیه به خواهران ایمانی» در این کتاب به زبان ساده و همراه با اندرزهای نیکو به خواهران ایمانی معنای سعادت و خوشبختی ابلاغ می شود.

۶- محزن اللثالی در مناقب مولی الموالی علی علی السلام؛

۷- سیر وسلوک در روش اولیاء و طریق سیر سعداء؛

۸- تفسیر قرآنی «محزن العرفان»؛

کتاب «محزن العرفان» تفسیر جامعی از قرآن کریم است که در ۱۵ جلد رسیده است. اگر آثار پرج این عالمه بزرگوار را دایره ای فرض کنیم، نقطه اصلی و مرکز این دایره تفسیر ایشان است. (۱)

روش ایشان در تفسیر گرانمایه اش از همان آغاز نگارش و نشر آن بر این روال است: ابتدا عین آیات را آورده ترجمه و توضیح آن را بیان می کند. سپس توضیح و چگونگی شأن نزول آیات ذکر کرده، به نقل سخن مفسران و احادیث ائمه معصومین (علیهم السلام) می پردازد. در پایان نیز نظریه و برداشت خود را عرضه کرده، به تفسیر قسمتی دیگر می پردازد و از جمال زیبای قرآن پرده بر می گیرد.

وی با مهارت و استادی و به پیروی از صدرالمآلهین شیرازی، روشی فلسفی و عرفانی دارد: در آیاتی که توضیح و تفسیر بیشتری می طلبد، معمولاً خود به طرح پرسشهایی پرداخته، آن گاه پاسخی پخته و جامع را در برابر دیدگان خواننده می گذارد که این روش مسلماً در باروری افکار سودمند است.

در توضیح واژه ها و جملات آیات، مباحث ارزشمندی از قبیل توحید، تبلیغ، رسالت و سیره

ص: ۹۱

پیشوایان معصوم (علیهم السلام) رابه بحث و بررسی کشیده است.

ترتیب تفسیر محزن العرفان بر خلاف ترتیب تفاسیر معمولی است. زیرا جلد اول و دوم آن از آغاز سوره حمد تا پایان سوره بقره است. مؤلف محترم دلیل ترتیب را در مقدمه جلد سوم به این صورت بیان می کند:

« سرّ این که بر خلاف قانون مفسرین که پس از اتمام سوره بقره شروع می نمایند. به تفسیر سوه آل عمران؛ جزء آخر قرآن را در نظر گرفتیم که راجع به سوره های کوچک مختصر تفسیر بنماییم، این بود که با خود اندیشه نمودم که روی میزان طبیعی خیلی بعید است با این کبر سن و علت مزاج قلیل، اجل مهلت دهد بتوانم تمام قرآن را ولو به اختصار ترجمه و تفسیر نمایم. پس بهتر این است که آنچه از قرآن مهمتر است در نظر بگیریم که اگر موفق نشدم به تفسیر کامل، عمل به مهمتر شده باشد. و بعداً اگر سعادت یاری کرد و موفق شدم به تفسیر سوره های جلوتر اقدام نمایم» (۱).

ایشان پس از این مقدمه، خاطر نشان می سازد که سوره های آخر قرآن کمتر تفسیر شده، چون بعضی مفسران عمرشان وفا نکرده و دیگر این که سوره های آخر قرآن غالباً مکی است و حال و هوای خاص خود را دارد. با نوامین در نگارش تفسیر خود از کتاب های تفسیری و غیر تفسیری همچون مجمع البیان، ابوالفتوح رازی، روح البیان، کشف الاسرار، اربعین شیخ بهایی، المیزان، و آثار دیگر استفاده نموده است.

شیوه تفسیری کتاب، شیوه ای عمومی است و مشتمل بر جنبه های گوناگون تفسیری است. ولی در مناسبت هایی که پیش آمده، مطالب فلسفی و عرفانی

ص: ۹۲

حضورى چشمگير دارد و به اين گونه مسائل بيشتر توجه شده است. شايد به همين جهت است كه مؤلف محترم نام تفسير خود را «مخزن العرفان» نهاده است. (۱)

در پانزده جلد كتاب مطالب فلسفى- عرفانى بسيارى به چشم مى خورد از جمله مبحث خواص حروف (۲)، هاروت و ماروت (۳)، ميثاق الهى (۴)، قوس صعودى و نزولى موجودات (۵)، شعور در عالم جمادات (۶)، مراتب عقول (۷)، اشراق و عرفان (۸) در اين تفسير ارزشمند اشاره شده است.

بانو امين در آغاز پيشگفتار پس از بازگويى فضيلت قرآن، تذکرات سودمندی را پيرامون تفسير و علوم قرآنى دارد، آنگاه تفسير خود را با تفسير سوره فاتحه آغاز و در جلد آخر، تفسير خود را با سوره «الناس» با اين سخن به پايان مى برد: «از بعضى علمای تفسير وارد شده است كه چون اول قرآن با حرف «باء بسم» افتتاح گرديد و در آخر قرآن با حرف سين « و الناس» خاتمه پذيرفته است. لذا كلمه

«بس» را تشكيل مى دهد. و در عربى «بسك» به معنى «حسبك» آيد و معنى آن چنين مى شود: «حسبك من الكونين ما اعطيناك بين العرفين» يعنى تو را از هر دو جهان كافى است، آنچه را به تو در بين اين دو حرف عطا نموده ايم. يعنى بر مرد و زن مسلمان كافى است كه دو پيرو آن باشند، تا آنان را به سعادت و

ص: ۹۳

-
- ۱- جعفرى ، نگرشى به تفسير مخزن العرفان ، ص ۳.
 - ۲- بانو امين ، مخزن العرفان ، ج ۱، ص ۷۵.
 - ۳- همان، ج ۲، ص ۱۴.
 - ۴- همان ، ج ۱، ص ۲۲۵.
 - ۵- همان ، ج ۵، ص ۱۵۳.
 - ۶- همان ، ج ۵، ص ۲۴۲.
 - ۷- همان، ج ۶، ص ۳۸۱.
 - ۸- همان، ج ۶، ص ۳۹۳.

سرانجام این عالمه فرزانه در تاریخ ۲۳ خرداد ماه ۱۳۶۲ ش. / اول رمضان المبارک ۱۴۰۳ ق. پس از ۹۹ سال عمر با برکت دیده از جهان بر بست و روحش به جوار رحمت الهی شتافت. سپس او را در مزار تخت فولاد در تکیه خانوادگی امین دفن نموده ، بقعه ای که نشانگر حجاب بانوی مسلمان ایرانی است بر آرامگاه او بنا نمودند.

ص: ۹۴

۱- همان، ج ۱۵، ص ۴۰۱.

خادمين قرآن مدفون در تخت فولاد

اشاره

ص: ۹۵

آقا زین العابدین اصفهانی، ملقب به اشرف الکتاب، فرزند آقا قاسم اصفهانی است (بعضی نام پدرش را محمد تقی نوشته اند)، سال تولد او را حدود ۱۱۸۵ ق نوشته اند (۱).

اشرف الکتاب از نوابغ خوشنویسان خط نسخ و از مفاخر بزرگ ایران است. خط نسخ تا قرن یازدهم هجری شیوه قدیمی داشته که با ثلث آمیخته بوده و تلخیص نسخ از ثلث در قرن دوازدهم هجری به دست استادانی همچون آقا ابراهیم قمی و میرزا احمد تبریزی انجام گرفته است. و شیوه جدید نسخ، مولود ابتکار میرزای تبریزی است. بعد از میرزای تبریزی، دوره آقا محمد هاشم اصفهانی رسید و بعد از وی عهد اشرف الکتاب و معاصرش آقا غلامعلی اصفهانی است.

اشرف الکتاب در خط، شاگرد آقا محمود خوشنویس اصفهانی (۲).

و آقا عبدالغفار اصفهانی بود (۳).

اما خود شیوه و سبکی مخصوص داشت که از شیوه معاصر نامدارش، آقا غلامعلی خوشنویس اصفهانی و دیگر خطاطان نسخ ممتاز بود.

آقا زین العابدین، برای رسیدن به این درجه از

ص: ۹۷

-
- ۱- همایی، تاریخ اصفهان، (مجلد هنر و هنرمندان)، ص ۷۷
 - ۲- اعتماد السلطنه، الماثر و الآثار، ج ۱، ص ۲۸۶
 - ۳- همایی، تاریخ اصفهان (مجلد هنر و هنرمندان) ص ۷۸

روی خطوط میرزا احمد تبریزی مشق بسیار نموده و نام وی را به عظمت یاد کرده است. او در کتابت کند و آرام، اما بی اندازه محکم و متین می نوشت؛ چنانکه گویی قلم اوسرب گداخته بر کاغذ نقش می بست. با اینکه یکصد و ده سال از عمرش گذشته بود، به هیچ وجه سستی و ناتندرستی و رعشه در دستش پیدا نشده و به قرصی و محکمی جوانی چیز می نوشته است. (۱)

اشرف شاگردان بی شمار داشته و حداقل بیش از صد تن خوشنویس نامی تربیت کرده است؛ از قبیل پرتو اصفهانی (م ۱۳۰۴ ق)، شرف المعالی سید محمد اصفهانی، متخلص به بقا، مرحوم میرزا محمد علی سلطان الکتاب اصفهانی، آقا زین العابدین محلاتی و میرزا محمد علی قاری (م ۱۳۱۳ ق) (۲)

اشرف الکتاب در مدت طولانی زندگانی خود، قطعات و کتب ادعیه و احادیث و اجزای متفرقه قرآن مجید بسیار نوشته؛ از جمله قرآن را به طور کامل بیش از هفت بار نوشته است، و قرآنها را خط او معجزه خط نسخ است. که امروزه نمونه آن در موزه ها و کتابخانه های سطح کشوریافت می شود. (۳)

سرگشته شاعر در باره او می گوید :

به پیش خط خوش نغز اشرف الکتاب

ز خط سبز نکویان همه دهان بستند

سانجام اشرف الکتاب که قریب یکصد و ده سال عمر نمود، این خوشنویس نابغه در نهم شعبان ۱۲۹۵ ق دست توانا و کلک اعجاز گر او از کارایستاده و دیده بر جهان فرو بست. پیکر آن هنرمند گرانمایه را در تکیه خوانساری به خاک سپردند.

ص: ۹۸

۱- همان ، ص ۷۹

۲- همان ، ص ۷۸

۳- بیانی ، احوال و آثار خوشنویسان، ج ۴، ص ۱۰۷۲.

از شعرا و نویسندگان و مردان نیک نفس و یکی از سیاستمداران خوشنام اواخر عصر قاجاریه، مرحوم رکن الملک شیرازی، متخلص به «خلف» فرزند محمد کاظم است. ایشان که در طول زندگانی مصدر آثار و خیرات بی شمار بوده، به علت آنکه مدت زمانی مقام نایب الحکومه ظل السلطان، حاکم بیست و پنج ساله اصفهان را داشته، توانسته است تا حدی از اعمال و رفتار زشت این شاهزاده مغرور و مستبد جلوگیری کند و مانع خرابکاری های بی رویه وی گردد.

وی در سال ۱۲۵۴ ق در شیراز به دنیا آمد و به واسطه حسن تقریر و مهارت در انشاء مورد توجه مقامات دولتی قرار گرفت. در سال ۱۲۷۷ ق کارگزار جزیره بحرین گردید و از سال ۱۲۸۱ ق منشی مخصوص مسعود میرزا ظل السلطان فرمانروای فارس شد و آنگاه که حکومت اصفهان و نواحی غربی و مرکزی ایران نیز ضمیمه قلمرو حکومت ظل السلطان گردید، یعنی سال ۱۲۹۱ ق به اصفهان آمده و نایب الحکومه اصفهان شد و به «رکن الملک» لقب گردید (۱). در حسن تدبیر و کفایت و مراتب دینداری و صفای نیت او همین بس که در تمام مدت ریاست هیچ عملی که منافی عفت و تقوی و دیانت باشد، از وی صادر نگردید، خاص و عام از وی راضی بودند و هنوز هم نامش به نیکی و مقرون با دعای خیر میان اهالی اصفهان مشهور است (۲).

وی نسبت به علماء و عرفا و مستمندان نهایت ارادت و دستگیری را به عمل می آورد. همچنین آثار خیریه ای از او باقی مانده است از آن جمله :

ص: ۹۹

۱- داعی الاسلام، مجله الاسلام، رساله نهم، سال اول، ص ۱۳۴

۲- ۲ همایی، دیوان طرب، مقدمه، ص ۴۵

ساختن بقعه ای جهت مرحوم آقا محمد بید آبادی در تخت فولاد؛

۱- ساختن گنبد و تعمیرات تکیه حاج محمد جعفر آباده ای در تخت فولاد؛

۲- تعمیرات ماهانه در تکیه میرفندرسکی در تخت فولاد.

۳- ساختن مسجد عالی و وسیع و مدرسه در اول تخت فولاد که از مهمترین و زیباترین آثار او است؛

۴- چاپ هفت هزار و پانصد جلد از قرآن مجید به ضمیمه کشف آیات و رساله در استخاره؛

۵- تعمیرات در صحن مطهر عسکریین علیهما السلام در سامرا.

۶- چاپ زاد العماد علامه مجلسی رضوان الله علیه.

۷- چاپ جامع عباسی تالیف شیخ بهائی.

۸- چاپ صحیفه سجادیه یا زبور آل محمد علیهم السلام.

۹- چاپ جلد دوم کتاب انیس الاعلام فی نصره الاسلام میرزا محمد صادق جدید الاسلام (۱).

۱۰- از اقدامات سیاسی مرحوم رکن الملک تاسیس شرکت اسلامی در اصفهان بود که به منظور تشویق تجارت داخلی و حمایت از کالاها و صنایع داخلی پدید آمد. پس از تاسیس این شرکت و آغاز فعالیت آن، علمای اصفهان به زعامت مرحوم آقا نجفی و حاج آقا نورالله اعلامیه ای صادر کردند و مردم را از استعمال پارچه های خارجی منع نموده و آنان تشویق و ترغیب نمودند که حتی المقدور لباس های خود را از پارچه های داخلی تهیه کنند. (۲)

از دیگر اقدامات مهم

ص: ۱۰۰

۱- مهدوی، سیری در تاریخ تخت فولاد اصفهان، ص ۱۲۱

۲- داعی الاسلام، مجله الاسلام، رساله یازدهم، سال اول، ص ۱۷۱

سیاسی ایشان تأسیس اداره دعوت اسلامی بود که از اقدامات نیک و سودمند وی محسوب می شود. دعوت اسلامی و «مجله الاسلام» یا گفتگوی صفاخانه اصفهان به مدیریت آقا محمد علی داعی الاسلام که از شاگردان مرحوم رکن الملک بوده اداره می شد (۱).

رکن الملک در هفتم جمادی الاول ۱۳۳۱ ق در گذشت و مجاور مسجد و مدرسه ای که خودش در ابتدای تخت فولاد بنا نموده و در زمان حیاتش اتاقی واقع در دالان ورودی آن برای محل دفنش ساخته بود، دفن شد. قرآن چاپ رکن الملک با اینکه چند بار تجدید طبع شده، فعلاً نایاب و به قیمت گزاف خرید و فروش می گردد. از مختصات قرآن چاپ رکن الملک این که زیر آیات، ترجمه فارسی آنها نوشته شده و علاوه بر این دارای کشف الایات و کلمات و حروف است و در ابتدای آن رساله ای درباره تجوید و انواع قرآن ها چاپ شده است. این قرآن به قطع بزرگ با کاغذ خوب آهار و چاپ بسیار نفیس سنگی است. (۲)

میرزا عبدالحسین قدسی

عالم ادیب خطاط برجسته، میرزا عبدالحسین، متخلص به «قدسی»، مؤسس مدرسه قدسیه از فرهنگیان اصفهان، فرزند میرزا محمد علی خوشنویس اصفهانی، در رمضان ۱۲۷۸ ق. در اصفهان به دنیا آمد (۳).

تحصیلات خود را در مدرسه نیم آورد - که از مدارس قدیم معروف اصفهان است شروع کرد و

ص: ۱۰۱

۱- داعی الاسلام، مجله الاسلام، رساله اول، مجله الاسلام یا گفتگوی صفاخانه اصفهان موجود در کتابخانه تخصصی تخت فولاد

۲- صدرهاشمی، مقاله (حاج میرزا سلیمان خان شیرازی ملقب به رکن الملک) مجله یادگار، سال سوم، شماره نهم، ص ۴۴

۳- قدسی، مقاله (میرزا محمد علی خوشنویس اصفهانی و فرزندان فاضل هنرمندش)، مجله هنر و مردم، شماره ۱۵۷، ص ۱۰۵.

سالها در خدمت فقیه عالم متبحر آقا سید محمد باقر درجه ای و آخوند کاشی بود. در ضمن نزد پدرش که از اعظام خوشنویسان بود، مشق خط کرد تا در خط نسخ و ثلث به درجه استادی رسید. از هنر نمایی های آن مرحوم در اوان جوانی، یکی این بوده است که سوره اخلاص را بر روی یک دانه برنج می نگاشته است (۱).

قدسی نه تنها در خوشنویسی استاد نامدار زمانه خویش بود بلکه در مراتب فضل و دانش و سخن دانی و خدمت به تعلیم و تربیت فرزندان وطن، مقامی والا و رتبه ای ارجمند داشت. او با تأسیس یکی از آبرومندترین کانونهای فرهنگی چهل سال به جوانان اصفهان فضل و ادب آموخت و آن خدمت با اخلاص را در اداره دبیرستان و درس گفتن بر سر کلاس تا یک هفته به پایان عمر پر برکت خویش که دیگر به ذات الریه از نفس افتاد، ادامه داد.

وی مدرسه قدسیه را در سال ۱۳۲۶ ق / ۱۶ فروردین ۱۲۸۷ ش تأسیس نمود. از شاگردان این مدرسه یکی مرحوم علامه جلال الدین همایی و همچنین فرزندان آقا نجفی و آقا سید محمد باقر درجه ای و سید العراقین و آخوند فشارکی بوده اند.

آن مرحوم به هنگام تأسیس دبیرستان قدسیه، به لحاظ آنکه خود معلمی کامل بود، روی به آموختن علوم و معارف جدید آورد و یک دوره کامل ریاضیات و هندسه و جغرافیا و طبیعیات را به آن اندازه که در متوسطه قدیم می خواندند فراگرفت و تدریس می کرد.

مرحوم قدسی در دوران زندگی سراسر خدمت و تلاش خود چند کتاب نیز تألیف کرد که از همه مهمتر، کتاب حساب برای دانش آموزان دوره ابتدائی و کتاب تحفه الفاطمیه در مناقب حضرت فاطمه زهرا

ص: ۱۰۲

-سلام الله علیها- را باید نام برد. تحفه الفاطمیه، در حدود پنجاه سال پیش در اصفهان به چاپ سنگی چاپ و منتشر شده است (۱).

میرزا عبدالحسین قدسی در ادب و شعر فارسی اطلاعات وسیع و ذوق سرشار داشت و گاهی به تفنن شعر می گفت و «قدسی» تخلص می نمود در بدیهه گوئی و زود شعری تبخیری بسزا داشت (۲).

از نگاشته ها و نوشته های آن مرحوم به خط نسخ و رقاع یکی قرآن صمصام الملکی است و این همان قرآنی است که استاد همایی در مقدمه دیوان طرب به معرفی آن نوشته است: ((مشمتمل بر صنعت عجیب اتحاد صرف اول قرینه های سطور است. فی المثل اگر در صفحه ای سطر اول با حرف (ع) شروع می شود، سطر آخر نیز با (ع) آغاز می گردد و اگر سطر دوم با (د) آغاز می گردد، سطر یکی با آخر مانده با (د) شروع می گردد و تمام سطور در تمام قرآن با التزام همین صنعت عجیب و بدیع نوشته شده است)) (۳).

همچنین وی به خط ثلث برخی از کتیبه های مساجد و ابنیه را کتابت نموده است؛ از جمله کتیبه مدخل مسجد امام اصفهان است (۴). سرانجام

میرزا عبدالحسین بعد از حدود هشتاد سال عمر که همه در خدمت ادب و هنر و فرهنگ گذشت چشم از دیدار هستی فرو بست و شب یک شنبه پنجم صفر ۱۳۶۶ق. / هشتم دی ماه ۱۳۲۵ ش دار فانی را وداع گفت و در تخت فولاد تکیه تویسرکان مدفون گردید.

از دیگر اولاد میرزا محمد علی خوشنویس، میرزا ابوالقاسم خوشنویس و میرزا مهدی خوشنویس

ص: ۱۰۳

۱- همایی، تاریخ اصفهان (مجلد هنر و هنرمندان)، ص ۱۱۲.

۲- قدسی، خوشنویسی در کتیبه های اصفهان، ص ۱۰۹.

۳- همایی، تاریخ اصفهان، ص ۱۱۵.

۴- قدسی، همان، ص ۱۱۰.

بوده اند، میرزا ابوالقاسم در هنر و جامعیت دانش و ادب سرآمد بود. وی خط نسخ و رقاع را نیکو می نوشت و از محضر پدر و برادران خود تعلیم گرفت و به تحقیق بیش از دیگر برادرانش قرآن و قطعه و کتاب نوشته است. تخصص وی در کتابت نسخ به قلم خفی بود و از ثلث نویسی و درشت نویسی او آثاری وجود دارد(۱).

وی روز سه شنبه ۲۴ جمادی الثانی ۱۳۷۵ ق وفات یافت و در تکیه تویسرکان به خاک سپرده شد.

مرحوم میرزا مهدی کوچک ترین اولاد میرزا محمد علی خوشنویس، به خوشنویسی خط نسخ نامبردار بود. از علم تجوید آگاهی کامل داشت و به لحاظ ممارست در نوشتن قرآن های متعدد بتدریج همه قرآن کریم را از حفظ داشت در معاشرت با او آدمی کیفیت کار اعجاب انگیز حافظان قدیم را که ذکرشان در کتابها رفته است، باور می کرد(۲). مرحوم میرزا مهدی نیز در سال ۱۳۸۷ ق / یازدهم دی ماه ۱۳۴۶ ش دار فانی را وداع گفت و در تکیه تویسرکان دفن گردید.

آقا محمد شمس الکتاب

حاج میرزا محمد خوشنویس، معروف به شمس الکتاب خواجهی، خوشنویس هنرمند و عارف وارسته، فرزند مرحوم میرزا ابوالقاسم خواجهی اصفهانی، در حدود سال ۱۲۹۳ ق در یک خانواده ای مذهبی در محله خواجهی اصفهان متولد شد و پس از گذراندن دوران طفولیت به تحصیل علوم مذهبی پرداخته و با اینکه در لباس روحانیت درآمد، برای امرارمعاش خود به شغل تجارت پرداخت. (۳)

ص: ۱۰۴

۱- قدسی، مقاله میرزا محمد علی خوشنویس اصفهانی و فرزندان فاضل هنرمندش، مجله هنر و مردم. ص ۱۱۱

۲- همان، ص ۱۱۱.

۳- مصاحبه بانو ادگان مرحوم استاد شمس الکتاب در تاریخ ۸۴/۳/۲۸

شمس‌الکتاب خواجه‌ی در خط، از شاگردان مرحوم استاد محمد علی سلطان‌الکتاب اصفهانی و استاد آقا غلامعلی نسخ نویس اصفهانی بود. و در خطاطی از استادان خط نسخ، ثلث و رقاع گردید. (۱)

وی چون از کودکی علاقه زیادی به کلام الله مجید داشته، به نوشتن قرآن‌های مختلف که بیشتر به صورت شصت پاره بود، پرداخته است و از آن جایی که وی در فن تذهیب نیز مهارت داشته، آنها را به صورت زیبایی تذهیب و وقف نموده که هم اکنون آثارش در موزه‌ها از جمله در موزه تبریز و موزه آستان قدس رضوی و بعضی از مساجد شهر اصفهان هنوز هم استفاده می‌شود. (۲) همچنین از آثار ایشان، قرآنی از خطوط او در تملک مرحوم آقا زین‌العابدین نعمت‌اللهی است. (۳)

شمس‌الکتاب خواجه‌ی در تاریخ شوال سال ۱۳۱۲ ق مورد عنایت و توجه دولت وقت قرار گرفت و طبق فرمانی، سالیانه مبلغی حدود هشت تومان و مقداری گندم دریافت می‌نمود که بیشتر آن را به فقرا و مساکین می‌بخشیده است. همچنین وی در اصفهان به عنوان یکی از خیرین معروف بوده و مبلغی را که هزینه فقرا می‌کرده، تا سالیان بعد از فوت ایشان نیز همچنان ادامه داشته است. (۴)

در زمینه خط جمعی از طالبان را مشق می‌داده که از جمله آنها شیخ محمد رضا حسام

ص: ۱۰۵

۱- همایی، تاریخ اصفهان «مجله هنر و هنرمندان». ص ۱۶۹

۲- مصاحبه با نوادگان مرحوم استاد شمس‌الکتاب در تاریخ ۸۴/۳/۲۸

۳- مصاحبه با نوادگان مرحوم استاد شمس‌الکتاب در تاریخ ۸۴/۳/۲۸

۴- مصاحبه با نوادگان مرحوم استاد شمس‌الکتاب در تاریخ ۸۴/۳/۲۸

الواعظین، واعظ جلیل و فاضل محدث خبیر، از خطباء طراز اول اصفهان بوده که در ثلث نویسی بی نظیر بوده است.^(۱)

استاد شمس الکتاب خواجه‌ی پس از حدود ۷۴ سال فعالیت هنری، سرانجام در ۲ رجب سال ۱۳۶۷ ق فوت کرد و پیکرش را در تکیه‌ی خواجه‌ی در تخت فولاد به خاک سپردند.^(۲)

ص: ۱۰۶

۱- مصاحبه با نوادگان مرحوم استاد شمس الکتاب در تاریخ ۸۴/۳/۲۸

۲- مهدوی: دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۴۴۰

- ۱- آشتیانی، سید جلال الدین: منتخباتی از آثار حکمای الهی ایران، ج ۳، ویرایش دوم، دفتر تبلیغاتی انقلاب اسلامی تهران، ۱۳۷۵ ش.
- ۲- ابن الرضا، سید مهدی: ضیاء الابصار، نشر مؤسسه انصاریان قم، ۱۳۸۲ ش.
- ۳- اشرفی اصفهانی، محمد: عروج خونین، نشر شاهد، تهران چاپ اول ۱۳۸۱ ش.
- ۴- اشرفی اصفهانی، محمد: محراب خونین باختران، سروش، تهران، ۱۳۶۲ ش.
- ۵- اشرفی اصفهانی، عطاء الله: برهان قرآن، انتشارات اسوه، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۰ ش.
- ۶- اعتماد السلطنه، محمد حسن خان: المآثر و الاثار، به کوشش ایرج افشار، نشر اساطیر، تهران، ۱۳۷۴ ش.
- ۷- افندی، میرزا عبدالله: ریاض العلماء، مطبعه الخیام، قم، ۱۴۰۱ ق
- ۸- الحسینی الزنوری، میرزا محمد حسن: ریاض الجنه، کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی، چاپ اول، قم، ۱۳۷۸ ش.
- ۹- امین، سید محسن: اعیان الشیعه، دار التعارف، بیروت. ۱۹۸۶ م
- ۱۰- امین، سیده نصرت: محزن العرفان در تفسیر قرآن، چاپ نشاط اصفهان، چاپ اول، اصفهان.
- ۱۱- ایزد گشسب، اسدالله: شمس التواریخ، به سعی

و اهتمام عبدالباقي ايزد گشسب، چاپخانه نقش جهان، چاپ دوم، اصفهان، ۱۳۴۵ ش.

۱۲- ايزد گشسب، عبدالباقي: شرح احوال و آثار شيخ اسدالله ايزد گشسب، مجموعه مقالات عرفان ايران، شماره ۵ و ۶

۱۳- باقري بيد هندي، ناصر: بانوي نمونه، دفتر تبليغات اسلامي حوزه علميه قم، چاپ سوم ۱۳۷۷ ش.

۱۴- بخشي، يوسف: شعراي خوانسار، نشر مؤسسه مطبوعاتي مير پور، ۱۳۶۶ ش.

۱۵- بياني، مهدي: احوال و آثار خوشنويسان، نشر علمي ۱۳۶۳ ش.

۱۶- تبريزي، ميرزا محمد: ريحانه الادب، ج ۵، انتشارات خيام، چاپ چهارم، تهران، ۱۳۷۴ ش.

۱۷- تويسرکاني، سيد احمد: دست نوشته ها راجع به خاندان علمي تويسرکاني.

۱۸- تهراني، شيخ آقا بزرگ: الذريعه، مؤسسه مطبوعاتي اسماعيليان قم.

۱۹- طبقات اعلام الشيعه، مؤسسات مطبوعاتي اسماعيليان، الطبعة الثانيه. قم.

۲۰- جابري انصاري، ميرزا حسن: تفسير حسن، «چاپ سنگي - بي تا»

۲۱- جعفريان، رسول: دوازده رساله فقهی درباره نماز جمعه، انتشارات انصاريان، چاپ اول، قم، ۱۳۸۱ ش.

۲۲- شرح احوال و آثار فاضل اصفهاني، انتشارات انصاريان، چاپ اول، قم، ۱۳۸۱ ش.

۲۳- جواهری، ابراهيم: علوم عقايد، چاپخانه گيتي، ۱۳۷۲ ش.

۲۴- حسيني، سيد احمد: تراجم الرجال، المجلد الثاني، الطبعة الاولى، الناشر دليل ما، قم، ۱۴۲۲ ق.

۲۵- حسيني يزدي، سيد محمد علي و ديگران:

دانشمندان خوانسار، دفتر کنگره محقق خوانساری، چاپ اول، قم، ۱۳۷۸ ش.

۲۶- خزائلی، حسنعلی: سیمای دانشوران، نسخه گنج عرفان، ۱۳۸۳ ش.

۲۷- خواجهوی، ملا اسماعیل: الدرر المتقطه فی التفسیر الآیات القرآنیه (جمعه و رتبه سید مهدی رجایی) دار القرآن کریم، قم ۱۴۱۲ ق.

۲۸- خوانساری، میرزا محمد باقر: روضات الجنات فی الحوال العلماء و السادات، ج ۲ و ۳، الدار الاسلامیه، بیروت، ۱۴۱۱ ق.

۲۹- رضوی خوانساری، سید محمد: سدره المنتهی، چاپ سنگی، اصفهان، چاپ دوم.

۳۰- داعی الاسلام، محمد علی: مجله الاسلام، سال های اول، شماره نهم و پانزدهم.

۳۱- دیوان بیگی شیرازی، سید احمد: حدیقه الشعراء، جلد ۲، به تصحیح عبدالحسین نوایی، تهران .

۳۲- روضاتی، سید محمد علی: شرح روضات الجنات فی التراجم العلماء و السادات، انجمن کتابخانه های اصفهان، نشر نفایس مخطوطات اصفهان، ۱۳۴۱ ش.

۳۳- ریاحی، محمد حسین: مشاهیر زنان اصفهان، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان، چاپ اول، اصفهان، ۱۳۷۵ ش.

۳۴- زاهد نجفی، محمد: فطرت بیدار زمان، نشر بشیر ۱۳۸۳ ش.

۳۵- سجادی سید احمد و قاسمی رحیم: میراث حوزه اصفهان، مرکز تحقیقات رایانه ای حوزه علمیه اصفهان، دفتر اول ۱۳۸۳.

۳۶- سمایی حائری، محمد: بزرگان رامسر، چاپخانه خیام، قم ۱۳۶۱ ش.

۳۷- شورای عالی فرهنگ ناموران ایران: فرهنگ ناموران معاصر ایران، ج ۲، سوره مهر، تهران، ۱۳۸۴ ش

- ۳۸- صدر هاشمی ، محمد: تاریخ جراید و مجلات ایران، نشر کمال ، ۱۳۶۳ش.
- ۳۹- عقیقی بخشایشی: طبقات مفسران شیعه، قم، چاپ سوم، نوید اسلام ۱۳۸۲ش.
- ۴۰- علوی عاملی، میر سید احمد: لطائف غیبیه، به اهتمام سید جمال الدین میر دامادی، نشر مکتب میرداماد، ۱۳۹۶ ق.
- ۴۱- فاضل اصفهانی، بهاء الدین محمد: حکمت الخاقانیه، نشر آینه میراث، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۷ش.
- ۴۲- فقیه ایمانی، میرزا محمد باقر: فوزا کبر (در توسلات به امام منتظر)، انتشارات مسجد مقدس جمکران، چاپ اول، قم، ۱۳۷۹.
- ۴۳- سوز هجران، ناشر مصحح، چاپ اول، اصفهان، ۱۴۱۹ق.
- ۴۴- قزوینی، شیخ عبدالنبی: تتمیم امل الامل، چاپخانه خیام قم، ۱۴۰۷ ق.
- ۴۵- کتابی، محمد باقر: رجال اصفهان، انتشارات گلها، اصفهان، چاپ اول ۱۳۷۵ش.
- ۴۶- قمی، شیخ عباس: منتهی الامل: ج ۲، به تصحیح استاد ولی، انتشارات باقر العلوم، چاپ اول، تهران.
- ۴۷- کرباسی زاده، علی: مشاهیر مزار علامه ابوالمعالی کلباسی، اصفهان کانون پژوهش، چاپ اول، ۱۳۸۴ ش.
- ۴۸- حکیم متأله بید آبادی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ اول ۱۳۸۴ش.
- ۴۹- گزی، شیخ عبدالکریم: تذکره القبور، به کوشش ناصر باقری بید هندی، چاپ اول، قم، ۱۳۷۱ش.
- ۵۰- معلم حبیب آبادی، میرزا محمد علی: مکارم الآثار، چاپخانه نشاط ، هشت جلد. اصفهان،

- ۵۱- موسوی، سید محمد تقی: مکیال المکارم، ج ۱، دفتر تحقیقات و انتشارات بدر، چاپ سوم، ۱۳۷۴ ش.
- ۵۲- مهدوی، سید مصلح الدین: دانشمندان و بزرگان اصفهان، چاپ دوم، کتابفروشی ثقفی اصفهان ۱۳۴۸ ش.
- ۵۳- دانشمندان و بزرگان اصفهان، به تصحیح رحیم قاسمی، جلد اول، چاپ اول، انتشارات گلدسته ۱۳۸۴ ش.
- ۵۴- سیری در تاریخ تخت فولاد، انجمن کتابخانه های عمومی اصفهان، چاپ اول ۱۳۷۰ ش.
- ۵۵- تذکره شعرای معاصر اصفهان، کتابفروشی تایید اصفهان، ۱۳۳۴ ش.
- ۵۶- کلباسی، شیخ محمد: خاندان کلباسی، بامقدمه و اضافات علی کر بلسی زاده و محمد علی نجفی کلباسی، نشر کانون پژوهش، چاپ اول، اصفهان، ۱۳۸۱ ش.
- ۵۷- نصر اللهی، غلامرضا: جزوات تخت فولاد سرزمین جاویدان، شهرداری اصفهان ۱۳۸۱ ش.
- ۵۸- نیک پور، محمد: نام آوران علم و اجتهاد کرمان از قاجاریه تا پهلوی، نشر سازمان اسناد و کتابخانه ملی، ۱۳۸۳ ش.
- ۵۹- یزدانی نجف آبادی، علی: دیباچه دیار نون، نشر گوی، چاپ دوم، ۱۳۸۳ ش.
- ۶۰- همایی، جلال الدین: تاریخ اصفهان، (مجلد هنر و هنرمندان) به اهتمام ماهدخت بانو همایی، نشر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی ۱۳۷۵ ش.
- ۶۱- تاریخ اصفهان (مجلد ابنیه و عمارات) به اهتمام بانو همایی، نشر هما چاپ اول، تهران، ۱۳۸۲ ش.

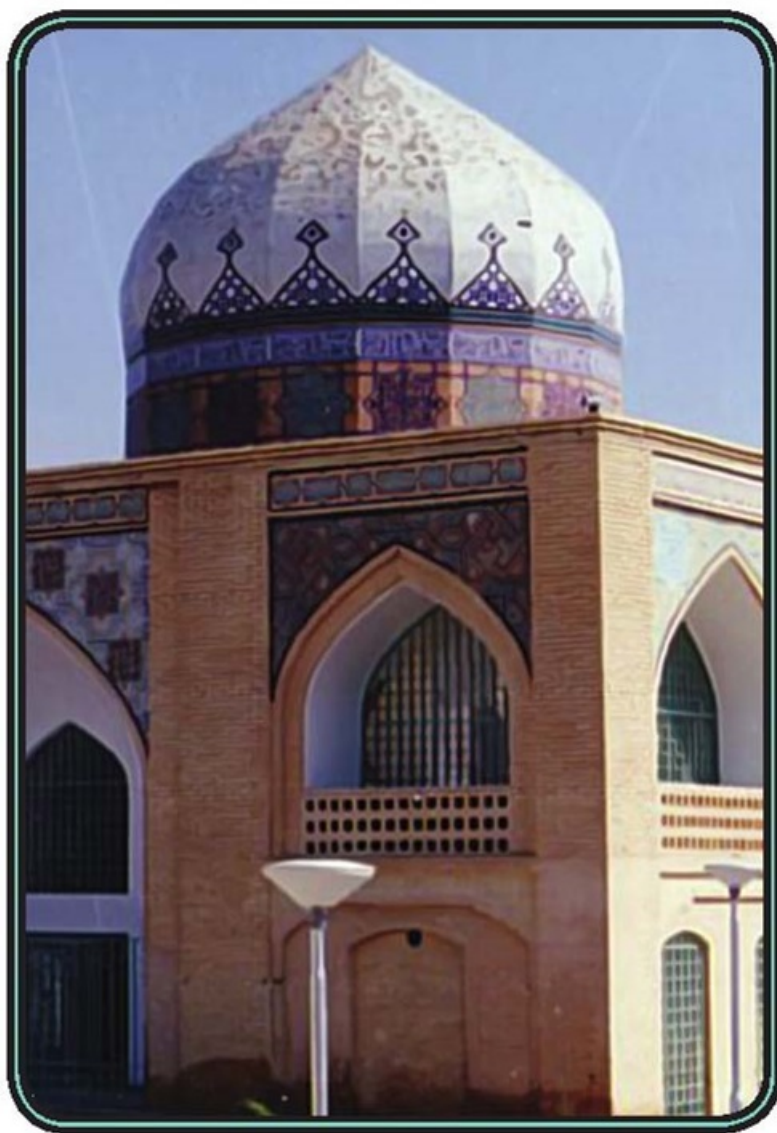
ب) فهرست نسخه های خطی:

- ۱- انور، عبدالله: فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ایران، جلد دوم، نشر کتابخانه ملی ۱۳۶۹ش.
- ۲- حسینی اشکوری، سید احمد: فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی، زیر نظر سید محمد مرعشی.
- ۳- فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیت الله گلپایگانی، ج ۲.
- ۴- فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ۸.
- ۵- فهرست نسخه های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی، ج ۲.
- ۶- فهرست نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی.

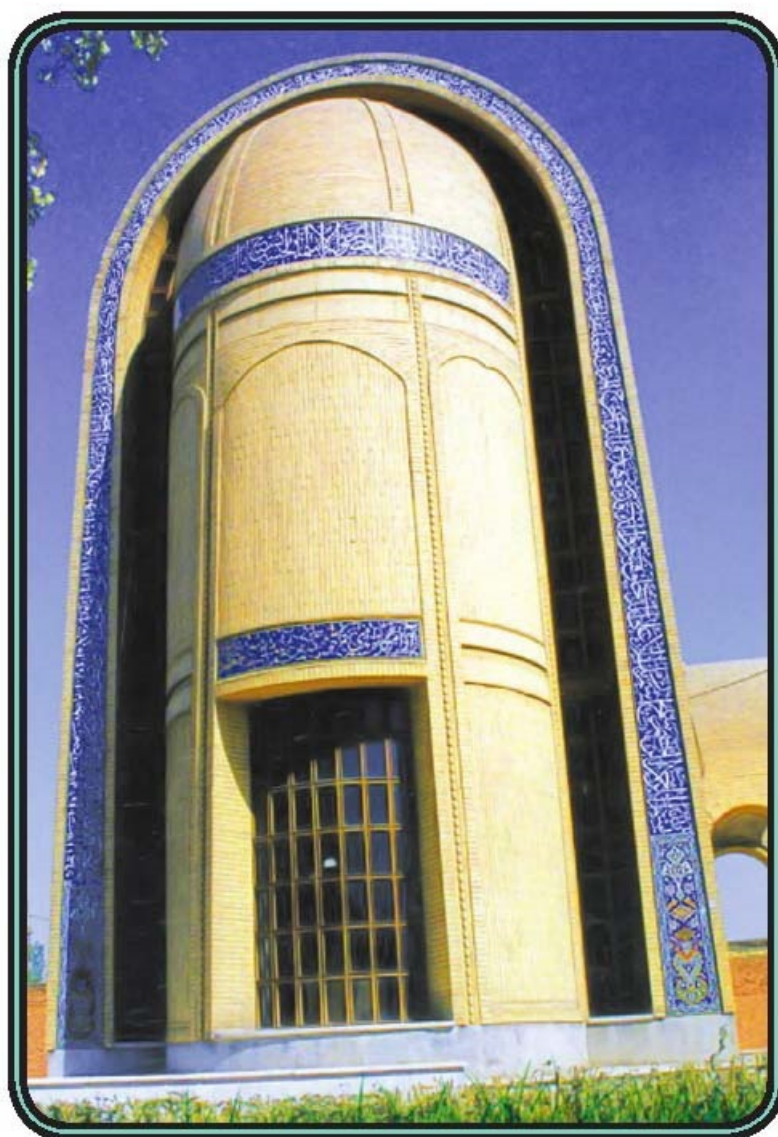
ج) فهرست مقالات:

- ۱- صدر هاشمی، سید محمد: حاج میرزا سلیمان خان شیرازی (ملقب به رکن الملک) مجله یادگار، سال سوم شماره نهم.
- ۲- مجلد وحید سال دوم خرداد ۴۴، شماره ۵.
- ۳- قدسی، منوچهر: میرزا محمد علی خوشنویس اصفهانی و فرزندان فاضل هنرمندش، مجله هنر و مردم شماره ۱۵۷.
- ۴- مصاحبه با نوادگان مرحوم استاد شمس الکتاب در تاریخ ۸۴/۳/۲۸.
- ۵- مجله میراث جاویدان، سال پنجم، شماره ۳ و ۴، ۱۳۷۶ ش.
- ۶- مجله آئینه پژوهش، سال دهم، شماره اول و دوم سال ۱۳۷۸ ش.
- ۷- مجله میراث شهاب، سال دهم، شماره چهارم زمستان ۱۳۸۳.

جلوه قرآن در خاک تابان ۱۱۳۱

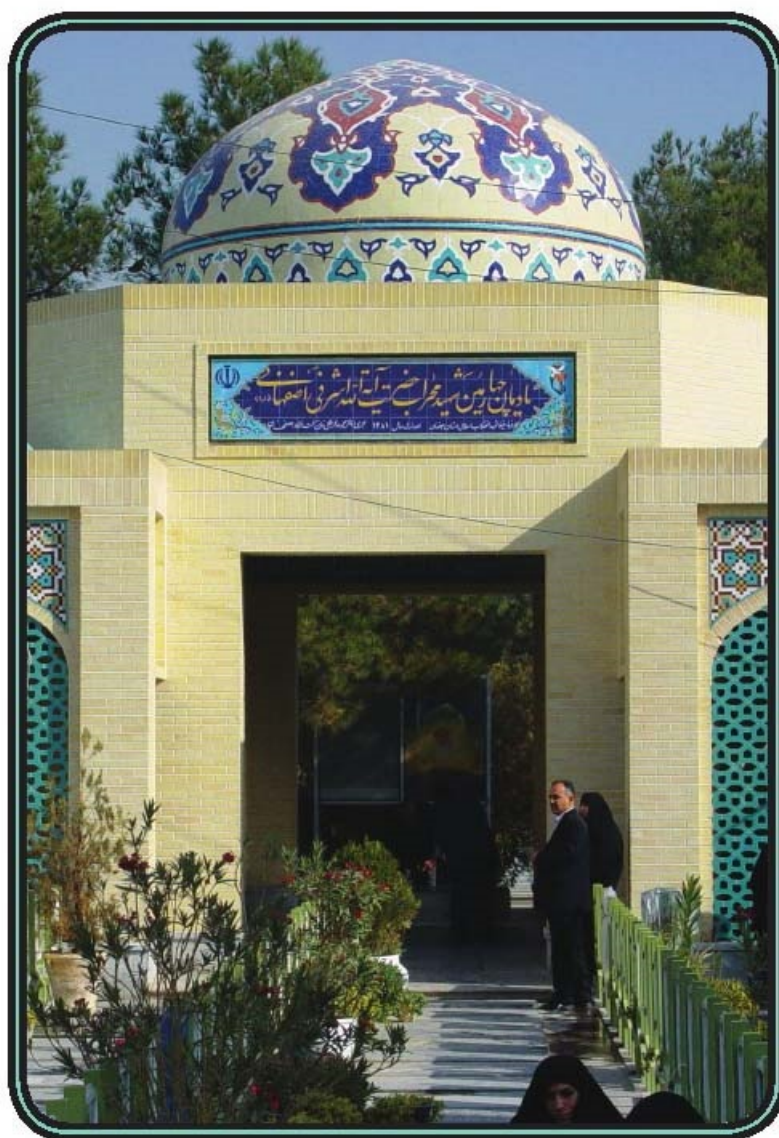


آرامگاه آقا حسین خوانساری ▲



آرامگاه یانو امین ▲

جلوه قرآن در خاک تابان ۱۱۵



آرامگاه شهید اشرفی اصفهانی ▲

جبرئیل روح تائید کند

باطن پراست تسدیدت کند

لب همی گفت اینوصیت ها بدو

وزدو چشمانش روان بودی دوجو

بیان سبب ابتلای یعقوب

هر بلا و ابتلا بر انبیا

بی سبب هرگز نبوده ای کیا

مادر یوسف چو بنیامین بزاد

در نفاسش بود ناگه جان بداد

یک کنیزی داشت یعقوب ازقضا

هم پسرآورد از امر خدا

شیردادی او به بنیامین زجان

تا که شد پور کنیزک یک جوان

آن جوان را چون نبی الله فروخت

مادرش را از جدائی دل بسوخت

بس تضرع کرد و زاری باخدا

هاتفی آواز دادش ازسما

تورسی بر وصل فرزند ای کنیز

پیش از آنکه پیر کنعان بر عزیز

او شود همدرد تو اندر فراق

روز و شب گرید ز درد اشتیاق

وجه دیگر در بلایش گفته اند

آنکه روزی کشته بدیک گوسفند

یک تن از اصحاب او بد گرسنه

واقف از احوال او یعقوب نه

تابش جوعان بد آنمرد فقیر

زانسب شد مبتلا یعقوب پیر

فَلَمَّا ذَهَبُوا وَاجْمَعُوا إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

دور چون گشتند از چشم پدر

آن یکی میزد برویش آن پسر

که مدد جو حالیا از مهر و ماه

اینک اندازیمت اندر قعر چاه

گفت یوسف آخر از بهر خدا

گر روا دارید بر من این جفا

اسرار العشق به قلم ایزد گشسب

۳۸

جبرئیل روح تأییدت کند باطن پیراست تسدیدت کند
لب همی گفت اینوصیت ها بدو
وزدوچشمانش روان بودی دوجو

بیان سبب ابتلاء یعقوب

هر بلا و ابتلا بر انبیا	بی سبب هرگز نبوده ای کیا
ما در یوسف چو بنیامین بزاد	در نفاسش بود تا که جان بداد
بک کنیزی داشت یعقوب از قضا	هم یسر آورد از امر خدا
شیر دادی او به بنیامین ز جان	تا که شد پور کنیزک بک جوان
آن جوانرا چون نبی الله فروخت	مادرش را از جدائی دل بسوخت
بس تضرع کرد و زاری با خدا	هاتفی آواز دادش از سما
تورسی بر وصل فرزند ای کنیز	پیش از آنکه پیر کنعان بر عزیز
او شود همدرد تو اندر فراق	روز و شب گرید ز درد اشتیاق
وجه دیگر در بلایش گفته اند	آنکه روزی کشته بدبک گوسفند
بک تن از اصحاب او بدگرسنه	واقف از احوال او یعقوب نه

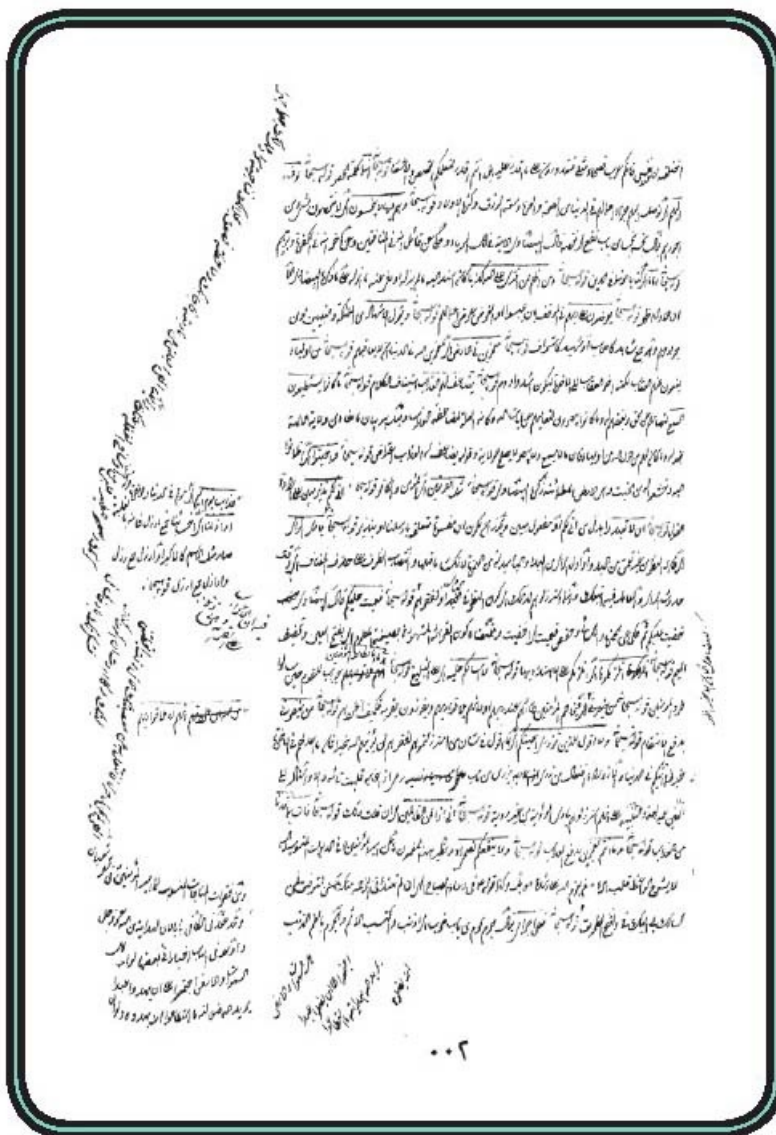
تا شب جوان بد آنمرد فقیر

زانسبب شد مبتلا یعقوب پیر

فلما ذهبوا به و اجعوا الی قوله تعالی وهم لایشعرون

دور چون گشتند از چشم پدر	آن یکی میزد برویش آن بسر
که مدد جو حالیا از مهر و ماه	اینک اندازیمت اندر قعر چاه
گفت یوسف آخر از بهر خدا	گر روا دارید بر من این جفا

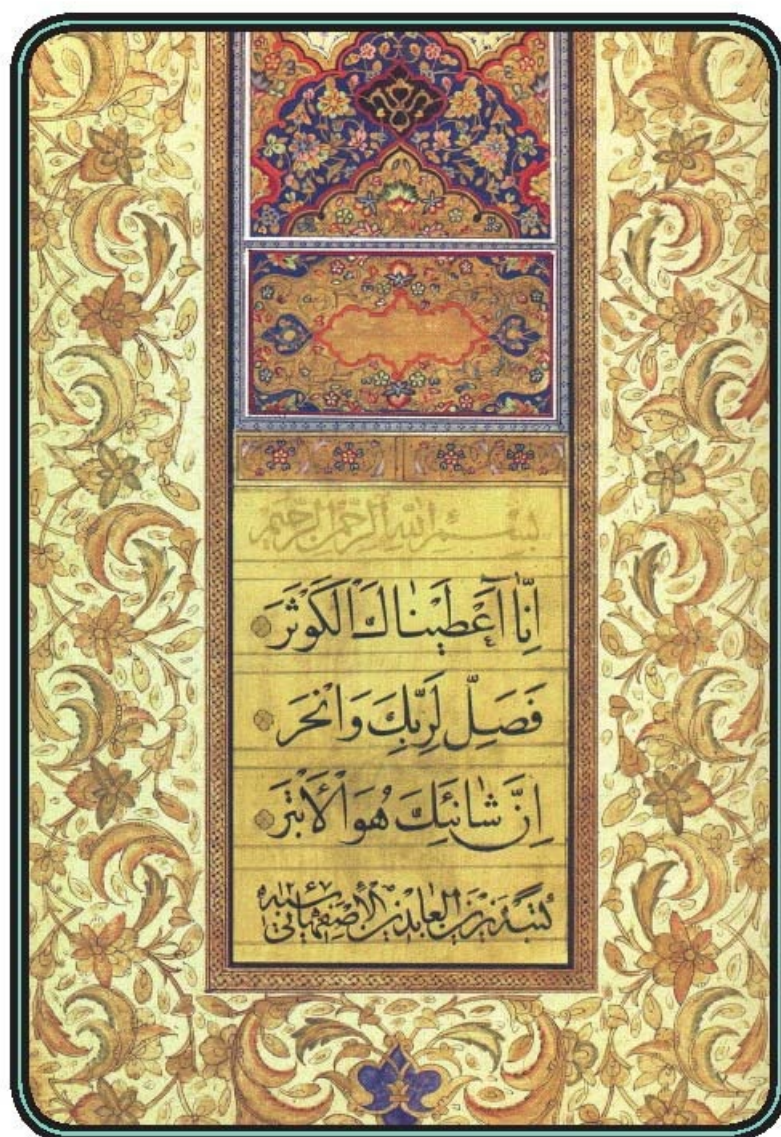
جلوه قرآن در خاک تابان ۱۱۷۱





خزائن الانوار از میر محمد رضا خانون آبادی

جلوه قرآن در خاک تابان ۱۱۹۱



الهدى

هدى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وكان كان ما لم يولد وما لم يولد ما لم يولد...

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹



مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW



برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

